

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HUSZADIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1910

TARTALOM.

	Lap
Faludi Ferencz élete. <i>Gyárfás Tihamér</i> (Második közlemény)	129
Dante első magyar fordítóí. -- Császár Ferencz, Bálint Gyula. <i>Kaposi József</i> 142	142
Kemény Zsigmond és a történeti hűség. <i>Loósz István</i> (Második és befejező közlemény)	171
Szokoljai István. <i>Dr. Gálos Rezső</i>	188

Adattár :

B. Balassa Bálint egy pöre. <i>I.</i>	193
Velichinus István életéhez <i>Kemény Lajos.</i>	197
Néhai nemzetes Keczer Menyhárt Vr. tette felett 1683 die 8 martij <i>Gragger Róbert.</i>	207
Benkő József, gr. Széchenyi Ferencz, gr. Festetich György, Aranka György levelei gróf Teleki Sámuelhez. <i>Gulyás Károly.</i>	214
Kisfaludy Sándor két levele az insurrectióból. <i>Dr. Lamperth Géza.</i>	223
A Szemere-tár Bajza-levele. (Első közlemény.) <i>R.</i>	226
A magyar Rosseau-irodalom. <i>Dr. Rácz Lajos.</i>	243

Könyvismertetés :

1. Váradí Béla: <i>Mikszáth Kálmán. N.</i> — König György: <i>Alfred de Musset.</i> Mindkettő Budapest, 1910. Franklin. (A Kisfaludy-Társaság »Költők és Irók« című életrajzgyűjteményében)	247
2. <i>Jegyzetek a régi magyar irodalom történeléhez. Irtá Dr. Pintér Jenő. Jászberény, 1909. 15. l. Dr. Gálos Rezső.</i>	249
3. Lauvrière, E. <i>Alfred de Vigny. Sa vie et son oeuvre.</i> Paris, Armand Colin, 1909. 8-r. 378 l. Ára 4 fr. <i>Karl Lajos.</i>	250
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	254

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

FALUDI FERENCZ ÉLETE.

(Második közlemény.)

Faludi Ferencz ifjúsága.

(1704—1720.)

Nem volna minden tanulság és érdekesség nélküli dolog összeállítani és szemléltetve egymás mellé helyezni Faludi Ferencz azon életíróinak adatait, a kik Révainak 1786-ban megjelent első kísérelte után e kérdéssel foglalkoztak. Rögtön szemünkbe tűnnék a riktó valóság, hogy Bacsfányi és Toldy néhány kiegészítő részletét leszámítva, nem egyebek azok, mint a Révay-féle életrajznak minden utánjárás és kritika nélkül való leközlése. A legujabb magyar irodalomtörténet pedig a réginél annyival is hibásabb, hogy még azt a néhány adatot sem használta fel, a mit az újabb kutatás napfényre hozott. Így például — hogy régibb forrást ne említsek — Hollósy Béla már 1899-ben közzétette¹ Faludi Ferencz megkeresztelésére vonatkozó anyakönyvi bejegyzést, a mely szerint bizonyos, hogy költönket 1704. márczius 26-án keresztelték meg, tehát csak előbb születhetett, s azért a legujabb életrajzokban még mindig ott kísért a hagyományos április 1-e! Mint már fentebb említettem, a szombathelyi »Faludi Társaság« tagjai, s ezek között különösen Somogyi József és Fodor Árpád buzgólkodtak leginkább a Faludira vonatkozó adatok gyűjtésében és közlésében, az alábbiakban többször fogunk majd ezekre hivatkozni. Ezen tájékoztató kitérés után térjünk rá tulajdonképeni tárgyunkra.

A XVIII. évszáz elején az országot a Rákóczi-mozgalmak töltötték be, kuruczdaloktól hangzott vissza az ország a Kárpátoktól a Dunáig, a Tiszától az erdélyi havasokig, sőt az 1704. év elején a Dunántúl is a fölkeléshez csatlakozott. Károlyi Sándor ugyanis 5000 emberével átkelvén a befagyott Dunán egy-két erősebb vár kivételével csakhamar az egész Dunántúl Rákóczié volt. Csapatái szerteszét kalandoztak és elfoglalták Pápát, Veszprémet, Siklóst, Pécsét és Körmentet is, s csak Borostyánkő és Németújvár tartotta magát erősen. Ez utóbbi várat Batthyány Ferencz gróf védte, a ki

¹ A nagykárolyi r. kath. főgimn. értesítője az 1898/99. évről. Nagykároly 1899. 10. 1.

az odamenekülő szomszédos királypárti urakat is szívesen befogadta. Így történt, hogy Faludiné és valószínűleg férje is Németújvárt keresett menedéket. Niczky Sándor kurucz ezredes ugyan Németújvárt is ostrom alá fogta és márczius hó folyamán folyton bombáztatta, de az erős vár szerencsésen ellenállott az ostromnak, míg végre ápril elején Heiszter német generális hadai Dunántúlt megszállván, Niczky az ostrommal sietve felhagyott. Itt az ostromlott várban, a harc és háború jegyében, született Faludi Ferencz, a békés szerzetes, a csöndes érzelmek és játszi idillek költője.¹

Érdekes világot vetnek e mozgalmas korszak viszonyaira azok a nevezetes okmányok, melyek a körmendi hercegi levéltárban őriztetnek, s melyek közül néhányat itt is fölemlítünk. Így megvan ott azon körmendi polgárok névsora, a kik Rákóczihoz csatlakoztak, s mint ilyen »perduelles et infideles«-eknek a javai elkoboztattak.² Megvan továbbá azon károknek az összeírása, melyeket 1704-ben úgy a kurucz mint a német hadak a Batthyány-birtokokon — Németújvár, Körmend, Szalónak, Borostyánkő, Szabadbatthyán stb. — okoztak, miért is az uradalom a királyhoz és a »Consilium Bellicum«-hoz fordul kárpótlásért.³ Meg is jött nemsokára a felelet. Lipót király, tekintettel a Batthyányak és alattvalóik hűségére, az adót három évre mindnyájuknak elengedi.⁴

A magyar történelemben oly nagy szerepet játszó régi vár 1524-en került II. Lajos király adományozásából a Batthyányak kezére, a kik ma is bírják. A fellelővár még elég jó állapotban van; a várkápolna szép faragott oltárával, a lovagterem régi képeivel, a fegyvercsarnok és a torony, mely maga egy valószínű múzeum: megérdemlik, hogy messze földről is felkeressük azokat, csak az kár, hogy nem gondolják kellőképpen. Az alsó várban vannak a régi urasági épületek vastag, erős falaikkal. Ezeknek valamelyikében látta meg költőnk először a napvilágot, mert nem valószínű, hogy e kényelmes, jó és eléggé védett épületeket elhagyva a felső várba mentek volna fel Faludiék (a mi már az aszszonynak áldott állapotára való tekintetből sem hihető). Hogy azonban melyik volt az a ház, melyben Faludiék megszálltak? azt most sem tudjuk, s talán ezentúl sem fogjuk megtudni. Éppen azért mondjanak le a jó németújváriak azon tervükről, hogy e házak valamelyikét emléktáblával megjelöljék, ellenben az a szabad tér, mely az uradalmi épületek között van, igen alkalmas egy emlékoszlop vagy más hasonló monumentum felállítására. Ugyancsak az alsó várban van a ferenczrendiek temploma és kolostora, melyet I. Batthyány Ádám gróf alapított 1649-ben, a ki a plébánia vezetését is az említett

¹ V. ö. Somogyi József: »A kuruczok első megjelenése Vasvármegyében.« Szombathelyi Ujság. 1905. évf. 22., 23. és 24. sz.; és Vasvármegye Monografiája. 75. 221. ll.

² Lad. 2. 57. sz. 1704.

³ U. ott 58. sz.

⁴ U. ott 60. sz. 1705.

szerzetesekre bízta. Mainap is ők vezetik azt. Valószínűleg ebben a templomban keresztelték meg az ujszülött kis Ferenczet is, még pedig alkalmasint maga a gvárdián — Hidaty Sándor, ki 1702—1707-ig állott a szerzetház élén.¹

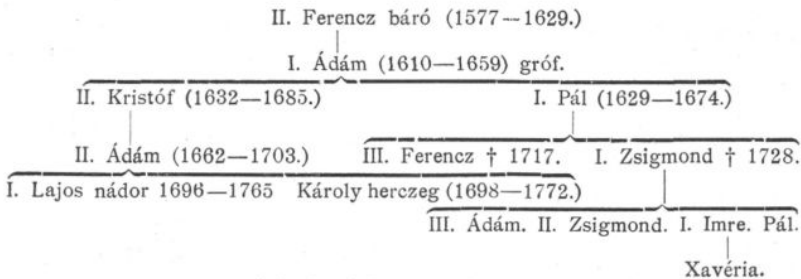
A németujvári plébánián lévő régi anyakönyvben, melynek czíme *Liber Baptisatorum ab anno 1686*, Faludi Ferencz születésére és megkeresztelésére nézve a következő adatokat találtam bejegyzve:

Infans	Parentes	Patrini	Locus	Annus	Mensis	Dies
Joan. Franciscus	Joannes Faludj Justina Radostics	Illustrissimus Comes Franciscus de Battyan cum cariss. consorti sua.	Ex Kyrment hic natus.	1704.	Martij	26.

Egy ugyancsak régi másolat is szórul-szóra ezeket mondja. Lássuk most már ezen adatokat közelebbről.

A hiteles bejegyzés szerint tehát Faludinak két keresztnéve volt: János, a melyet valószínűleg az atya neve után kapott és Ferencz, melyet pedig keresztatyja tiszteletére adtak neki. Mint tudjuk, költőnk mindig csak ez utóbbit használta.

Atyjáról és anyjáról már szólottunk, azt a jó viszonyt is felmentettük, a melyben a Faludi család földes uraivaival, a Batthyány grófokkal volt. E jó viszonynak kifolyása volt az is, hogy Batthyány Ferencz gróf, ámbár Faludi János nem az ő szolgálatában állott, a keresztszülői tisztet mégis elvállalta. Az ő ura, II. Ádám, éppen az előző évben halt el, az özvegy pedig nagyobb részben Bécsben tartózkodott, különösen az olyan zavaros időkben, a melyenek 1704 körül voltak. A Batthyány grófról is megemlékeztünk már röviden, de mivel az alábbiakban még többször is szerepel egyik-másik tagja a családnak, itt tartom helyénvalónak a családfa azon részét közölni, melyben e kornak minket is érdeklő személyei foglalnak helyet. A Batthyány-család újabb hatalmának és gazdagságának megalapítója II. Ferencz, kitől a többiek így származnak le:

¹ Ugyancsak a plébánián lévő feljegyzés szerint.

I. Ádám gróf alapította a németujvári barátok templomát és kolozstorát, itt van a család temetkezőhelye is. Itt őrzik az ő és első nejének, Formentini Katalin bárónőnek művészi arcképét.

II. Ádám dunántúli főgenerális, horvát bán, judex curiae stb. A törökök nagy ostora, Kanizsa viszszafooglalója. Neje gróf Strattman Eleonóra (1678—1741). Ezeknek szolgálatában állott Faludi János.

III. Ferencz főpohárnok, Németujvár ura, Faludi Ferencz keresztatyja. Első neje Esterházy Róza grófnő, a második Czehentner Mária Anna bárónő. Csak leánygyermekai maradtak.

I. Lajos gróf nádor, Vasvármegye örökös főispánja, kamarás, főpohárnok, v. b. t. t., az aranygyapjas rend lovagja stb. Ehhez írja Faludi ismeretes két alkalmi versét, az egyiket midőn 1751-ben nádor lett, s a másikat pedig névnapjára (vagy 1751 vagy 1764-ben).

I. Imre gróf született 1707. decz. 30-án, Faludinak iskolatársa a községi iskolában. Ennek volt leánya az a Xavéria (szül. 1751. január 26-án), kinek lakodalmát költőnk versben ünnepelte.¹

Faludi Ferencznek keresztatyja tehát, mint láttuk, Batthyány Ferencz — e néven III. — volt. De miután az anyakönyvi bejegyzés a grófné nevét nem említi, a genealogiai följegyzések pedig csak annyit mondanak, hogy a grófnak két felesége volt, de haláluk évét nem közlik: mi sem tudjuk meghatározni, hogy költőnk keresztanyja melyik volt. Azt azonban már határozottan tudjuk, hogy 1707-ben, mikor a grófi család Faludiék Klára nevű leányát tartották keresztvíz alá, az anyakönyv tanúsága szerint »Mária Anna«, vagyis Czehentner Mária Anna bárónő volt a gróf felesége.

A föntebb közölt, Faludi Ferencz megkeresztelésére vonatkozó anyakönyvi bejegyzés következő adata azt mondja, hogy: »ex Kyrment hic natus«, vagyis hogy Faludiné Körmendről jött Németujvárra s itt született Ferencz fia. E bejegyzés bővebb magyarázatra szorúl. Említettük, hogy Faludi János a sármelléki uradalomnak volt a tisztartója, s hogy valószínűleg Szabadbatthyánban lakott. Ha ez igaz, hogyan került Faludiné Körmendre? Valószínűleg úgy, hogy a teljesen védtelen síkságról a kurucz mozgalmak kitörésekor a biztosabbnak látszó Körmendre ment, annál is inkább, mert szülei és rokonai is itt laktak. Mikor aztán Körmend is veszélyben forgott, a szomszédos Németujvárba menekült. De hogy a háború és vele a zavaros idők 1704-től kezdve a Dunántúl is állandó jelleget vettek fel, Faludi János sem akarta családját a biztos veszélynek kitenni s nem vitte vissza őket Szabadbatthyánba, hanem inkább maga is Körmendre, illetőleg Németujvárra tette át állandó lakását, s innen járta be időnkint az uradalmakat. Ez így

¹ A föntebbi adatok legnagyobb részét (különösen az évszámokat) a körmendi levéltárban őrzött genealogiákból írtam ki, mert sem Nagy Iván, sem az 1896-ban Bécsben megjelent »Stammbaum« adatai nem pontosak és ellentmondók. — Batthyány Xavéria (teljes nevén Mária Terézia Xavéria Elisabetha születési adatát a németujvári anyakönyvből írtam ki.

tarthatott egész 1711-ig, a kuruczháború végeig, midőn ismét bátran visszamehettek ideiglenesen elhagyott otthonukba.¹

Ezen föltevésével azonban több fontos körülmény és adat ellenkezik. Így mindjárt a föntebb szószerint idézett anyakönyvi bejegyzés, mely határozottan azt mondja, hogy Faludiné akkor nem volt németujvári lakos, hanem Körmendről jött ide át. Továbbá Klára nevű leányuk is Németujvárt születik 1707-ben. Ugyancsak a németujvári anyakönyv tanúsága szerint 1713-ban a Faludi házaspár mint keresztszülők szerepelnek ugyanott. Végül pedig, mint láttuk, Faludi birtokai Körmenden vannak, ott vesz földeket és házat. Mindezekből tehát az következik, hogy Faludi és családja 1704-ig Körmenden lakott, s ezen évben Németujvárra költözött át s innen kezelte a fentemlített uradalmat is, s később ismét Körmendre ment vissza. Faludi Ferencz tehát Németujvárt töltötte gyermekkorát, s innen vitté atyja a kőszegi iskolába is.

Eljutottunk végre az anyakönyvi bejegyzés utolsó adatához, mely szerint Faludi Ferencz márczius hó 26-án kereszteltetett meg. Miután az egyház régi szokása szerint a megkeresztelés napját írták be az anyakönyvbe, s csak ujabban kezdték a születés napját is feljegyezni, mikor e kettő mindinkább eltért egymástól. Régebben ugyanis nem igen halogatták a keresztelést, a mint ma is még megvan e szokás többfelé is a falvakon, a hol azt mondja a nép, hogy 24 órán túl »pogányt« nem tűr a házánál. Faludi Ferencz is tehát ezek alapján márczius 26-án, vagy 25-én születhetett.

Ha már most Faludi életíróit nézzük, azt találjuk, hogy habár egymástól eltérnek és több napot is említenek Faludi születési napjául, csodálatosképpen csak márczius 26-át nem hozzák fel, miből világosan következik, hogy nem hiteles okmányok és adatok, hanem csak hallomás, vagy egyes nem jól értesült források után dolgoztak. Így Révay, Stoeger, Toldy² és egy egész sereg író, kik Toldyt követik, 1704. április 1-re teszik Faludi születését; Ferenczy-Danielik, Nagy Iván, Vutkovich³ pedig április 11-ét emlegetik. Ellenben a jezsuita Backer és Sommervogel⁴ egész helyesen márczius 25-t írnak. Ezeknek adata már csak azért is hiteles, mert rendi okmányok alapján közik adataikat, a melyek ismét a rendtagok bevallása után készülnek. Annál különösebb tehát, hogy még ujjabb irodalomtörténetíróink sincsenek erre figyelemmel. Megerősítik ezen

¹ V. ö. Vasvármegye monografiája. 221—230 ll. A Károlyi család oklevéltárának különösen V. k.

² Révay: F. F. költeményes maradványai. Győr 1786. és a Nemes Ember. Pozsony 1787. az előszóban; így Bacányi is; Stoeger: Scriptorum Provinciae Austr. S. J. Bécs 1856. 77. l.; Toldy sokhelyt, különösen: Összegyűjtött munkái III. k. 144. l. A többit itt elsorolni a tér szűke miatt sem lehetséges.

³ Ferenczy-Danielik: Magyar írók. Pest 1856. 131. l.; Nagy Iván: M. O. családai. Pest 1858. IV. 111. l.; Vutkovich: Magyar írók albuma. Pozsony 1873. 22. l.

⁴ Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Liège 1861. VI. 138. l. és Bruxelles-Paris 1891. III. k. 537. l.

adat hitelességét Paintner Mihálynak, a volt jezsuitának és a későbbi nagyprépostnak, kéziratai is, melyeket a pannonhalmi apátsági könyvtárban őriznek. Ezen nagy folió kötetben a többi között egy igen érdekes névjegyzéket találunk, melyben az osztrák provincia jezsuitáinak életrajzi adatai vannak röviden összefoglalva: »Catalogus Provinciae Austriae S. J. pro anno MDCCLXVII« cím alatt. Ebben — 329. lapon 5. sz. — a pozsonyi ház tagjai között Faludiról igen értékes adatokat közöl, többi között születési napjául márczius 25-ét említi. Paintner ez adatokat minden valószínűség szerint a rend irattárából szerezte meg, habár saját bevallása szerint ő szolgáltatta az adatokat Révaynak is Faludi életéhez, ott pedig április 1-ét találunk. Ezen látszólagos ellentmondást úgy fejthetjük meg, hogy midőn Paintner Révaynak az adatokat megküldte, ő is csak bizonytalan, innen-onnan összeszedett dolgokat küldött, s ezen hiteles adatokat csak később sikerült megszereznie. Ő maga is még azon kéziratában, mely szintén Pannonhalmán van, s amelyben a jezsuita írók életét írja meg,¹ 1704. április 1-re teszi Faludi születését.

Ezek után tehát kimondhatjuk, hogy rendi okmányok alapján bizonyos, hogy Faludi Ferencz Németujvárt 1704. év márczius 25-én született, a mely nap ezen évben husvét harmadnapjára esett.

De nemcsak a születési napra, hanem magára a helyre nézve is eltérnek régi íróink. Horányi, Stoeger, Bacher-Sommervogel műveikben Kőszeget jelölik meg Faludi születési helyéül. Már Toldy is igen helyesen mutatott reá e tévedés forrására, ugyanis az említett írók latinul írván, összetévesztették Kőszeg (Güns, Ginsium) és Németujvár (Güssing) rokonhangzású neveit.²

Faludi gyermekkor. Faludi gyermekkoráról sokat nem mondhatunk, úgy nőtt fel ő is, mint más gyermek, szülőinek gondos ápolása, szeretetteljes nevelése mellett. Ájtatos és buzgó anyja bizonyára már korán lelkébe ültette az igaz és mély vallásosság magvait, melyek később oly szép gyümölcsöket termettek. Mikor annyira megerősödött, a többi gyermekekkel ő is a plébániai iskolába került, s ott a többivel együtt megtanult írni, olvasni. Hogy alapos oktatásban részesült, azt onnan következtethetjük, mert mikor a latin iskolába ment, nem az egészen kezdők — minores parvistae — hanem a haladók — maiores parvistae — közé sorozták.

Gyermekkorának évei éppen a kuruc harcok idejére estek. Mig atyja, földesuraival együtt, buzgó királypárti volt, rokonai, a Radosticsok, Rákóczi seregében szolgáltak. Ezen ellentétes benyomások hatása alatt fejlődött ki benne az az erős hazafias érzés, mely őt élete végéig kísérte.

Faludi Kőszegen. Eljött végre az az idő, hogy szülei a kis Ferenczet latin iskolába vigyék. Bizonyára érett megfontolás után

¹ »Bibliotheca Scriptorum Soc. Jesu prov. Aust.« címmel, 179. l.

² Toldy i. m. III. k. 144. l. Horányi: Memoria Hungarorum. Bécs 1775. 661. l.

és a körülményeknek számbavételével határozta el magát az öreg Faludi arra, hogy fiát Kőszegre, a jezsuiták iskolájába vigye. Ez elhatározásban bizonyára nagy szerepet játszottak azok a rokon kötelékek, melyek a Faludi családot Kőszeghez fűzték.¹ Említettük már, hogy a Radostics család Kőszegen lakott, s Faludiné is később mint özvegy itt vonta meg magát öreg korára. A mit Toldy Ferenc Kőszeg ellen felhoz, már azért sem állhatja meg helyét, mert a mindennapi tapasztalás bizonyítja, nem mindig a közelség dönt a szülőknél abban a tekintetben, hogy hová adják gyermekeiket iskolába.² Különben is történeti tények ellen az okoskodás mitsem bizonyít. Azt pedig okmányok igazolják, hogy Faludi Ferenc az 1715—1718. években a kőszegi jezsuiták iskolájába járt.

Ugyanis a kőszegi gymnasium levéltárában ma is megvan az a régi könyv, melybe a jezsuiták évről-évre a tanárok és tanulók neveit bejegyezték.³ Ebben a könyvben Faludi Ferencz neve 1715-ben szerepel először mint »maior parvista«-é.

A kőszegi gimnázium megalapításának érdeme a lelkes Széchenyi György kalocsai érsek és győri püspök nevéhez fűződik. Ő volt az, a ki a katolikusok régi szép templomát és a plébániát a protestánsoktól visszaszerezte, s annak vezetésére 1675-ben két jezsuitát küldött oda; majd gazdag adományaival lehetővé teszi az iskola és kollégium fölépítését. 1677-ben nyílt meg a latin iskola egyelőre csak az alsó három osztállyal, 1691/92-ben pedig a két felső osztály is létesült, úgy hogy ezen évben a gymnasium teljessé lett. Mindjárt kezdetben sokféle csapás sujtotta az ifjú iskolát. Thököly emberei elveszik a templomot, a jezsuitákat pedig elűzik, egyidőre tehát az iskola is megszűnt. 1700. január 30-án leég a templom, kollégium, iskola, természetes, hogy a tanítás is szünetel. Alighogy elkészül és felépül az új iskola a kurucz korszakban ismét nagy megpróbáltatásokon megy keresztül. A város majd a kurucok, majd a németek kezébe kerül, míg végre 1710-ben béri Balogh Ádám felgyujtatván boszúból a várost, az iskola ismét leég, s így 1711-ben nincs előadás, a következő néhány év alatt pedig csak összevont osztályokban szorong a tanulni vágyó ifjúság. Végre 1715-ben, midőn Faludi odakerül, ismét a rendes kerékvágásban halad az oktatás.⁴

¹ Kőszegen nem lévén a jezsuitáknak internatusa, valószínűleg valamelyik rokon vagy ismerős családnál helyezték el a gyermeket.

² Toldy i. m. 144. l.

³ »Nomina Praefectorum, Professorum et Discipulorum Archiepiscopalis Gymnassi S. I. Ginsii ab anno 1689, quo Domus haec a statu Residentiae ad Collegialem transiit sub primo Rectore R. P. Emerico Szikszay« címmel, negyedré, bőrkötésben.

⁴ Lásd bővebben: Pacher Donát: A kőszegi gymnasium története. Megjelent u. ezen intézet 1894/5. Értesítőjében. Chernel: Kőszeg jelene és multja. I. 69.

Mikor 1714. év őszén, november első napjaiban,¹ az öreg Faludi kis fiát beiratni vitte, az intézet igazgatója (praefectus studiorum) és egyszersmind a collegium főnöke (rector) P. Szunyogh Ferencz volt, a ki már a mult évben is az intézet élén állott s egész 1718-ig maradt ott. Mint igazgató, nem tanított, az ő tiszte volt a tanulókat felvenni, beírni, az egész tanítást ellenőrizni, felügyelni és a házat vezetni. Mellette még három tanár tanított: P. Kopper Domonkos volt a retorikai és poetikai osztály vezetője, M. Streitt Károly tanította a szyntaxistákat, és grammatistákat s végül M. Kazy Ferencz volt a principisták és parvisták tanítója. Ebből látszik, hogy egy tanár két osztályt vezetett, s miután a tanulók száma igen nagy volt, megtörtént, hogy egy tanárnak 150—200 tanulója is volt. Hozzá még az első osztály két szakaszra oszlott, a kezdőkre és haladókra (minores és maiores parvistae). Faludit az igazgató valószínűleg az előlegesen megejtett felvételi vizsgálat alapján a maiores-ek közé sorozta, anélkül, hogy a kezdő osztályt kijárta volna, legalább is Kőszegen nem, mert neve az előző év tanulóinak sorában nem szerepel.

Faludi 84 társával együtt a fiatal Kazy Ferencz — akkor még csak magister (fel nem szentelt jezsuita) — vezetése alatt kezdte meg gymnasiumi tanulmányait. Ha számba vesszük, hogy körülbelül ugyanennyi növendék volt a kezdő és ugyancsak ennyi a principisták osztályában, elgondolhatjuk, mily nehéz feladat várt az ifjú tanárra! De ott voltak mellette a censorok, praetorok és decuriok, vagyis a jobb tanulókból álló kis csapat, kik neki a leczkék begyakorlásában és kikérdezésében segédkeztek és különösen ott volt mellette a legjobb segédeszköz, mit valaha tanár kezébe adtak a »Ratio Studiorum«, a maga pontosan megszabott tanmenetével és összes célravezető paedagogiai eszközeivel. Kevés könyv, sok gyakorlat: ez volt a jezsuita iskola jelszava. És bizonyos, hogy célját el is érte, mert a grammatikai osztályokban a nyelvtant úgy megtanulták, hogy arra biztosan lehetőtt építeni. Alvarus latin nyelvtanát, mely a fokozatos olvasmányokat is magában foglalta, három, illetőleg négy évig használta a tanuló, de nemcsak Kőszegen, hanem az egész országban. Egyöntetű volt a tanítás minden jezsuita iskolában, úgy hogy az intézetváltoztatás sem a tanárra, sem a tanulóra nézve nem járt nehézséggel. Csakis így érthetjük meg azt, hogy az a folytonos tanárváltozás, melyet az összes intézeteknél iapasztalunk, nem volt káros és hátrányos a tanításra nézve.

Így Kőszegen is a következő 1715—16. esztendőben már egészen más tanárokat találunk, csak az igazgató marad meg. Az előbbieket helyét P. Pacher József, M. Dobner István és M. Kelecsényi László foglalják el. Ez utóbbi volt Faludinak, mint prin-

¹ Ezen korszakban a tanév novemberben kezdődött és augusztusban végződött.

cipistának tanára,¹ ennek útmutatása mellett ismerkedik meg folytatólag Ciceroval, Ovidiusszal, a görög alaktannal.

Az 1716—17. évben ismét új tanárok kerülnek Kőszegre, ú. m. P. Dubruel Ignác, M. Zichi László és M. Boida András, a kik közül Zichi László volt a grammatista osztály vezetője, s így Faludinak is tanára, ugyancsak ő volt az ifjusági hitszónok és az énekkar vezetője. A tanulók névsorában Faludi Ferencz neve mellé S. J. betűket jegyzett egy későbbi kéz, nem lehet tehát kétségünk az iránt, hogy csakugyan a mi Faludi Ferenczünk volt a kőszegi iskola növendéke. Hasonlóképpen egyik iskolatársának Szege di Mihálynak neve mellett is ott találjuk a jelzett betűket, a ki később szintén jezsuita lett.

Ezen évből származnak azok a fegyelmi szabályok, melyeket a városi levéltár őrzött meg,² s melyekből következtetést vonhatunk a visszaélésekre is, a melyek ellen azok hozattak. Ugyanis ezen szabályok kimondják, hogy a ki valamelyik polgár kertjében, szőlőjében kárt tesz, vagy gyümölcsöt lop, vagy ha az éjjeli órákban az utcán kóborol, korcsmákat látogat, rossz társaságokba keveredik, a gimnáziumból kizáratik. E szigorú intézkedésekre azért volt szükség, mert sok panaszt emeltek a városi polgárok a diákok kihágásai ellen.

1717—18-ban új igazgatót is kapnak P. Szamaróczy Pál személyében. A tanárok is mind újak: M. Novoszelich József, P. Turnischai Ferencz és M. Pausz András. Ezen évben fejezte be Faludi a grammatika tanulását, olvasták Catullus, Tibullus, Propertius és Vergiliust, a görögből pedig már Aranyszájú sz. Jánost, Aesopust. Tanára Turnischai Ferencz volt. A sintaxista osztálynak ez évben 68 növendéke volt, köztük Faludi s a mint már említettük, Batthyány Imre gróf is.

A felsorolt latin-görög olvasmányokon kívül nagy gondot fordítottak a vallás — katekizmus, biblia — tanítására is. E célú szolgálták a különféle vallásos társulatok (congregatiók), melyekről még alább is szólunk. Melléktárgyak gyanánt tanították a számtant, földrajtot.

Nagy szerepet játszottak végül a jezsuiták iskolai nevelésében a declamatiók, akadémiák és színjátékok. Ismeretes különben ezeknek mindenki előtt pedagógiai fontosságuk, sőt az utóbbiak nálunk irodalomtörténeti szempontból is különösen érdekesek. Kőszegen sem hanyagolták el ezt a fontos nevelési eszközt. Történeti följegyzésekből tudjuk, hogy a kőszegi jezsuita-kollégium felépítésénél színházról is gondoskodnak, de már ennek felépülése

¹ A jezsuitáknak hivatalos névkönyve a »Catalogus Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S. J.«, melyet a XVIII. sz. elejétől (1716.) nyomtatásban bírnak, Kelecsényi helyett M. Fehér Györgyöt említi, de én a helyi bejegyzést hitelesebbnek tartom s azért azt követtem, lehet azonban, hogy évközben történt a változás.

² A városi jegyzőkönyvben 1717. november 17-iki dátummal.

előtt, 1680-ban is, játszanak nyilvánosan a diákok. Nem akarom itt a kőszegi iskolai dráma történetét előadni, ámbár nem volna fölösleges munka, hanem csak inkább azon évek adataira szoritkozom, a midőn Faludi is ezen iskola növendékei közé tartozott, s a midőn valószínűleg egyikben-másikban ő maga is szerepelt. A kőszegi plébánia irattárában ma is megvan az a könyv, melybe a jezsuiták intézetük történetét évről évre főbb vonásaiban bejegyezték.¹ Ebből írtam ki a következő adatokat.

1715-ben a személyi változások elsorolása után megemlíti a ház »historiographusa« (a mint nevezni szokták), hogy védőszentjeik — sz. Ignác, sz. Jakab — ünnepeit ez évben is nagy fényvel ülték meg. Majd elmondja, hogy a két felső osztályban 50 növendék volt, köztük 12 főnemes és 14 nemes származású, a két középső osztályban 73 volt a tanulók száma, köztük 23 gróf és nemes; végre a két legalsó osztályban 150-en voltak, s ezek között is több nemes származású. Elmondja, hogy a tanulók közül hárman a ferenczrendiek közé, ketten az Ágoston-rendbe léptek. Majd főlemlíti, hogy ezen évben többször »in scaenam prodijt iuventus . . . et praeter consuetas declamationes etiam exhibitum est publicum Drama, et in eo Ginsium contra Solimanum fortiter defensum.« A mely szavakból világosan kiténik, hogy az év folyamán több előadás is volt, de csak ezt az egyet említi föl, mint legnevezetesebbet. A darabot, mely Kőszeg védelmét és Jurisich vitézségét magasztalta, s melyet a retorikai osztály adott elő, valószínűleg az osztály tanára, Kopper Domokos vagy Kazy Ferencz a jeles történetíró írta. Kár, hogy a szűkszavú feljegyzés a darab szerzőjét és előadási nyelvét sem említi. Az előadás a tanév végén volt — a záróünnepség alkalmával — s utána a jutalmak kiosztása következett. De az alsóbb osztályok növendékei is fölléptek, valószínűleg kisebb darabokban, de hogy mi volt ez, azt a »historia« nem említi.

1716-ban majdnem 400 növendéke volt az intézetnek, ezek közt két gróf és sok nemes ifjú, közülök négyen lettek szerzetesek. Itt tesz említést a krónikás a kőszegi gymnasiumban működő kongregációkról, illet kettőt nevez meg, az egyik a Szeplőtelenül Fogantatott Szűzről neveztetett (congregatio sub titulo Virginis Immaculatae), a másik pedig Jézus kinszenvedésének és halálának (Congr. Agoniae) tiszteletére alakult. A színelőadásokról csak annyit mond forrásunk, hogy ezen évben megtartattak a szokásos módon.

1717-ben, Temesvár és Belgrád visszafoglalásának emlékére, a kőszegi gymnasium is nagy örömmünnetet ült, hálaadó istentiszteletet tartottak a templomban, meghallgatták az ünnepi beszédet,

¹ »Historia Domus Ginsiensis seu Keuszeög.« Nagy folió kötet, 1715., 1716., 1717. éveknél. Ezeket az adatokat ismertettem már a »Comodia Erdély siralmas állapotjáról« cz. művemben. Gyoma 1909. 41. l.

melynek »structura«-ja — mint a följegyzés mondja — ez a chronostikon volt (1717):

Da SerVla aqVILae LoCVM!

Ugyancsak a kongregációk is ez évben — valószínűleg december 8-án — kitettek magukért. Az ünnepre meghívták a helyi és vidéki előkelőségeket is. Ott voltak a többi között gróf Nádasdy Tamás koronaőr, gróf Esterházy László aranykulcsos lovag s mások. A fényes és nagy körmenetben maga Nádasdy ment elől fáklyával kezében. Január havában a retorikai osztály P. Dubruell vezetése alatt egy színdarabot — nevét nem ismerjük — adott elő, melyen a várparancsnok és 12 tiszt is megjelent. Szent Jakab napján (július 11-én) pedig a syntaxisták és grammatisták léptek fel, M. Zichi László tanítványai, köztük bizonyára Faludi is, és valószínűleg a nagy közönségre való tekintettel a szabadban adták elő darabjukat, de az eső megzavarta az előadást, úgy hogy közkívánatra azt szent Ignác napján (július 31-én) kellett megismételni. 1718-ból nincs semmi följegyzés.

Azt hiszem, nem kell külön hangsúlyoznom, hogy ezen iskolai színelőadások, valamint a kongregációi ünnepek maradandó hatást gyakoroltak az ifjú Faludi Telkéré, s hogy ama vallásos szellem, melyet még szülőitől örökölt, itt a jezsuiták vezetése alatt még inkább megerősödött benne. Kétségtelen az is, hogy Kőszegnek szép vidéke, a melyet bizonyára sokszor bejárt, a városnak régi emlékei, melyeket annyiszor látott, szintén nem voltak hatástalannak reá nézve. Az annyi vihart látott ódon vár, a sajátóságosan, kiugró sarokkal épített régi házak, Szent-Jakab temploma, s abban a Jurisich-emlék, valamint Széchy Máriának, a »Murányi Vénus«-nak, akkor még le nem taposott epitaphiuma: mind olyan dolgok, melyek bizonyára felejthetlen nyomokat hagytak nála hátra. Magyarország tekintetében is ezen időben Kőszeg másként állott, mint az újabb és a régebbi időkben. Vas, Zala, Veszprém magyar ifjúságának színe-java a kőszegi iskolába özönlött, s ha a tannyelv latin volt is, a szellem egészen magyar. És Faludi, a ki magyar nemesnek született, a kinek bölcsőjénél magyar dal hangzott, a latin iskolában sem felejthette el az édes hazai nyelvet, sőt inkább itt szerette meg azt annyira, hogy hosszú külföldi vándorútjaiban is ez nyújtott neki szórakozást és vigasztalást!

Faludi Sopronban. Faludinak összes életírói, s ezek között a rendi források után dolgozó Paintner, Stoeger és Sommervogel is, mind megegyeznek abban, hogy Faludi a soproni iskolából lépett be a jezsuita szerzetbe. Kétségtelen tehát, hogy legalább is az utolsó gymnasiumi tanfolyamot — a rhetorikát — ott végezte. És éppen ezen adathól következtették ugyancsak összes életírói — habár mint láttuk tévesen — hogy az egész latin iskolát ott járta végig.

Annyi bizonyos, hogy a kőszegi gymnasiumi anyakönyvben neve 1719-ben már nincs benn. Az a kérdés már most, hogy miért hagyta oda Faludi Kőszeget s miért ment Sopronba? Biztos adatok híján csak találgatásokra vagyunk utalva.

Eleinte azt gondoltam, hogy, mivel 1719-ben a kőszegi diákok száma igen megcsappant — a 68 syntaxistából csak 32 poéta maradt, — talán a pestis, vagy esetleg valamely helyi járvány miatt ment el Faludi is Kőszegről. De ez a föltevés már csak azért sem fogadható el, mert a pestis inkább csak az 1719. év nyarán dühöngött, meg azután az országos veszedelem volt, az elől nem lehetett elfutni. Sokkal valószínűbbnek látszik nekem az a föltevés, hogy Faludi azért ment Sopronba, mert az ott lévő nemesi konviktusba felvették. Miután azonban ezen föltevésemet adatok hiányában igazolni nem tudom, az iskolaváltoztatás okát is nyílt kérdésnek kell hagynom.

A soproni jezsuita-kollegiumnak, gymnasiumnak és konviktusnak a nemeslelkű Draskovich György (1635—50) győri püspök, II. Ferdinánd király támogatása mellett 1636-ban vetette meg alapját, eleinte azonban csak a külsővárosban tengődött; de mikor 1674-ben a már említett Széchenyi György érsek megszerzi számukra a belvárosi szent György-templomot és a mellette lévő házakat, ide költöznek, s lassankint a szükséges épületeket fel-emelik, úgy hogy 1688-ban már a konviktus épülete is készen állott. A konviktus létesítését leginkább Lippai György esztergomi érsek adománya tette lehetővé (1661), a ki annak alapítólevelét a király által is megerősíttette. Ez alapszabályokban kimondotta, hogy az alapítványok elsősorban dunántúli szegény, nemes származású ifjaknak adandók. Később másoknak adományából az alapítványi helyek — eredetileg 15 — megszorodtak s nagyon valószínű, hogy fizetéses helyek is voltak az intézetben.¹ A gymnasium igen népes volt, a tanulók száma 4—500 között változott.

Nagyon valószínű, hogy Faludi Ferencz a poetikai osztályt is Sopronban végezte 1719-ben. Biztosan ezt azért nem állíthatjuk, mert a névkönyvek ebből az időből a gymnasiumi levéltárban hiányoznak, a városi levéltárban levő néhány névsor pedig más évekről szól. Ezen osztályban Ciceronak szónoklattani műveit, Caesar, Sallustius, Livius történeti munkáit, továbbá Vergilius és Horatius költeményeit olvasták; a görögből Isokratest és Szent-Bazilt tanulmányozták és a retorika szabályait gyakorolták.

Ha a poétai osztályra nézve kétségeink vannak is, de már a retorikait illetőleg semmiképpen sem lehetnek, mert habár — mint említettük — a névkönyvek az intézetből ezen évből sincsenek meg, de igenis az életírók egybehangzó tanuságán kívül minden

¹ Mindezekre nézve I. bővebben Horváth Kristóf cikkelyét a soproni főgimnázium 1895. és 96. évi »Értesítőiben.«

kétséget eloszlatnak a jezsuitáknak évről-évre kiadni szokott hivatalos »Catalogusai«. Ezekben ugyanis (úgy az 1721. mint az 1722. évről szólóban) midőn a wieni bevezető tanfolyam (novitiatus) növendékeit sorolják föl, Faludi Ferencz neve mellett — úgy mint a többié mellett is — megjegyzik, hogy hol s mi volt azelőtt a növendék s honnan vették föl? Az ő reá vonatkozó adat így szól: »Fr. Faludi Sopron. Rhet.«, tehát Sopronból vették föl, a hol a retorikai osztályt végezte.

1719—20-ban a soproni iskolának igazgatója P. Martin Jakab volt, a retorikai osztály vezetője pedig Wendlér Mátyás magister. Sopronban minden osztálynak külön tanára volt, összesen tehát (az igazgatón kívül) hatan voltak. Ezen osztályban különösen az ékesen szólás szabályaival foglalkoztak Cicero és Aristoteles nyomán. Sopron sokkal inkább volt német város mint Kőszeg, föltehetjük tehát, hogy Faludi a német nyelvet, a melyet már gyermekkorában beszélt, hiszen olyan vidéken született és nevelkedett, hol mind a két nyelv használatos volt, itt még jobban magáévá tehette.

Egészen jogosan feltehetjük azt is, hogy az egész gymnasiumi tanfolyamon át szorgalmas és jóviseletű tanuló volt, habár erre nézve is hiányoznak adataink, de abból, hogy jezsuitának készült s a retorikai osztály elvégzése után fel is vették a szerzetbe: teljes joggal következtethetjük, mert a jezsuiták mindig jól megválogatták embereiket. Midőn tehát az 1720. év őszén szive vonzalmát követve, szülői beleegyezésével, a jezsuita szerzetbe lépett, új élet tárult fel előtte, megkezdte azt a pályát, melyen oly sok éven át s oly eredményesen működött. Ezzel egyszersmind egy új fejezet kezdődik életének történetében is.

GYÁRFÁS TIHAMÉR.

DANTE ELSŐ MAGYAR FORDÍTÓI. — CSÁSZÁR FERENCZ, BÁLINTH GYULA.

I.

A magyar irodalom a XIX. század második feléig egyetlen számottevő Dante-cikket vagy fordítást sem képes fölmutatni. Az Akadémia *Tudománytár*-a az 1830-as és 40-es évek folyamán szóba hozza ugyan olykor a *divino poetát*, de mindig csak mellesleg, német és angol recenziók alapján, az eredetiség legcsekélyebb igénye nélkül.¹

A *Gerusalemme liberata* magyarításában földieink közül többen fáradoztak, a »szent költemény« átültetésére azonban a kezdet kezdetén elakadt Döbrentei Gáboron kívül senki sem vállalkozott.² Joggal sóhajt föl tehát 1841-ben Almási Balogh Pál: »Mikor fogja honunk Olaszhon géniuszainak munkáit anyai nyelven birni? Úgyszólván semmink sincs olaszból, pedig mennyi nagy emberek dicsőíték az olasz literatúra egét, kiknek remek munkáik minden művelt nemzetek nyelvére le vannak fordítva.«³

A talján nyelv alapos ismerője, az első vérbeli magyar dantista: Császár Ferencz ekkor már ott ül az Akadémiában. Mi sem természetesebb, mint hogy a Balogh Pál kérdése lelkébe nyilallik. Költő és novellista, jogtudós és műfordító: fényes jövő, nehéz feladatok, súlyos megpróbáltatások várnak reája . . .

Kolgyári Császár Ferencz 1807 július 9-én Zalaegerszegen született. Atyja korán elhalt. Neveltetéséről rokonai gondoskodtak.⁴ A középiskolát Szombathelyen, Kőszegen és Sopronban végezte. Papnak készült s 1822-ben Pannonhalmán Szent Benedek rendjébe

¹ Tudománytár, 1835. VIII. 204. lap; 1838. III. 108. és 109. lap; 1840. VII. 357. lap.

² Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. Váczi János. Budapest, 1893. IV. 512. lap. — Toldy Ferencz: A magyar költészet kézikönyve. Budapest, 1876. III. 259. lap.

³ Tudománytár, 1841. V. 245. lap.

⁴ »Én nem örököltem semmit, írta Derverits Kálmánnak Pestről 1858 augusztus 1-én; — maradt pár hold föld reám is Egerszegen, de részint a mostoha apa, részint némely jó emberek kiskorúságom alatt túltettek azon is.« — Lásd: Adatok Zalamegye történetéhez. Szerkeszti s kiadja Bátorfi Lajos. Nagykanizsa, 1876. II. 245. lap.

Költője Császár Ferencz
nyug. kiv. Helyismeret.

lépett. Guzmics Izidor emelte itten a szépehetségű ifjút szárnyai alá. Róla éneklí később a hálás tanítvány:

Te bátorítál lantot hogy ragadjak,
Midőn szívemnek édes vágya kél:
Dalt zengedezni a bús honfiaknak,
Könyezve a hon gyászemlékinél.¹

Két év múlva elhagyja a szerzetet s a bölcséleti kurzus befejeztével a veszprémi szemináriumba véteti föl magát.

¹ Császár Ferencz költeményei. Bővített kiadás. Budán, 1846. 8. lap.

A theologia alapelemeit Pesten hallgatja, de kedveszegetten mihamar örökre búcsut mond a papi pályának.

Ezentúl a pesti és zágrábi egyetemeken jogi tanulmányokkal foglalkozik, leckeórákat ad, nevelősködik és irogat.¹

Huszonhárom éves korában a fiumei királyi gimnázium magyar nyelv- és irodalom professzora.² Folyton tanul, tanít, buzgólkodik s lankadatlan, sokoldalú munkásságával, nemkülönben szeretetreméltó úri modorával úgy a társadalmi, mint az irodalmi körök becsülését kivívja.

Majdnem két lusztrumot tölt a magyar tengerparton. Ez alatt családot alapít, lerakja az ügyvédi vizsgát, olasz nyelven magyar grammatikát kompilál,³ csinos matrózdalaival, szonettjeivel⁴ és elbeszéléseivel hírnévre tesz szert, magyarra fordítja Beccariat,⁵ Notat,⁶ Alfierit,⁷ Bont,⁸ olaszra Kisfaludy Károly néhány szindarabját,⁹ levelez Guzmicscal, Döbrenteivel, Toldyval. Egy ideig fiumei

¹ Öröm-Dall, melyel méltós. gróf Draskovich György ur hitvesének szül. báró Orczy Anna asszonyságnak születése ünnepén fiui hálás részvétellel szíveskednek gróf Draskovich László és Theodor. Pest, 1827. (Csász. F. írta). — Kemendvár. Rege öt énekben. Pest, 1828.

² »A ventitre anni fu nominato professore di lingua ungherese nell' università di Fiume« — mondja tévesen Carlo del Balzo Császár Ferencz életrajzában: Poesie di mille autori intorno a Dante Alighieri. Roma, 1889. I. p. 24.

³ Grammatica ungherese dell' Avvocato Francesco Császár patrizio consigliere dei due liberi distretti di Fiume e di Buccari; membro corrisp. dell' Accademia ungarica. Pestino, 1833.

Del Balzo idézett munkája (p. 24.) Császár mythologiai szótáráról (Görög-római mythologiai szótár. Pest, 1844.) azt állítja, hogy a magyar irodalomról fontos adatokat tartalmaz, »si trovano importanti notizie sulla letteratura ungherese.« E megjegyzést azonban a *Grammatica ungherese*-re kell vonatkoztatnunk, melynek második részében olasz nyelven Bajza, Baróti-Szabó, Berzsenyi, Czuczor, Döbrentei, Fáy, Guzmics, Horváth Endre, Kazinczy, Kis János, Kisfaludy Károly és Sándor, Kölcsey, Szemere Pál, Szentmiklósy, Virág, Vitkovics és Vörösmarty rövid életrajzai — breve prospetto della letteratura ungarica nel secolo XIX. — olvashatók.

⁴ Sonett koszorú. Fiume, 1831.

⁵ A bűnök és büntetésekről. Beccaria után olaszból. Zágráb, 1834.

⁶ A nőtlen philosophus. Nota Albert után olaszból. Buda, 1833.

⁷ Orestes. Szomorújáték 5 felv. gróf Alfieri Victoriustól. Eredeti olaszból. Buda, 1836. — Sofonisba. Szomorújáték 5 felv. gróf Alfieri Victoriustól. Buda, 1836.

⁸ Semmi rosszat. Vigj. 3 felv. Bon Ferencz (helyesen: Ágost) után olaszból. Buda, 1841.

⁹ Fiuméből 1835. aug. 7-én írja Toldy Ferencznek, hogy Kisfaludy Károly néhány szindarabjával akarja a fiumei olaszokat megismertetni. A »Szeget-szeggel«-t már lefordította, »A leányőrző«-vel pedig ekkor bíbelődött. »E két darabot, ha lehetséges még az őszzel sajtó alá eresztem Velenczében s így megismerik jobban az olaszok is litteratúránkat.« — 1835. október 30-án írja ugyancsak Toldynak: »Kisfaludy darabjai közül a »Csalódások«-at kezdtem fordítani, melyet a »Szeget-szeggel«-el kívánok adni egy kötetben a tavasszal; ezt »Astuzia contro astuzia«, amazt pedig »Le illusioni« czímmel.« — Mindkét levél az Akadémia kéziratárában.

második városbíró, majd a konzulátusi törvényszék szavazati joggal fölrüházott aktuáriusa.

A magyar tudományos Akadémia 1832. márczius 9-én levelező tagjává választja, Fiume 1833. július 7-én patriczius tanácsosi ranggal tünteti ki s Zala vármegye 1835-ben táblabírái közé igtatja.

A hosszas számkivetést mindamellett megúnva, 1839-ben a budai studiorum et censurae commissionál keres alkalmazást, hová még ugyanabban az évben ki is nevezik.

Mielőtt új állását elfoglalná, Triesztbe és Veneziába hajózik. Innen egész Észak-Olaszországot bejárja. Útba ejti Padovát, Vicenzát, Possagnet (Canova szülőfaluját), Veronát, Milanót, Certosa di Paviát, Torinót, Alessandriát, Genovát, Sestri di Levantét, Carrarát, Luccát, Pisát, Livornot, Firenzét, Bolognát, Ferrarát és Arquát. — A természet és művészet csodáit, valamint a történelmi nevezetességű helyeket és emlékeket tudással és elragadtatással szemléli. Kétkötetes úti naplója ma is kellemes olvasmány.¹

A fővárosba költözve, nem sokáig marad a helytartótanácsi tudományi biztosságnál és könyvvizsgáló testületnél. Áthelyezik a pesti váltótörvényszékhez s a zalaegerszegi szegény csizmadia fia 1846. augusztus 31-én már a hétszemélyes tábla bírása s 1847. december 23-án az Akadémia tiszteleti tagja.

Egyre-másra jelennek meg jogi szakmunkái,² de azért a szépirodalmat is serényen műveli. Kiadja verseit,³ Thern Károly számára opera-szövegről gondoskodik.⁴ összegyűjti beszéleyeit⁵ s nem lát világot folyóirat, alkalmi emlékkönyv vagy almanach, mely tőle közleményeket ne hozna. Mesterségesen finomkodó, betegesen érzélgő, választékos stílusú verseit a szalónokban tetszéssel fogadják.

Hébe-hóba egy-egy kritikát is megereszt.

A poezisben Manzoni jelmondatát követi: Celesti accenti ricorderò, se amica Dea m' ispira. Petőfi erőteljes kiszólásait tehát nem szenvedheti. Egyénileg is húzódik tőle, mert betyáros szitkozódónak és erkölcstelen írónak tartja. Ily értelemben bírálja a legnagyobb magyar lírikust Frankenburg Adolf *Irodalmi Ór-ének* 1845. augusztus 16-iki és szeptember 6-iki számában.

Petőfi nem maradt adósa. Az *Úti levelekben* éles gúnynyal csipkedi, vágja⁶ s egy kiméletlen versében («Egy kritikushoz») még alacsony származását is fölhányja.

¹ Utazás Olaszországban. Irta Császár Ferencz. Budán, 1844.

² A magyar váltójog. Budán, 1840. — Váltójogi műszótár. Budán, 1840. — Váltóóvások. Budán, 1840. — A magyar csődtörvénykezés rendszere. Pest, 1846. stb.

³ Császár Ferencz költeményei. Pest, 1841.

⁴ Tihany ostroma. Komoly lantos dráma 3 szakaszban. Zenéje Thern Károlytól. Pest, 1845.

⁵ Császár Ferencz beszéleyei. Pest, 1846.

⁶ Petőfi Sándor vegyes művei. Budapest, 1895. II. 353. és 374. lap.

Császár Ferenczet bántja a dolog, de egyébként boldogan ét feleségével és hat gyermekével. Befolyása, tekintélye, vagyona folyton gyarapszik. Vácz mellett Papvölgyben kies szőlőt és nyári lakot vásárol.

A forradalom alatt azonban egyik csapás a másik után éri. Mint politikus mérsékelt elveket vall, azért, mikor a függetlenségi nyilatkozat után a nemzeti kormány a pesti főtörvényszéket újra szervezi, a bírák közül kihagyják s fizetését beszüntetik. Ekkoriban írja — 1849. június 21-én Vukovich Sebő igazságügyminiszternek:

»Nem kérek hivatalt, hisz Vukovich tudja, mit tegyen s mit teend velem. Adja vissza méltatlanul elvett becsületesemet a nemzet előtt, ezzel tartozik... Vállalkoznék osztályfőnöki állásra a fordítói szakban... Talán nem azért tanultam, vesződtem, szolgáltam becsülettel huszonegy évig, hogy elvégre kapálni menjek? de ha kell, azt is megteszem a hazáért. Éjjeli, nappali húsz évi fáradságom csekély gyümölcsét könyvekbe fektettem; szép gyűjteményem különösen nagy külföldi történeti, közgazdasági s belletrisztikai könyvekben. Nekem sok ezrekbe kerültek, sok százakba csak a kötések. Tedd, kedves jó Berczim, hogy valamely intézet vagy mi számára megvétessék. Olcsón adom, igen olcsón... Kérlek tégy valamit, mert különben kénytelen leszek darabonkint elpazarolni... Három hónap óta nincs fizetésem, nincs semmi keresetem.«¹

Kérelme süket fülekre talált. Hozzá az oroszok a vácsi csata alkalmával, 1849. július 17-én, szőlőjével együtt papvölgyi villáját is elpusztítják.

Ráköszönt a szegénység... Hogy magát és családját fentarthassa, ügyvédi irodát nyit s nyugdíjának kiutalását is folyton sürgeti.

Nagyjelentőségű mozzanat pályáján a *Pesti Napló* meg-
alapítása.

Sokan ráfogták, hogy ezzel fekete-sárga lapot adott a nemzet kezébe. Igaz, hogy a *Pesti Napló* nem volt negyvennyolczas újság, mert 1850-ben, a rémuralom legsötétebb napjaiban ilyen nem is lehetett, de annál hevesebben küzdött a konzervatívek ellen, kik a birodalmi egység alapján való kibékülésre csináltak terveket.

Császár Ferencz hazafiságát különben fényes világításba helyezi az a körülmény, hogy a rendőrség 1851. szeptember 6-án megfosztja a *Pesti Napló* tulajdonjogától.²

A *Divatcsarnok* című folyóiratot 1853-tól s a *Törvénykezési*

¹ Ifj. Ábrányi Kornél: Császár Ferenczről. *Pesti Napló*, 1883. évfolyam, 234. szám.

² Kemény Zsigmond. A forradalom s a kiegyezés. Irta Beksics Gusztáv. Budapest, 1883. 164—66. lap.

Lapok-at 1857-től haláláig, a *Magyar Hölgyek Naptár*-át 1855-től 1857-ig szerkeszti.

Az ötvenes évek közepén az Akadémia ügyésze s keresett fiskális. Urbéri pörei, csődtömeggondnokságai sorsát ismét annyira felvirágoztatják, hogy Kerepesen kétszáz hold gazdája lehet s itt épen újabb nyaralót épít, mikor 1858. augusztus 17-én váratlanul örökre lehúnyja szemét.

Sirja a kerepesi temetőben domborul.

Az Akadémiában 1871 februárius 27-én dr. Suhayda János mondott fölötte emlékbeszédet.¹

Toldy kihagyta a *Magyar költészet kézikönyvé*-ből, pedig igazság szerint őt ép úgy föl kellett volna vennie, mint a hogy Szemere Pált, Szentmiklóssy Alajost vagy akár Döbrentei Gábort fölvette. Férfiúi jellemben, tehetségben, hazaszeretben és irodalmi érdemekben egyiküknél sem állott alantabb.

* * *

A Kisfaludy-Társaság Császár Ferenczet 1845. januárius 28-án választotta tagjává. Ünnepeles bevezettetése november 8-án történt.

Az új tagot Szontágh Gusztáv üdvözölte. Költői és tudományos működése mellett főként olaszból készült fordításait magasztalta. »Hivatásod, mondá, ezen irodalom kincseit honosítani, s erre Téged nemcsak ezen nyelv s irodalom ismerete; nem csupán magyar előadásod tisztasága, könnyű folyama s hajlékonysága hív fel, hanem saját, az olasz nemzethez rokon geniuszod is. Eredeti munkásságodon kívül, légy tehát egyszersmind képviselője köztünk az olasz irodalomnak.«²

Császár az olasz költészet történetének áttekintésével és Ugo Foscolo *A sírokról* című költeményének magyarításával foglalt székelt.³

Foscolótól később *Jacopo Ortis utolsó levelei*-t is lefordította.⁴

Silvio Pellico műveiből az emberi kötelességekről szóló értekezést (»Dei doveri degli uomini«) és a *Francesca da Rimini* című ötfelvonásos tragédiát ültette át nyelvünkre. Az előbbi 1853-ban jelent meg,⁵ az utóbbi kézirat maradt.⁶

Boccaccio dekameronjával teljesen elkészült, de csak a negye-

¹ Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszteleti tag fölött. Pest, 1871.

² A Kisfaludy-Társaság évlapjai. 1845—1846. Budapest, 1849. XVII. lap.

³ U. o. 405—434. lap.

⁴ Jacopo Ortisz utolsó levelei. Olasz regény. Budapest, 1851.

⁵ Pellico Silvio értekezése az emberi kötelességekről. Pest, 1853.

⁶ Abafi Lajos: A nemzeti színház levéltára. Figyelő. 1884. XVII.

dik nap 4-dik s az ötödik nap 2., 5., 8. és 9-dik novelláit adta ki a *Divatcsarnok* 1853-dik és 1854-dik évi folyamában.

A *Divina Commediá*-ról 1839-diki olaszországi úti naplójában ezt írta: »Sajnálunk lehet, hogy e felséges költeményt, melyet a nyugati nemzetek költői versenygve iparkodtak nyelvökre átfordítani, irodalmunk még nem bírja.«¹

Valószínű, hogy átültetését már ekkor elhatározta.

Pestre jövet haladéktalanul közölte tervét Toldyval, ki azonban — igen helyesen — figyelmét előbb a *Vita nuova*-ra irányította.

Birtokomban van G. Porta olasz publicistának egy Veneziából 1851. szeptember 7-ről keltezett levele, melyben örömeinek ad kifejezést a fölött, hogy Császár Dantet fordítja. »Sento con piacere, che Voi traducete il nostro Dante immortale.«

Ez a legelső nyom a Dante-fordítások komoly munkába vételéről.

Toldyt 1852. július 31-én tudósítja papvölgyi magányából: »*Jelenen szorgalmasan dantezok*. Vajha megjönné már nyugdíjam, hogy egész nyugodtsággal folytathatnám munkámat s ne volnék kénytelen többször vásáriakkal szakasztani meg azt. Már csak ez oknál fogva is szeretnék pár év alatt vele készen lenni, mert most van kiadóm, melegkeblű Mecenásom, kit az Ég soká éltessen.«²

Egyben elküldi néki az *Új Magyar Múzeum* számára a *Vita nuova* első nyolcz fejezetének fordítását, Toldyhoz, a szerkesztőhöz, intézett dedikáció és bevezetés kíséretében.

Az *Új Magyar Múzeum* csakugyan hozza a mutatóványt³ sor alatt Toldy levelével:

»Császár Ferencznek — Toldy F. Dante azon óriási kapu a hanyatló középkor s a hajnalló ujkor félderős mesgyéjén, melyen keresztül kell mennie annak, ki amazt és ezt, úgy azon nagy eszmeforradalmat a maga első mozgalmáiban érteni akarja, mely egy új philosophiát, új életet s új költészetet szült idővel. Te e roppant szellem műveit nyelvünkön ujja teremteni határozád, évek óta folynak tanulmányaid és kísérleteid, azon tisztelettel a költők egyik legnagyobbika iránt, mely reá méltónak bizonyít. A nagy közönség nem fogja méltányolni a nagy művet, mely studiumot és gondolkodást követel; de fogják a mélyebb szellemek, s ez valamint nemzetünknek a művelt világ előtt becsületére, úgy a bölcsészet és költés barátjaira kimeríthetetlen szellemi táplálék leszen, mely reményljük, irodalmunkra is termékenyítőleg hatand vissza. Ne

¹ Utazás Olaszországban. Irta Császár Ferencz. Buda, 1844. I. 168. lap.

² Császár Ferencz levelezése Toldy Ferenczcczel. A m. t. Akadémia kéziratárában.

³ Új Magyar Múzeum. 1852. Ajánlás 687—89. lap; bevezetés 689—91. lap; fordítás 691—704. lap.

csüggedj a páratlan nehézségű pályán; buzdítson a koszorú, mely azon el nem maradhat, és mondd meg azon nagy szívű szent férfinak, ki nélkül Dantet tőled nem vehetjük vala, hogy a nemzet tudni fogja, kinek köszönheti azt. Örömmel adom át e mutatványt az Új M. Múzeum tudományos és művelt közönségének, s kikötésed szerint mindenestől, bár elősoraid több mint egy helyütt piritanak.«¹

Császár 1852. augusztus 22-én újságolja Toldynak, hogy a *Vita muova*-val végig elkészült. Csak gyalulgatása és kommentálása van hátra.

Közben Dante kisebb költeményeivel vesződik. Lefordítja s jegyzetekkel látja el a »Fresca rosa novella« kezdetű ballátát, átülteti a »Poichè saziar non posso« kezdetű dalt, az »Jo mi son pargoletta« első hat sorát, továbbá a »Deh nuvoletta« ballátát, melyet bő kommentárral az Akadémiában is felolvas.²

Az *Új élet*-re 1853. októberében hirdet előfizetést. »Hosszabb Dante tanulmányainnak egy részét, mondja, a nagy költő »Új élet« című munkáját, melyet igen helyesen nevez a francia ítések egyike »önregény«-nek, magyar fordításban kiadni szándékozván, fölkérem irodalmunk hiveit annak pártolására. Első műve volt ez a »Költők költőjének«, az Isteni Színjáték halhatatlan írójának s mintegy kulcs gyanánt van, melylyel a legnagyobb olasz lelkébe nyithatunk. Tudtommal első lesz a magyar irodalomban is az »Új élet« általam kiadandott ezen fordítása, mely talán majd utat tőrend Dante többi műveihez.«

A közönség Császár fölhívását meglepő érdeklődéssel fogadta. Műve decemberben került sajtó alá s 1854 elején jelent meg ötszáz példányban. Az előfizetők valamennyit széthordták.

Az »elismerési és barátsági zálogul« Toldynak ajánlott munka nyolczadrét alakú. A belső címlapjával szemközt levő Dante-képet Rafael *Disputa*-ja után Riedel metszette fába. Első nyolcz oldalát (I—VIII.) a dedikáció foglalja el, különben pedig a kétszáznyolcz oldalra (1—208) terjedő könyvből húsz oldal jut Dante életírási vázlatára (3—22), huszonhét a bevezetésre (23—49), negyvenhat a jegyzetekre (163—208). A szöveg maga százkilenc oldal (51—160). »Ha van benne, írja Császár, mint sok évi Dante-tanulmányom első gyümölcsében, legkisebb érdem: annak elismerése csak a jövő kortól várható, mely előtt, mint a magyar Dante-irodalom útegyengetője fogok állhatni.«⁴

Kezemenél van Császárnak egy 1854. július 27-én idősb Markó Károlyhoz intézett olasz levele, melyben arra kéri Firenzében lakó festőművész honfitársát, hogy küldje el neki a Giotto-féle Dante-

¹ U, o. 689. lap.

² Megjelent az *Új Magyar Múzeumban*. 1853. I. 317—324. lap.

³ Divatcsarnok, 1853. 56. szám.

⁴ Allighieri Dante Új élete. Olaszból fordítva, szerző életrajzával, bevezetéssel és jegyzetekkel kísérve Császár Ferencz által. Pest, 1854. VIII. lap.

arczkép reprodukcióját, mert az *Új élet*-ből második kiadást tervez s ezt akarja vele díszíteni, »poi ch' io intendo di far stamparne una *seconda* edizione della mia traduzione della *Vita nuova*«.

Markó nem válaszol, de Császár a *Divatcsarnok* 1854. október 10-diki számában már jelzi, hogy az *Új élet* második kiadása nemsokára kapható lesz.

E kiadás tizenkettedrét alakú, csinosabb az elsőnél s Dante arczképét Vidéky Jánosnak szintén Rafael után komponált, rendkívül gyarló rézmetszetében hozza.¹

Jól gondolta Császár, hogy a *Vita nuova*-hoz a Giotto Dantejának fiatalos képe illik: virággal kezében, könyvvel a hóna alatt. A *Disputa* szigorú tekintetű Danteja, gondoktól és szenvedésektől barázdált ábrázatával inkább a *Divina Commedia* élére való . . .

Menneyeien tiszta szerelemnek aranyzománczczzal ékes relikváriuma a *Vita nuova*. Ha fölpattantjuk, tavaszi álmok rózsás köde, kenetes bánatok illata árad belőle . . .

Sikerült-e vajjon Császárnak ez ereklYESZEKRENYT olvasói számára fölnyitnia? Vagy sikerült-e legalább színpompában ragyogó külsejéről elfogadható, hű másolatot vennie?

Tökéletesen egyik sem sikerült.

Ő Kazinczy fordító-iskolájának volt a híve: görögöt görögösen, deákot deákosan, olaszt olaszosan . . .

A szellem tolmácsolása helyett a betűszerinti hűségre való törekvés merítette ki minden becsvágyát. A gyakorlott szonett-költő ez ambíciójának még a rímeket is föláldozta. A verses részeket következetesen rím nélküli hatodfeles jambusokban fordította.

Az *Új élet* bevezetésében mondja, hogy szándékosan ragaszkodott az olasz mondatfűzésekhez.² E szerencsétlen elv keresztülvitelében vált idegenszerűvé, sőt gyakran értelmetlenné. Míg egyéb munkáinak stílusa könnyen gördült, Danteval, az óriással szemközt valósággyal dadogott.

Neologizmusai és szóficzamításai izetlenné és kellemetlenül feszengővé tették.

A *Vita nuova* magyarításánál az A. Zatta 1757—58-diki veneziai Dante-kiadásának ama példányát használta, melyet József

¹ Tévedett tehát Imre Sándor, mikor a második kiadásról a következőket írta: »A mű cím lapján *második kiadás*-t olvasunk, mi nem azt teszi, hogy kétszer önállóan jelent meg, legfeljebb csak azt, hogy a folyóiratbeli megjelenése után még egy, mint önálló egyetlen egy kiadás is jöhetett létre.« Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1897. II. 137. lap.

² Allighieri Dante Új élete. Olaszból fordítva, szerző életrajzával, bevezetéssel és jegyzetekkel kísérve Császár Ferencz által. Második kiadás. Pest 1854. 74. lap.

nádor hagyott a budapesti egyetem könyvtárának.¹ E kiadás szövege nincs részekre aprózva, a fejezetek számát tehát Förster nyomán² maga írta a sorok közé.

A G. Pasquali-féle 1751-diki veneziai kiadást szintén nézegette, jóllehet a két textus legföljebb a sajtóhibákban tér el egymástól.³

A fordítások közül a Försteré és Delécluze-é⁴ voltak szeme előtt. A jegyzetelésben Försteren kívül Wittet követte.⁵

A jegyzetek keretébe illesztette Dante da Majano, Cino da Pistoja és Quido Cavalcanti válasz-sonettjeinek jambusos, rímetlen fordításait, melyeket a *Poesie di mille autori*-ban Carlo del Balzo is lenyomatott.⁶

A *Divina Commedia* a mult század közepén már mindennapi olvasmánya volt a nyugati népeknek, mit a *Vita nuova*-ról ma sem lehet elmondani. Érthető, hogy Császár részéről ennek átültetése csupán előkészület, bevezetés akart lenni a »poema sacro« magyarításához. Terjedelmesebb életrajzot azért nem írt hozzá, mert ezt az *Isteni Színjáték* elé szánta . . .

Papvölgyben, 1852. szeptemberében fog a *Divina Commedia*-hoz még pedig oly tűzzel, hogy — jegyzetei szerint — naponkint egy éneket fordít le hatodfeles rím nélküli jambusokban.⁷

Az *Inferno* I—VII és XXXIII-dik énekével így hamar elkészült. Prózában a XV. éneket is lefordította, de csak 42 sort tett át belőle versekbe.

A *Purgatorio* I. énekének 1—51 sorával hasonlóan megpróbálkozott s e próbának néhány sora látott a *Divina Commedia* vajudó magyarosításából legelőbb nyomdafestéket.

Történt ugyanis, hogy a *Divatcsarnok* 1853-dik évfolyama

¹ Dante: Tutte le opere. Dedicata alla sagra imperial maestà di Elisabetta Petrowna dal conte C. Zapata de Cisneros. Venezia 1757—58., V. I—IV. A »Vita nuova« a IV. kötet első részében.

² Das neue Leben von Dante Alighieri. Aus dem Italienischen übersetzt und erläutert von Karl Förster. Leipzig, 1841.

³ Dante: Opere. Venezia, 1751. I—V. vol. A *Vita nuova* az ötödik kötetben.

⁴ La vie nouvelle, traduite pour la première fois par E. J. Delécluze. Nouvelle édition. Paris, 1843.

⁵ Dante Alighieri's lyrische Gedichte. Übersetzt und erklärt von Ludwig Kannegiesser und Karl Witte. Zweite, vermehrte und verbesserte Auflage. Leipzig, 1842. I—II. A jegyzetek kizárólag Wittétől.

⁶ Poesie di mille autori intorno a Dante Alighieri. Roma, 1889. I. p. 24: »Cavalcanti Quido Válasza«; p. 40: »Cino da Pistoja Válasza«; p. 52: »Dante da Maiano Válasza.«

⁷ Egy-egy ének lefordítása Carynek átlag két napját vette igénybe. Lásd: Memoir of the Rev. Henry Francis Cary, translator of Dante. With his literary journal and letters. London, 1847. I. p. 103 sgg. — H. W. Longfellownak ugyanahhoz a munkához egy napra volt szüksége. L.: Dante in America. A historical and bibliographical study by Theodore Koch. Boston, 1896, p. 40. — De mennyi tanulmány előzte meg és mennyi javítás követte Cary és Longfellow fordítását!

Humboldt Sándor után egy cikket közölt *Mentovich Ferencz*-től (1819—1879) a déli kereszt csillagképéről. Mentovich ebben a Purgatorio I. énekének Humboldt-idézte 22—27. sorait így tolmácsolta:

A másik sarkhoz vágyva, jobbra tértem
És láték négy tündöklő csillagot,
Melyet az első pár ismerhetett csak.
Fényes világuk széjjel áradott.
Oh árva föld, te pusztá, zordon éjszak,
Szép fényöket meg nem pillanthatod.

Megbocsátja az én t. munkatársam és barátom, írta Császár a Mentovich fordításához fűzött szerkesztői jegyzetben, ha Dante e verseit a »Vezeklény« I-ső énekéből a saját fordításom szerint is ideigtatom:

Én jobbfelőlré fordulék s figyeltem
A déli gönczre, hol négy csillag ége:
Látvák az első néptől, senkimástól.
Az ég örülni látszék lángjaiknak.
Ó éjszakának özvegyült vidéke,
Hogy láthatásuk tőled megtagadva.¹

Kétségtelenül hívebb fordítás, de magyartalanabb is a Mentovichénál!

Császár »dantezása« 1852 októberétől szünetelt.

Mikor 1854 április 9-én Egerben a Serravalle-codexet átvizsgálta, mintha friss ösztönzést kapott volna. A nevezetes kéziratról az Akadémia 1854 június 12-diki ülésén értekezett s felolvasását, melybe az *Inferno* I. 1—6, II. 1—9, III. 1—12; *Purgatorio* I. 1—6 és *Paradiso* I, 1—3 sorainak fordítását is beleszötte, az *Új Magyar Múzeumban* közölte.²

A következő évben a Müller Gyula Nagy Naptára hozta az *Új élet* első kiadásából ismert Rafael-Riedel-féle Dante-arckép mellett egy népies Dante-cikkét, vagy helyesebben: anekdotákkal fűszerezett Dante-biográfiáját.³

Adatai részben már megjelenésükkor elavultak voltak s ez főleg annak tulajdonítható, hogy újabb és megbízható források nem állottak rendelkezésére.

Az *Új élet* bevezetésében ismételten panaszkodott, hogy köz- és magánkönyvtárainkban az olasz munkák fehér hollók s ha könyvárúsnál rendeljük meg őket, éveik kell reájuk várunk.⁴

¹ Divatcsarnok, 1853 július 31-diki szám, 691. lap. Vezeklény = Purgatorio, göncz = polo, látvák = vista, éjszakának özvegyült vidéke = setten-trional vedovo sito.

² Az egi Dante-codexről. — Új Magyar Múzeum, 1854. II. 153—163. 1.

³ Müller Gyula Nagy Naptára. Pest, 1855. 178—182. lap.

⁴ Allighieri Dante Új élete. Második kiadás. Pest, 1854. 59. és 69. lap.

Örömmel vette tehát 1855-ben Ráth Károly (1829—1868) győri történettudós levelét, melyben Deáky Zsigmond kanonok és caesaropolisi címzetes püspök részéről Dante-kiadásokat és kommentárokat ajánlott föl neki:

»Minden Dantere vonatkozó kiadást és kommentárt — írja 1855 december 16-áról keltezett válaszában — hálásan fogadok! ha ajándék, tisztelem; ha eladó — míg győzöm — megveszem; s használat végett a legnagyobb köszönetre érdemesítem. Méltóztassék ezt ő Méltóságának a püspököknek s derék fivérének is, nevemben, szíves üdvözlétem mellett kijelenteni... Ha a Vita nuovara vagy a Convitora vonatkozó kiadások volnának, azok kivétel nélkül mind igen kedvesek leendnek előttem! Ohajtva várom kegyed becses válaszát ezen engem örömmel meglepett ajánlat után. Adja az ég, hogy ismét fölvehessem Dante-tanulmányaimat, melyeket egy idő óta betegeskedésem és sokoldalú napi elfoglaltságom miatt abba kelle hagynom. Tudva, hogy ő méltósága a püspök gyönyörködik Danteban, mihelyt némi érkezősem lesz, beküldöm neki mutatványul az Inferno 3-dik canticáját.«¹

Markó Károlyt is kérte, hogy küldesse el neki Firenzéből Balbo,² Fraticelli,³ Troya,⁴ Pelli⁵ és Rossetti⁶ régóta hajsolt Dante-kiadványait, de a jeles festő e tekintetben sem állott szolgálatára.

Az Inferno elkészült nyolcz énekéből csak az első négy ének fordítását adta ki 1857-ben rövid bevezetéssel *Őszi lombok* című verses könyvének második kötetében⁷ s különlenyomatképen Foscolo és Ippolito Pindemonte egy-egy versével (A sírokról, A sírok) az *Ólasz költők*ből című kis füzetben.⁸

Hogy Dante-fordításai nagy gyönyörűségére voltak, azt nem csak maga emlegeti, de kezeim között levő jegyzetei és könyv-kivonatai is tanúsítják. Olvasóinak azonban minél kevesebb jutott ebből a gyönyörűségből. »A rímetlen vers nyügeiben is nehezen mozog s ez nem a simaság, hanem a magyarosság hiányában mutatkozik... Nyelve nehézkes, szörendje erőltetett, kifejezései prózaik.«⁹

¹ Császár Ferencz levelei Ráth Károlyhoz. A M. T. Akadémia kézirat-tárában.

² Vita di Dante. Torino, 1839.

³ Opere minori di Dante. Firenze, 1834—40.

⁴ Del Veltro allegorico di Dante. Firenze, 1826.

⁵ Memorie per servire alla vita di Dante. Firenze, 1823.

⁶ Sullo spirito antipapale che produsse la Riforma, e sulla segreta influenza ch' esercitò nella letteratura d' Europa, e specialmente d' Italia, come risulta da molti suoi classici, massime da Dante, Petrarca, Boccaccio; disquisizioni. Londra, 1832. 52—55. lap.

⁷ Őszi lombok, Császár Ferencztől. Pest, 1857. II. 75—108. lap.

⁸ Ólasz költők. Közli Császár Ferencz. Pest, 1857. 3—36. lap. Az I. ének fordítását Kürcz Antal is közölte az »Alighieri Dante és kora« című munkában. Budapest, 1878.

⁹ A pokol. Irta Dante Alighieri. Fordította, bevezette s jegyzetekkel kísérte Szász Károly. Budapest, 1885. 5. lap.

Ime néhány alig érthető sajátos szava és kifejezése :

- Inf. I. 9. Fogok beszélni más ott *láttamokról*.
 16. Fölnézve, láttam *köntösítve* vállát
 33. . . . *pettyesített szőr* . . .
 49. . . . *nőstye farkas* . . .
- Inf. II. 3. *Fáralom* . . .
 7. Musák, s te *fenn-ész* . . .
 78. A körzetében *általabbik* égnék.
 102. Hol én ülök az *ókorú* Rachellel.
- Inf III. 25. *Zavarga* nyelvek.
 135. *Bennente* minden érzéket . . .
- Inf. IV. 5. *Egyent* fölállva . . .
 58. Dávid királyt, és *főaty* Ábrahámot.
 86. *Nézzedsze* . . .
 89. Horác a *gúnyorc*z . . .

Az *Inferno* V., VI., VII. és XXXIII. énekeinek kéziratban maradt fordításai Dante-gyűjteményemet gazdagítják.

Kommentár csupán a XXXIII. énekhez készült. Ez mutatja leghívebben, hogy mint gondolta, mint tervezte Császár a *Divina Commedia* magyarítását és önálló jegyzetelését. Közrebocsátását épen azért kötelességemnek tartom:

A Pokol XXXIII. éneke.

Ez énekben elbeszéli költő Ugolino grófnak és fiainak kegyetlen halálát. Szól aztán a harmadik körönyről, mely Ptolomaeának neveztetik, s melyben azok bűnhődnek, kik a bennök bízokat elárulák: ezek közt találja Alberigo barátot is.

1. Vad ételétől¹-száját fölemelte
 A bűntevő, és megtörlé² a fejnek,
 Melyet kupában megroncsolt, hajával.
2. Majd szólt: akarnád,³ hogy kétségbeejtő
 Fájdalmamat, mely gondolatban is már,
 Előbb, mint róla szólnék, nyomja szűmet,⁴

¹ Ruggieri érsek koponyájától, melyen (mint az előző énekben mondá a költő) Ugolino, a *bűntevő* rágódott.

² *Megtörlé*: mert szólni készült, hogy annál érthetőbben szólhasson. Fölötte plasticus festés, mely előre sejteti az olvasóval, mily borzalmas tárgyakról fog költő szólni ez énekben.

³ E versharmad akaratlanul is eszünkbe idézi Virgil Aeneisének azon helyét, hol Aeneas Dido fölhevésének engedve, viszontagságairól kezd beszélni: »*Infandum, regina, jubes renovare dolorem.*«

⁴ Oly irtózatos dolgokról akarod, hogy szóljak, melyek, ha csak eszembe jutnak is, elszorítják szívemet: t. i. Ruggieri érsek tettéről, melynek következményeit alább, s különösen a 19—25. vh. hozza fel legszivrázóbban a költő.

3. Ujjá szülessem. Ám ha szóm magul lesz,
Melyből gyalázat nőjjön árulómnak,¹
Kit rágok,² engem szólni látsz együttén
4. És sírni.³ Nem t'om hogy ki vagy, de azt sem,
Mikép jövé e helyre:⁴ ám valólag
Firenzeinek látszol, hogyha hallak.⁵
5. Tudd meg, hogy én gróf Ugolin⁶ valék s ez
Ruggieri érsek.⁷ Elmondom legitten
Ilyen szomszédja mért vagyok.⁸ Hogy átos⁹
6. Elméje végett én, ő benne bizva,¹⁰
Fogságba estem s később meghalattam
Elmondanom nem szükség.¹¹ Ámde a mit eddig
7. Nem hallhatál még, tudniillik: mi kínos
Volt én halálom, meghalod; s tudandod,
Ha vajjon engem megbántott-e? Vékony
8. Rovács¹² a vedlőn,¹³ mely rólam nyéré el
Éhségi czímét,¹⁴ s melybe még sok ember
Fog zárva lenni, több holdnak világát

¹ Ha szavaim befolyással lehetnek arra, hogy becstelenségét ezen árulómnak megtudja az egész világ.

² Ugyanazon Ruggieri érsek, kiről alább bővebben.

³ A »látsz« ige sajátlag a »sírni«-hoz tartozik. Így van ez az eredeti szövegben is: »parlare e lagrimare vedrai«; de mindkettőre vonatkozik; mintha azt akarná költő kifejezni, miszerint sok szavát a bűnösnek csak láthatta és nem hallhatta is egyszermind: mivel a fuldoklás azt elfojtotta, s így ő inkább csak arczkinyomásból érthette, mit az neki mondandó vala. (*Perticari.*)

⁴ A pokolba tudniillik, minthogy általában testtel, különösen pedig oly éppel bajos volt oda lejutni.

⁵ Nyelved s kiejtésed egyenesen oda mutatnak, hogy firenzei születés vagy; *valólag*, azaz, nem csalódom, ha annak hiszlek.

⁶ Gróf Ugolino a pizai Gherardeschik családjából. Ugolino, miután Ruggieri pizai érsek segítségével Visconti-Gallura Ninot, Piza akkori bíráját és saját leányai egyikének fiát tovaüzve, e város kormányát elfoglalá s magát Piza zsarnokává tette: ugyanazon Ruggieri által, ki azt hiteté el a néppel, hogy Ugolino Pizát elárulta, s több várait és kastélyait részint a firenzeieknek, részint pedig a lucaiaknak általadta, gyanússá tetetvén, elfogatott, s két fiával és két unokaöccsével együtt egy toronyba záratván, ott éhséggel megöletett.

⁷ Ruggieri az Ubaldiak családjából, pizai érsek. L. a 8. alatti jegyzetet.

⁸ Ilyen; tudniillik öt kinzó szomszédja; mert azon fölül, hogy Ruggieri a többi itt levő kárhözottak rendes büntetését szenvedte, mint láttuk (1. vh.), még Ugolino is rágódott koponyáján.

⁹ Atos, a régi »át« gyökértől, mi annyit jelent, mint: noxa, damnum. L. Kresznerics szótárát, I. k. XXVIII. lap.

¹⁰ Midőn segélyével a főhatalmat Pizában elfoglalta. L. 8. alatti jegyz.

¹¹ Mert még új a történet (1288-ból) s így tudhatod.

¹² Rovács, a »ro« igétől; keskeny, magas nyílás.

¹³ Az olaszban *muda* áll, mi Dante magyarázói szerint annyit tesz, mint sötét ketrecz, hová a vadász-sólymokat szokták zárni vedlés idején. Így a *Crusca*. Miért is e szóval legsajátosabban hittem visszaadni a *muda* szót. Egyébiránt Ugolino a Gualandi-család pizai kastélyának egyik tornyába volt bezárva.

¹⁴ *La torre della fame*, az éhség tornya soká fenállt még Pizában; s még ma is mutogatnak ott egy toronyalakú rozzant építményt, melyet a hagyomány Ugolino gyászese után »éhség tornyának« nevez.

9. Mutatta már meg a nyiláson által,
Midőn azon rossz álmodtál álmodám, mely
A bús jövőnek fátylát szétrepeszté.
10. Úr s mesteremnek látszott ez,¹ ki kölykes
Farkast üzött a hegynek, mely miatt nem
Láthatni Luccát a közel Pizából.²
11. Sovány, füttyésző és tanult ebekkel,
Sismondi- és Lanfranchival Gualandit³
Elül szalasztá élén a csapatnak.⁴
12. Rövid futásra megfáradva látszék
Az ap s szülőtti, s úgy tűnt fel, mikéntha
Mégfent agyarral hasgattatni látnám
13. Ágyékukat. Majd fölserkenve jókor,
Álmukba' sírni hallám magzatim, kik
Velem valának s kenyeret esegni.⁵
14. Igen kegyetlen vagy te, hogyha máris
Nem szánsz, szívemnek sejtve érzetét,⁶ s ha
Nem sírsz, mi légyen, min te sírni szoktál?
15. Fölbredénk már s óránk is közelgett,
Melyben szokás volt étkünket feladni;
S álmunknak érte mindegyünk evődött.⁷
16. Én a nyilót lenn beszélgetni hallám
A borzadalmas tornyon⁸ s magzatimnak⁹
Szemökbe néztem, szót egyet sem ejtve.

¹ Ruggieri érsek, ki a népet ellene fölingerelte s így vezére volt és mestere az ellene font cselnek.

² Vadászat képében állítja föl a vesztére szőtt ármányt: a farkas ő maga s kölykei két fia s két unokája. A hegy *San Giuliano* hegye, mely Piza és Lucca közt fekvén, megakadályozza, hogy e városok egyikéből a másikba látni lehessen. A farkas és kölykei által az éhséget akarja jelenteni a költő, mely az álmodóra bekövetkezett.

³ Sismondi, Lanfranchi és Gualandi nemes pizai családok, kik az érsekkel Ugolino vesztére szövöttek.

⁴ Tudniillik őket s egyéb indulatos elleneit lépette föl nyíltan, míg ő az ármányt szöve, alattomban szította ellene az árulás gyanuját.

⁵ Álmukban sírva, kenyeret kértek; mintegy előjelezték a rájuk következő éhséget.

⁶ Meggondolva szívemnek azon kinteljes előérzetét, mely saját álmom és fiaimnak álmombani sírása és kenyérkérése által bennem támadott az iránt, hogy éhhalállal fogunk megöletni.

⁷ Az olasz szövegben *dubitava* áll, mi sajátlag annyit tesz, mint *kételkedni*, de annyit is tesz, mint *aggódni, tartani* (valamitől) s ily értelemben veszi ez igét az olasz magyarázó (Pompeo Venturi) *Zalla* velencei kiadásában is: »előérzve a szerencsétlenséget«.

⁸ Az olasz magyarázók itt sokat vitáznak a felett, ha a szövegben álló *chiavar* igét úgy kell-e érteni, hogy kulccsal záratott be az ajtó, vagy beszegezett? A legtöbben beszegezést ajánlanak azért is, mert nem hihető, hogy a tömlőcz ajtaja addig nyitva volt volna mindenkor. Egyébiránt némely történetírók említik, miszerint »a pizaiak bezárván a börtön ajtaját, kulcsát az Arnoba vetették«.

⁹ Megjegyzendő, hogy mind itt, mind egyebütt, hol fogolytársairól szól Ugolino, azokat *fiainak* nevezi, noha csak kettő volt fia, a másik kettő unokái

17. Nem sirtam én, úgy megkövült a lelkem;
Könyeztek ők s kis Anzelmóm¹ imígy szólt:
»Atyám, te úgy nézsz, mondd, mi lelt?« — Azonban
18. Én nem könyeztem s nem feleltem az nap,
Sem mely követte azon éjen által,
Míg a világra föl nem tűnt a más nap.²
19. A mint sugárka szállt a fájdalomtelt
Börtönbe és én négyen enmagamnak
Láttam meg sápadt arczát:³ megharaptam
20. Kínomba mindkét kezemet; miért ők
Úgy vélekedvén, mintha ét utáni
Vágyból tevém azt: fölkeltek legottan,
21. S mondák: »kevésbé fáj nekünk atyánk, ha
Belőlünk⁴ ennél: ránk e nyomorú húst
Te öltözéd,⁵ te foszd le azt mirólunk.«
22. Megnyugtam akkor, bújok hogy ne nőjjon:
Az s más naponnan hallgatag maradtunk
Mind. Ah kemény föld! mért te nem nyílál meg.⁶
23. Midőn megértük a negyed napot már,
Gaddo terülten⁷ dőlt le lábaimhoz,
Mondván: »atyám, mért nem segíts mirajtunk?«
24. Ezt szólva meghalt s mint te engem itt látsz,
Elhullni akként láttam én egyenként
Ötöd s hatod nap közben mind a hármat.

lévén. Teszi pedig ezt *Lombardiként* azért, mert mindnyájan Ádámnak vagyunk fiai; vagy mint *Portirelli* sokkal helyesebben jegyzi meg, mivel azt akarja kifejezni, hogy ő két unokáját épen oly hön szerette, mint saját fiai.

¹ Egyike Ugolino unokáinak.

² Az álom utáni másodnap.

³ Másodnapon, mihelyt világos lőn, szétnézett Ugolino fiai s tapasztalta, hogy mind a négynek arca hasonlít önmagáéhoz, melyen az éhség előjelei s következendőkínai mutatkozhattak s így a félelemnek, fájdalomnak nyomai. Így *Biagioli*, ki a költő szavait a lélek állapotának kifejezésére magyarázza. Ellenkezőleg tőn *Lombardi*, ki a külhasonlatosságot akarja értetni. *Venturi* mindkettőt elfogadja. Én *Biagioli* magyarázatát követve a *sápadt* jelzót tevém ide, bocsánatot kérve Dantétól, ki jelzót itt nem alkalmazott.

⁴ Annyi mint: testünkéből. (*Lombardi*.) Hűség tekintetéből megtartám a szó szerinti magyartíást, noha nyelvünkön a »testünkéből« szó sokkal jellemzőbb, mint az olasz *di noi* fordítása: *belőlünk*.

⁵ Tőled, atyánktól, nyerve létünket, te öltötted reánk e testet. — »Ezen 21-dik harmadka (terzina) annyira megtetszett Tassonak a gyöngéd s egyszerűsmind nemes kifejezés miatt, hogy azt nem tudta elegendőképp magasztalni.« *Venturi* e vershez.

⁶ Megszakasztott felkiáltás, mintha következni kellene: »hogy ne értük volna meg a kínokat, melyek most bekövetkeztek«, rögtön elnyeletvén a megnyíló földtől.

⁷ Azaz: egész nagyságában, minthogy az éhségtől elkínózva, meggyengülve, nem állhatott már lábán.

25. Én, már vakultan,¹ támolyogtam fölöttök²
S a holtakat már, még két nap hívám,³ míg
Aztán a kinnál többet tön az éhség.⁴
26. Ezt mondva, forgó szemmel a szegényke
Agyvázat ismét felkapá fogával,
Mely, mint ebé, úgy béhatott a csontba.⁵
27. Ah Piza! csúfja a kies hazán
Népeknek ott, hol *si* hangzik,⁶ mivelhogy
Szomszédid⁷ késnek megbüntetni téged.
28. Mozduljanak meg Capraja s Gorgona,⁸
S állják be gátul Arno⁹ torkolatját,
Hogy megfulasszon benned minden élőt.¹⁰
29. Mert híre volt bár, hogy gróf Ugolino
Árulatával elcsent váraidból:¹¹
Ő magzatit nem kelle így kínoznod.

¹ Már-már haldokolva, minthogy a haldoklónál mindenekelőtt a szem homályosul el. (*Vellutello.*) Itt még az éhség következtetésül is, minthogy a táplálék hiányában látása meggyöngült. (*Lombardi.*)

² Nem járhattam már, csak tapogatózva keresgéltem holttetemöket.

³ Különböznek a szövegek meghatározásában a napoknak, melyekkel Ugolino túlélté fiait. Némelyek (Lombardi, Passigli kiadása s melyek után Catellacci latin; Kannegiesser, Hörwarter és Enk német és Brizeux francia fordítók dolgoztak) két napot tesznek; mások (*Zatta* kiadása, *Portirelli*, *Tom-maseo* és, mely után *Heigelin* német fordítása készült) háromat. Én hajlandó voltam Lombardi szövegét követni, ki e harmadkához ily megjegyzést tön: »Említi *Buti*, hogy nyolczad napra, miután minden táplálattól megfosztatott azon öt boldogtalan, felnyitvatván a torony, mind halva találtattak. Ha tehát fia a hatodik napon haltak meg végképen, mint Ugolino bizonyítja (24-dik harmadka), nem élhette túl őket, hanem ha két napig.«

⁴ A fájdalomnál hatalmasabb volt a bőjtölés, az éhség; azaz: nem a fájdalom ölt meg, bár roppant nagy volt is az, hanem az éhség. (*Biagioli.*)

⁵ Mindez vad színekkel van ecsetelve, mond *Biagioli*, — de a harmadik vershez nincs fogható erő tekintetében.

⁶ Tudniillik az olaszoknak. Az »ott« szócskából Dante egynémely magyarázója azt következteti, hogy ő költeménye e részét nem Olaszországban írta. Mások az »ott« által csupán Toscanát akarják értetni, minthogy ott némi különös sziszegéssel ejtetik ki a *si*. Legtöbben azonban egész Itáliára értik azt, minthogy Dante másutt az *oc*, *oi* és *si* igenlő szócskával a három délszaki nemzetet, tudniillik a spanyolt, francziát és olaszt jellemzi.

⁷ A szomszéd népek (luccaiak, firenzeiek, genuaiak stb.), melyekkel a pizaiak akkortájtban majd szakadatlanul háborúskodtak.

⁸ *Capraja* és *Gorgona*, két szigetke a tyrhenumi tengeröbölben, nem messze az Arno torkolatától.

⁹ *Arno*, Toscana folyója, mely Pizát keresztülfolyva, a várost ketté osztja s nem messze tőle a tengerbe ömlik.

¹⁰ Hogy a gát miatt meggyűlvén s elborítván a várost, habjaiba a lakosok mind befuljanak.

¹¹ *Hire volt*, itt annyi, mint *vádoltatott* arról, hogy némely várat, árulással, Piza elleni kezére játszott. (L. fenebb a 8. jegyzetet.) *Dante Péter* azonban e tárgyról emlékezve azt mondja, hogy Ugolino gróf a pizaiak Ripafratta, D'Asciano és Della-Vena nevű három várát a luccaiaknak csakugyan átadta.

30. Ártatlanokká tette zsenge évök,
Uj Thébe¹ őket Ugocciót, Brigátát,
S a másik kettőt, kit fenn a dal említ.²
31. Tovább haladtunk, merre a jegedtség
Más népcsoportot érdemesen szorít át;³
Nem meghajolvák ők, hanyatt terítvük.⁴
32. Maga a sírás tiltja sírni őket,
S a fájdalom, mely gátot⁵ lel szemökben,
Beljökre fordul kinukat növelni.
33. Első könyűjök kéreggé rögződik,
És, mint sisakszem kristályból,⁶ betölti,
A héj alatt a szem homrát egészen.⁷
34. És jóllehet, mint bőrkeményedésről,
Elköltözött volt fázásnak miatta
Mindenneműleg arczomról az érzés:⁸
35. Már némi szellőt, úgy látszék, hogy érzek:⁹
Miért is én: »ki költi ezt, vezérem?
Nincs itt alattan minden gőz kioltva?»¹⁰

¹ Thebehez hasonlítja költő Pizát, minthogy itt is, mint ott, sok polgárvér folytatott. L. eziránt a görög mythológiát; többek közt Pentheuszt és Athamaszt, Eteokleszt és Polynikét meg Jokasztét. A *zsenge év* itt csak annyit jelent, hogy nem voltak olykorúak, kik a hazaárulási bűnben osztozhattak volna Ugolinovál.

² Anzelmucciot (17. harmadka) és Gaddot (23. harm.), Gaddo és Ugucione fiai. Anselmo és Brigata (máskép Nino) unokái voltak Ugolinonak.

³ *Más népcsoportot*, tudniillik az árulók harmadik osztályát; egyét azon négynek, melyekről az előző énekben emlékezett a költő.

⁴ Azaz: hanyatt fekvén egész képök látható; miután egy neme a büntetésnek az árulókra nézve, ha fölfedeztetnek.

⁵ Minő gát legyen ez? megmagyarázza költő maga a következő 33. harmadkában.

⁶ *Visiere di cristallo* áll az olasz szövegben s így én *sisakszemel* tevék a fordításban, mi egyenesen kifejezi az olasz *visiere*-t a Crusca magyarázata szerint is. Vannak azonban Dante magyarázóí közt, kik (mint *Landino*, *Vellutello*, *Daniello* s ezek nyomán *Lombardi* is) a *visiere*-t itt *pápaszemül* veszik, úgy okoskodván, hogy a költő ehhez akarta azon kárhozottak megjégedt könyűit hasonlítani.

⁷ Az első könyű megfagyván, mintegy jégkéreggé válik, mely a szem-pillának belső homorodását egészen elfoglalván, megakadályoztatja a könnyek további folyását s így nem sírhatván ki magokat ezen bűnhődők: belső kinjok csak nagyobbodik.

⁸ *Mindenneműleg* — — — az érzés, azaz: minden érzés.

⁹ Noha érzéstelenek lettek arczizmai a mélységbeni vándorlás közben, mégis megérezé a szelet, melyet (mint a következő énekben előadandja) Lucifer támasztott, oly hatalmas, oly éles volt az.

¹⁰ A *gőz*, mint látjuk, e helyütt úgy említettik, mint a szélnek párologások által szülője, melyeket pedig a nap idéz elő s miután oda alá a nap sugarai nem hatnak s így gőzölgések sem idézethetnek elő általok, csodálkozását jelenti a költő a széltünemény fölött.

36. S hozzám imígy ő: »tüstint ott leszesz, hol
Tennen szemed fog erre megfelelni,
Látván az indot, mely fuvalmat hullaszt.«¹
37. S egy nyomorult a jég-haj köztiékből
Kíálta hozzánk: »oh kegyetlen lelkek,
A míg utolsó széketek ki nem jár,²
38. A durva leplet fejtsétek le rólam,
Hogy szúm betöltő kínomat kiöntsem
Kissé előbb, mint könyvem megjegyedne.«
39. Mért néki én: »hogya tőlem ily segílyt nyerj,
Mondd meg, ki voltál? s meg nem mentve téged
Ám szálljak én le a jég fenekére.«³
40. Felelt tehát: »én fráter Alberigo
Vagyok,⁴ ki rossz kert rossz gyümölcse lévén,
Fügék helyett itt gyűjtök pálmazilvát.⁵
41. »Oh, szóltam én: hát meghaltál te is már?«⁶
S hozzám viszont ő: »testemmel mi történt
Fenn a világban, az tudtomra nincsen.

¹ A fuvalmat Lucifer szárnyainak rázása okozván, tüstént ott leszünk, hol az érzett szél okozóját meglátod. — *Ind*, elavult gyök, melyből *ind-ül* igéink stb. származtak. Használandónak hittem itt, hol az olasz *cagione* nem annyira *belső*, mint inkább *külső* okot fejez ki: Lucifert értvén, ki szárnyai mozgatása (folytonos *ind-ása*) által szüli a szelet. Fuvalmat *esöz* (piove) van az olasz szövegben; a »hullaszt« igével legsajátábban hittem fordíthatni, miután a *hull* ige, kivált költőileg, *esik* (eső) helyett is használtatik. »*Hull a zápor*«, például, stb.

² Az olasz szöveg *posta* szavát *székkel* adtam. Eziránt így szól Lombardi: *Posta per posto, situazione* (hely, helyzet, szék, ülőhely) másoktól is használtatik ily értelemben. L. a *Crusca* szókönyvét. Úgy okoskodik a megszólító bűnös, hogy a hozzá közeledő vendégek *helyeül* a pokol legutolsó osztálya van határozva, minthogy arra menőben valának, s minthogy ott a legistentelenebb árulók *helye* van, nem kétkedett őket így szólítani meg: »kegyetlen lelkek!«

³ A *jég fenekére*, azaz: a leggonoszabb árulók közé. — *Ám szálljak én le* stb.; e helyre nézve így ír Lombardi: Ezen átkozódással rászedte Dante a bűnöst, azt hitetvén el vele, miszerint, meg nem tartva fogadását, le fog szállani bűnhődni azon mélységbe; mialatt ő csak azt értette, hogy le fog ugyan oda szállani, mint előre tudta már, de nem bűnhődni, hanem azon helyet csupán megnézni.

⁴ »Manfredi Alberigo, Faenza urainak egyike, ki öregségében dőzsbaráttá (frate gaudente) lett. Oly kegyetlen volt, hogy összezcivódván a többi barátokkal, eltökélte őket kiirtani s azért kibékülést szinlelvén, pompásan megvendégelé őket s a lakoma végén parancsot adott, hogy »adják fel a gyümölcsöt«, mi sajátlag jelszó volt arra, hogy az elrejtett hajduk előugrálván, a barátokat mind leöldöznék, mi a »gyümölcs« szó hallatára meg is történt.« *Laudino*. A megöltek közt volt Alberghetto is, ki a berohanó hajduk láttára megijedvén, ki gyermek lévén, Alberigho csuklyájába bútt s ott érte őt a gyilkolás.

⁵ Firenzei közmondás: annyit tesz, mint »kövel dobálják s kenyérral hajt vissza«. Itt a bűnhődő Alberigho árulásaira vonatkozat miatt igen helyén. Minthogy azonban a pálmazilva nemesb gyümölcsnek tartatik a fügénél, azt akarja mondani a szóló, hogy kettősével méretik neki vissza a kín, mit az általa meggyilkoltaknak okozott; vagyis busásan megkapom tettemnek díját.

⁶ Mintegy meglepetve kérdi a költő, minthogy Alberigo még akkor életben volt.

42. Van oly előnye¹ e Ptolomaeana,²
 Beléje gyakran hogy lehull a lélek
 Előbb, mint azt meglóditná Atroposz.³
43. És hogy te annál készebb légy lefejni
 A megüveglett könyveket szememről,
 Tudd meg: mihelyt a lélek árulóvá
44. Lesz, mint levék én, tüstint elragadja
 Testét egy ördög s kormányozza aztán,
 Míg majd egészen elforgott idője.⁴
45. Ehhez hasonló szárazkútba⁵ hull az,
 És teste ottfenn látható talán még
 Ez árnyak is, mely itt fagyalg mögöttem.
46. Ismerheted, ha csak most jössz alá: ő
 Ser Branca d'Oria⁶ és több éve annak,
 Mióta így⁷ lőn jég közé bezárva.«
47. Hozzá viszont én: »úgy hiszem te megcsalsz,
 Mert Branca d'Oria nem halt meg maiglan;
 Eszik, iszik, alszik és ruházkodik még.«
48. A Malebranchék vermében,⁸ felelt ő,
 Ott fenn, holott is a szívós szurok forr,
 Nem érkezett meg a Zanche Mihály⁹ még,
49. Helyettesül hogy ördögöt hagyott fenn
 Saját testében s egy rokonjaében,¹⁰
 Ki társa volt az árulási bűnben.

¹ *Előnye*, azaz: tulajdonsága.

² *Ptolomaea*, így nevezi Dante a pokol ezen részét Ptolomaeusról, Egyiptom királyáról, ki Pompejust, a pharsaliai ütközet után hozzámenekvőt; vagy Makkabeus Simon vejéről, szinte Ptolomaeusról, ki a hozzá menekült ipát s két sógorát árulással megölte. *Lombardi*.

³ A régiek három párkájának egyike, az, ki az életfonalat elmetszé s ezáltal a lelket a testből kiköltöztetvén, azt mintegy meglóditá az alvilág felé.

⁴ Míg halálának természet szerinti ideje le nem folyt.

⁵ Kútnak nevezte Dante már előbb (XXXI. én. 11. h.) a poklot. *Cisterna* áll az olasz szövegben; a magyar (tudomra) *szárazkútnak* mondja ezt, mint-hogy szárazon készül s kívülről jár belé a víz, megkülönböztetésül a *küttől*, melynek forrásvíze van. *Vizfogó* lehet egyéb üreg is, mely a vizet felfogja, ha feneke s oldala kikövezve nincs is, mint szokott lenni a szárazkúté. Káldy is a »cisterna vetus«-t (Moyz. XXXVII. 20. 24. v.) »ó kút«-tal fordítá.

⁶ Oriai Branca úr genuai polgár, ki ipát Zanche Mihályt, árulással megölte, hogy a logodoroi bíróságot (Sardiniában) annál könnyebben elfoglalhassa. *Lombardi*.

⁷ *Igy*, azaz ily szorosán, mint látod itt a jég közt.

⁸ Malebranchék verme, melyben Dante a pénzváltókat bűnhödteti; így nevezi azt azon ördögöktől, kik a pokol azon részében uralkodnak. (L. Pokol XXI. 13. h. és XXII. 34. h.)

⁹ Zanche Mihály, D'Oria Branca ipa, kit szinte, mint pénzváltót, a pokolba helyez a költő. L. a fönnebbi 6. jegyz.)

¹⁰ »Mondják, hogy ipa meggyilkolásában D'Oria Brancát egyik rokona segítette volna.« *Venturi*.

50. De nyujtsdza erre jobbod valahára,
Nyissad szemem meg. És én nem nyitám meg;
S íranta illem¹ volt a póriasság.
51. Ah Genuának minden jó szokástól
Pártos lakói,² telvék bűn s gonosszal,³
Mért a világról nem szórattatok szét?
52. Im a Romagna legroszb szellemével⁴
Találtam olyat ti közületek,⁵ ki
Tettének érte lelkileg Cocytban⁶
53. Fürdik, míg ottfenn testben élni látszik.

. . . Látni való, hogy Császár danteskái nagy szeretettel készült, gondos munkák, melyektől az úttörés érdemét és dicsőségét elvitatni nem lehet. Jogi könyveit, novelláit, sőt verseit is az idő malma leőrölte vagy hova-hamar le fogja őrölni, azt azonban, hogy Dantet nyelvünkön ő szólaltatta meg először, a magyar irodalom történetének maradandóan föll kell jegyeznie.

II.

A Dante születésének hatszázados évfordulójakor megalakult német Dante-társaság annaleseinek első kötete 1867-ben látott napvilágot. Kertbeny szerint az Inferno magyar fordítása Deáky Zsigmond püspök, győri kanonok és akadémikus asztalfiókjában ekkor már rég készen állott.⁷

Kertbeny tudósítását J. Ferrazzi híven tolmácsolta:

»Il Vescovo Mr. Sigismondo Deáky tradusse tutto l'Inferno in esametri ungheresi. È tuttavia inedito.«⁸

Deáky Zsigmondról (1795—1872), a Bourbon Károly Lajos spanyol infans és luccai herceg egyetlen fiának, Ferdinándnak nevelőjéről, ki sok időt töltött Itáliában,⁹ olasz nyelven magyar grammatikát szerzett,¹⁰ verseket faragott¹¹ és fordítgatott,¹² némi

¹ *Illem*, illemesség helyett, a. m. *cortesia*, mi itt szinte helyes, kellő, igazságos tettet jelent, mind az isteni igazság, mind a bűnös érdeméhez képest: nem érdemelvén hitelt, ki másnak benne helyezett bizalmát elárulja. *Lombardi*.

² *Pártos*, azaz elfordult lakói.

³ *Bűn s gonosszal*, a. m. mindennemű rosszal.

⁴ *Alberigoval*, ki Faenzából, a Romagna egyik városából volt.

⁵ *Ser Branca D'Oriát*.

⁶ *Cocytus*, a görög-római mythos szerint a pokol egyik folyója. Alatta Dante itt azon jégvermet akarja értetni.

⁷ Kertbeny: Dante in der ungarischen Literatur. Jahrbuch der deutschen Dante-Gesellschaft. Leipzig, 1867. 142. lap.

⁸ *Manuale Dantesco*. Bassano, 1871. IV. p. 465.

⁹ Császár F. 1839-ben Luccában találkozott vele. Lásd: *Utazás Olaszországban*. Buda, 1844. II. 79.

¹⁰ *Grammatica ungherese ad uso degl' Italiani*. Roma, 1827.

¹¹ Erdélyi Múzeum 1817. évi folyam.

¹² *Elegia egy falusi temetőre*. Gray Tamás után. Vitéz de Rossi János Ferencz úrnak, tisztelt barátjánk ajánlja Deáky Zsigmond. Rómában, 1827.

szóbeszéd alapján bizvást föl lehetett tételezni, hogy talján klaszszikusokkal bővelkedő könyvtárában Dante magyáritásával szórakozik.¹

Ez a föltevés mindamellett csütörtököt mondott, mert Deáky olvasgatta ugyan Dantet, de nem fordította. Nevét tehát törülnünk kell a magyar Dante-fordítók listájáról, jóllehet Császár kétségtelesen szintén reá gondolt, mikor 1853-ban az Akadémiának jelentette:

»Hozzá fogtam a Divina Commedia fordításához; de a sor úgy alakítá körülményeimet, hogy megszakasztám s talán örökre, munkámat. Azonban nagy örömemre volt hallanom, mikép vannak, kik abban akadálytalanul fáradozhatnak. Adja irodalmunk nemtője, hogy szerencsésebbek legyenek nálamnál; kedvök, azt tudom magamról, lankadni nem fog.« . . .²

A német Dante-társaság első évkönyve Kertbeny idézett cziklén kívül a Francesca da Rimini jelenetnek (Inf. V. 73—142. sor) Gy. aláírású, tartalmilag túrhető, de formailag kegyetlenül sántikáló terzina-rímás fordítását is közölte.³

Endrődi Sándor azt vélte, hogy a Gy. jegy alatt Bálinth Gyula rejtőzött,⁴ Bálinthnak azonban, kik elsőül ültette át az egész *Divina Commedia*-t nyelvünkre s Dante terzináit rímes hexametekben fordította, még tizenhét év mulva sem volt tudomása Gy. kísérletéről . . .

Bálinth Gyula (István) 1824. februárius 18-án Csík-Kozmáson született. Mint határszéli székely fiú, a humaniórákat a csíksomlyói gimnáziumban végezte. A bölcseletet Kolozsvárott hall-

Gray híres versének Dantere: »che paia il giorno pianger che si more« (Purg. VIII. 6.) emlékeztető első sorát Deáky így fordította: »Hirdeti a lemenő napot a szomor esti harangszó.« — Szász Károly ugyanezt következőleg adta vissza: »Szól az estharang a nap hunytát hirdető.« Kisebb műfordítások. Budapest, 1873. 134. lap.

Dante főntebbi sorát a közvetlen megelőzőkkel (Purg. VIII. 1—6.) Lord Byron is fölhasználta a Don Juan III. énekének 108-ik stanzájában:

Oh édes óra! Mélává teszed te
Tengerre szálltat, ha lejárt a nap,
Mely hű baráti körből messze vitte.
Halk fájdalom vándor szívébe csap,
Ha estharang zokogva bűg felette
A nap kihunyván! . . .

Don Juan. Lord Byron verses regénye. Fordította Ábrányi Emil. Második javított kiadás. Budapest, 1899. I. 197. lap.

¹ Mintegy háromezer kötetet számláló könyvtárát, melyből tizenkilencz kötet volt a danteska, még életében a győri papnevelő intézetnek ajándékozta. — Kisfaludy Á. Béla: A győri püspöki nagyobb seminarium könyvtáráról. Magyar Könyvszemle. 1884. évi folyam. Budapest, 1886. 27. lap. — Továbbá: A győri püspöki papnevelő intézet könyvtárának czímjegyzéke. Összeállította dr. Zalka László. Győr, 1893.

² Új Magyar Muzeum. 1853. I. 319. lap.

³ Jahrbuch der deutschen Dante-Gesellschaft. I. 371—273. lap.

⁴ Fővárosi Lapok. 1871. 171. szám.

gatta s ugyanott lépett a francziskánusok rendjébe. A mikházi zárdában eltöltött novicziátus után Gyulafehérvárra küldötték theológiára.

Áldozópappá szenteltetvén, 1849-től 1851-ig Marosvásárhelyt tanított.

Kérelmére 1851. augusztusában a katonasághoz nevezték ki lelkésznek.

Stanislauban, a Coronini ezrednél volt első stációja.

Kilenczedfél esztendeig hányódott ide-oda Galicziában, hol legnagyobb örömet az képezte, ha az oltár mellől székely atyjafiainak és »besorozott« magyar tiszt-barátjainak édes, vigasztaló szavakat mondhatott.

Itt ismerkedett meg a német irodalommal s a német irodalom révén Tassoval. Az olasz nyelvet is ekkor kezdette tanulni, még pedig annyi igyekezettel, hogy a *Gerusalemme liberata*-t eredetiből fordíthatta. Közben népies verseket írogatott. Humoros és erkölcsi tartalmú költeményei később is sűrűn jelentek meg különböző lapokban.

Az 1859-dik év elején Olaszországba indult.

Ezúttal csak félévig maradt Itáliában, honnan sorsa Bécsbe vetette.

Az osztrák fővárosban 1860-tól 64-ig állomásozott.

Az *Idők Tanuja* gyakorta kapott tőle becses tudósításokat s a *Megszabadított Jeruzsalem* első hat énekének fordítását szintén e lapban publikáltatta. A szerkesztővel, Lonkay Antallal, történt összekoczczanása azonban a további közlést megakasztotta.

Ezredese most arra biztatta, hogy ajánlja munkáját Gizella főhercegnőnek s ő a nyomtatás költségeit az udvarnál kieszközli számára.

Igy jelent meg *A megszabadított Jeruzsalem* a bécsi udvar jóvoltából könyvalakban.¹

Az 1864-dik év januáriusában Bálintot a schleswig-holsteini háborúba kommandiroztak, majd Brünnbe, 1865. végén pedig újra Olaszországba, Legnano-ba.

Három év mulva, 1868-ban, Wels-ben a tizedik huszárezrednél káplánkodott, miután előbb, 1867-ben, szekularizáltatta és a szombathelyi egyházmegyébe vétette föl magát,

Tizenkilencz aktiv szolgálati és három hadi évvel 1871-ben nyugalomba vonult. Azóta, 1894. november 20-án bekövetkezett haláláig, Kolozsvárott éldegélt.

Bálint az olaszon kívül németből² és latinból³ is fordított.

¹ A megszabadított Jeruzsalem. Torquato Tasso után fordította Bálint Gyula. Pest, 1863.

² Jadviga. Költemény 11 énekben. Beck Károly után. Pest, 1864.

³ Vers-szemelvény. A régiek elmésen mulattató bölcse mondataiból. A latin eredeti nyomán. Gyula-Fehérvár, 1871. — Paedrus aesopi meséi. Kolozsvár, 1876. — Aesopus meséit is lefordította s ezekből elszórva sok megjelent a lapokban.

Danteval 1863-ban kezdett foglalkozni s 1864-ben, a danebroggi és düppeli erődítvények bevétele után, a sebesültek kórházi látogatása mellett megmaradt minden szabad idejét az *Inferno* átültetésére használta. A *Purgatorio*-ra — írta nékem 1884. márczius 7-én, — Brünnben s a *Paradiso*-ra Legnano-ban került a sor. »Ez — tette hozzá, — egészen természetszerű útnak látszék; Schleswig, Morva és Itália — pokol, purgatorium és paradicsom.«

A *Paradiso*-ra vonatkozólag azonban a jó öreget cserben hagyta memoriája.

Kezeim között vannak öt füzetet kitevő szépen tisztázott Dante-fordításai. Az első füzet az *Inferno* I—XII. énekét tartalmazza, a második az *Inf.* XIII—XXIII. éneket, a harmadik az *Inf.* XXIV—XXXIV. és a *Purgatorio* I—IV. énekét, a negyedik a *Purg.* V—XXXIII. énekét és az ötödik az egész *Paradiso*-t. A lapok alján a kommentár számára mindenütt üres hely van hagyva.

Az *Inferno* és a *Purgatorio* kéziratában még sohasem tüntette föl, hogy az egyes énekek fordítása hol és mikor készült. E szokást csak a *Paradiso*-ban kezdette gyakorolni. — A hetedik ének végén olvasom először: 1865. május 1. s a tizenegyedik ének végén: 1865. május 26. Brünn. A tizenharmadik ének végén: jún. 5. 1865. A tizenötödik ének végén: jún. 16. 1865. Brünn... A tizennyolczadik ének végén: júl. 2. 1865... A huszadik ének végén: Brünn, 11. júl. 1865. s a harminczharmadik ének végén: Brünn, 30. október 1865. A dátumhoz helyenkint jámborul ezt is hozzáfűzi: O. A. M. D. G.¹

Ebből egyrészt az tűnik ki, hogy Bálinth meglehetősen gyorsan dolgozott, másrészt, hogy a *Divina Commedia* átültetésével teljesen elkészült, még mielőtt Legnano-ba masirozott volna.

Arany János és Imre Sándor a kifogások mellett, melyeket a megszabadított *Jeruzsalem* rímelt (aa, bb, cc) hexameteres fordítása ellen fölhoztak, elismerték, hogy ez nem mondható értékelennek.² Bálinthnak mégis sok gúnyt kellett miatta elszenvednie. Meg is bánta, hogy Dantéját hasonló formában magyarította s épen nem sietett annak közzétételével. A mai napig csak néhány ének került belőle nyilvánosságra.

Az *Inferno* tartalmi kivonattal és rövid jegyzetekkel ellátott első énekét *B. Gy.* aláírással a *Független Lapok* című pesti újság (szerk. Zoványi Mihály) 1868. februárius 11-diki (34.) számának tárczája hozta. Ezt a II—V. ének követte ugyanazon nappal 41., 42., 50., 51., 52., 53., 82. és 83-dik számában.

A hatodik éneknél a közlés véget ért. Bálinth ekkor a *Pesti Hírnök*-nek kínálta föl munkáját, mire Török János szerkesztő méltatlankodva azt felelte, hogy tudta szerint Dánte a pápákat bántalmazta, tehát nem méltó a kiadásra.

¹ Omnia Ad Maiorem Dei Gloriam.

² Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai. Budapest. 1897. 276. lap. — Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1897. II. 91.

Később Ágai Adolf a *Magyarország és Nagyvilág* 1873-dik évfolyamában (38. szám) közölte még egyszer a Pokol első énekének némileg átjavított fordítását tartalmi kivonat és kommentár nélkül. Az első ének nyomán ugyanabban a folyóiratban három éven belül még hét ének jelent meg a Pokol-ból — foglalattal és jegyzetekkel a következő rendben:

Második	ének: 1873. évf. 46. szám.
Harmadik	ének: 1873. évf. 50. »
Negyedik	ének: 1874. évf. 18. »
Ötödik	ének: 1874. évf. 28. »
Hatodik	ének: 1874. évf. 46. »
Hetedik	ének: 1876. évf. 7. »
Nyolczadik	ének: 1876. évf. 32. »

Ennyi jött nyomtatásban a *Divina Commedia* első teljes magyar fordításából. Szinnyi József és Weér Pál állítják, hogy Zoványi Autonomiájában, vagy mint az utóbbi mondja, Anthológiájában is jelent meg két ének belőle.¹ Mindketten tévedtek. Zoványi Mihálynak nem volt sem Autonomia, sem Anthologia című folyóirata.

A buzgó katona-pap nyugalomba vonulása után sokat simított munkáján, melyhez kommentárt is szándékozott írni. A magyarázatokkal azonban csak az Inferno kilenczedik énekéig jutott.

Bálinth Gyula Dantéjának külalakjával, a hármas rimű (a b a, b c b, c d c) hexameterrel páratlanul áll a Dante-irodalomban, mert hexameterben ugyan, kivált latinra, sokan fordították az isteni trilogiát,² de a hexameterek rimeltetése kivülről senkinek sem jutott eszébe. Szolgáljon eltévesztett vállalkozása, vagy a mint ő mondja »kapricziája« mentségeül, hogy a leoninusnak nálunk régi, meggyökeresedett tradíciói voltak s hogy e barbár versforma minden változatával a latin után a magyar litteratúrában virágzott legtovább s a legkiterjedtebb módon.³ Hiszen még Petőfi sem átalította egyik szép költeményét: *Játszik öreg földünk . . .* rimes hexameterekben írni!

Aztán Bálinth úgy vélte, hogy »Dantenél tanácsosabb a bővítés, mint a csonkítás.« Ezért választotta az eredeti sorainál hosszabb lélegzetű hexametert. A rímekkel, illetőleg asszonanzsiákkal pedig kerekdedséget és könnyebb érthetőséget akart elérni.

¹ Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891. I. 420. — Weér Pál: A magyar Dante-irodalom. Bibliographiai vázlat. Egyetemes Philológiai Közlöny. Budapest, 1902. 47. lap.

² Danteről magáról is az a hit volt elterjedve, hogy a Commediát eredetileg latin hexameterekben készült megírni. V. ö.: La vita di Dante scritta da Giovanni Boccaccio. Testo critico con introduzione, note e appendice di Francesco Macri-Leone. Firenze, 1888. p. 71.

³ A leoninus. Tanulmány az irodalom és a verstan történetéből. Irta Lehr Vilmos. Budapest, 1892. 33. lap.

Az eredeti verssorok számához szorosan ragaszkodva, Dante tömör stílusát így bőbeszédűvé, pongyolává és helyenkint értelmetlenné lazította.¹ Álljon itt erre mutatványul a *Paradiso* befejező éneke:

A Paradicsom XXXIII. éneke.

1. Szűz-anya, lánya saját méhedből szülte fiadnak,
Szendébb és magasabb mint bármely létű teremtmény,
Célja te annak, a mit végzett örök égi határzat.
4. Benned megnemesült természetiképen azon lény,
A melyet emberinek hívnak s pedig úgy, hogy adója
Alkotmányának műve lenni nem általa keblén.
7. Méhedben gyuladott ki azon szeretet heve újra,
A melynek melegén — örök élet békehonában
Sarjzatát hajtá e virág ilykép kifakadva.
10. Mint szeretetnek délnapfénye ragyogsz valahányan
Itt a magas körben s a halandóknak közepette
Életnedvű reményforrás vagy gyámolítóan.
13. Asszonyom oly nagy vagy s mindent oly hatva tehetsz te:
Hogyha ki nyerni kegyet vágy és nem fordula hozzád,
Az röppenni akar, mielőtt bir szárnyakat arra.
16. Nemcsak az esdőnek, ki tebenned helyzi bizalmát,
Nyujtja segélyét a te kegyességed, de gyakorta
Készen előzi meg a teljes buzgalmu ohajtást.
19. A kegyelemnek vagy s irgalmasságnak is anyja,
Égi magasztaltság diszesít s mindennemű jóság,
A mi az öszvesített lényeknek együtt nagyon adva.
22. Ez, ki amonnan, a hol legalantabb fekszik a posvány,
Által a mindenség kebelén szállott föl idáig
S szelleminek látá egyről-egyig élte folyását,
25. A te kegyednek jóvoltáért küldi fohászit,
Nyerni ohajtva erőt, melylyel magasabbra hatolhat,
Addig, a hol neki már a végüdv kutfeje látszik.
28. S én, kiben a látvány magamért soha még fokozottabb
Nem lón, mint im ezért, — egyesítve fohászaimat mind
Nyujtom bé neked, és oh lenni ne hagyj hiusoknak,
31. Annyira oszlatván te halandósága homályit
Szerte-könyörgésed hő buzgóságu hevében,
Hogy hasson be a legfőbb élv nyilvánulatáig.

¹ Dalla Piazza formailag és tartalmilag egyaránt kiváló hexameteres latin fordításában az *Inferno* első énekének százharminczhat sorát százhuszonhéttel, a második ének száznegyvenkét sorát százharminczegygyel, a harmadik százharminczhat sorát százhuszonnyolczczal adja vissza stb. Szóval majdnem minden énekből megtakarít néhány sort. L.: Dantis Alligherii Divina Comoedia hexametris latinis reddita ab abbate Dalla Piazza. Praefatus est et vitam Piazzae adiecit Carolus Witte. Lipsiae, 1848.

34. S égi királyné, a ki erőt birsz arra eképen,
A mit akarsz, kérlek még: sok látása után őt
Vágyainak tartsd meg hajlandóságiban épen.
37. Ingásában erőd őrizze a könnyen esendőt:
Ime Beatrice s vele mily sok boldogítottak
Egybe' velem, — mint kulcsolt kézzel esengők! —
40. Itt a szemek, melyeket maga atyja a mennyei honnak
Ugy tisztel, valamint kegyel, — a kérőre hajolván,
Megmutatták, mily igen tetszők neki tiszta fohászak.
43. Majd az öröklő fényárhoz fordultanak aztán,
Melybe hihetlen, hogy valamely más bámi teremtmény
Ennyire tiszta szemek sugarának hatna be lángján.
46. Minden ohajtásim végéhez ekép közelegvén
Ugy, valamint akarám, hogy föltett czéломat érjem,
Vágyakodásimnak lángját is szűnni el érzém.
49. Erre mosolygással Bernárd intést ada nékem,
Hogy szemeim mostan függesztném én a magosba,
A mit azonban már önként is teljesítettem.
52. S ím látásom ekép jobban-jobban kibomolva,
Biztosban hata bé már a fönnségteli fénybe,
Melynek öröktől van ragyogó maga általi volta.
55. Most így meggyarapult nézéseim terjedetére,
Hogy győzötve le rajt, nem tudja jelölni ki nyelvünk,
És mint rendkívülöst emlék be nem érheti mérve.
58. Mint az lenni szokott, a ki álmat látá, igen hűt,
S megmarad álma után tüneményének benyomása,
Míg maga a tisztább látvány emlékeiben eltűnt:
61. Ugy vagyok én magam is; — jelenésem bár tova szállva,
Hirtelenül megszűnt, de az abból hátrahagyottat
Édesen érzem alá kebelembe csepegni továbbra.
64. A hő nap sugarán így enyészik alakja a hónap;
A gyöngéd lapukat szint így ragadá el előbben
Egy szél, a melyeken volt írva sybillai jóslat.
67. Oh fő-fény te, ki úgy föl vagy magosodva körödben
Földi fogalmon túl: most bármi csekélyben e szemnek
Hagyjad látnia azt, a mi ott jelenék meg előttem;
70. S annyira engedjed hatalommal birni e nyelvet,
Hogy legyen általa bár rólad szikrányi dicsőség
Hagyva, melyet tartson meg a késő emberi nemzet;
73. Mert ha csekélyleg is énbennem földidézhet az emlék,
És ha parányilag is foglak zenghetni dalomban,
Úgy diadalmadból többet fognak föl az elmék.
76. Úgy hiszem, a fénynek, mely rám sugaraz vala ottan,
Élő nyilheve ép engem megsemmisítendett,
Róla ha néztemben szememet fordítani le fogtam.

79. S emlékszem, miszerint bátorságom tetemesb lett
Nyerve kitartását őáltala úgy, hogy eképen
Szemlélésem a megmérhetlen erőbe bemélyedt.
82. Oh túldús kegyelem, melytől áthatva, merészen
Függesztém szemem a véghetlen fény özönébe,
Annyira, hogy föloszolt szemléletem abban egészen!
85. Annak mélyedetén látám, ilykép belenézve,
Azt én a szeretet legbensőbb kapcsolatában,
A mi nyilatkozik a teljes nagy mindeniségbe:
88. Lények, esetlegek és mind az, mi ezekben szokás van,
Ott egyesülnek azok valamennyien, olyszerű módon,
Hogy csak egyetlen fény, a melyet hangoztata szájam
91. E köteléket, egész egyetemlegiségibe mondom,
Láttam alakja szerint, hiszem azt, mert érzete halmoz
Édes örömnök, a mint lehet arról széltibe szólnom.
94. Pillanatnyi idő rám több feledési homályt hoz,
Mint huszonöt század hoz azoknak, kiknek az árnyán
Bámula Neptun már a nagy Argón, — vállalatához.
97. Teljes lelkem ekép függő helyzetbe maradván,
Néze reá egyenest, mozdítlanul is figyelően,
S lángja nagyobbá lett mindegyre ezen csoda láttán.
100. E fényről, ha ki azt megpillantotta merőben,
Vizsgálódva szemét azután fordítani másra,
Úgy hogy a tetszés rajt megnyughatnék, — lehetetlen.
103. Minthogy azon jóság, mely ohajtásának a tárgya
Abba találja magát föl teljesen s kívülötte
Másba hiányos az, a mi tökélyességteli nála.
106. Im, de szavam már-már meg kezd rövidülni erőre
Abban is, a mire jól emlékszem, — mint csecsemőnek,
A ki fűrösztgeti még nyelvét emléők nedűjébe.
109. Nem ha mikép alakot tán egyszerűnél soha többet
Birna azon ragyogó élőfény, melyre tekinték,
S mely van, a mint volt, — meg sohse változtatja öröklet:
112. Sőt látásom alatt lőn csak, melynek növekedtét
Érzém, — nézve, azon mindig hasonos tüneményen
Változat olykép, a mint változatom maga történt.
115. Mélységgel teli és tisztán ragyogó elemében
Én eme főfénynek három kört tűnni ki láttam
Három színnel ugyan, de csak egy tartammal egészben...
118. És egyik a mástól látszék bent visszaraogyogtan,
Mint a szivárvány, — tűz színe volt a harmadikuknak
Származván hasznos fuvalomból ebben, amabban.
121. Oh mi elégtelen és halvány alkotni fogalmat
Vázolatomhoz a nyelv; és hogy kifejezzem e látmányt,
Arra csekélyszerűnek mondnom keves egybe csupán azt.

124. Oh örökös fény, a ki önödben önöd nyugodalmát
Egyleg fölleled és érted, s ilykép magad értve
Ismered és szereted — tetszést mosolyogva ki folyvást!
127. A kör, melynek akép látszék egy teljes egésze
Benned alakja szerint, mint visszfénynek ragyogása,
Lón, hova némileges kutatással néze szemem be,
130. S ennek mélyedetén ama színbe, mi néki sajátja,
Képe személyünknek tetszék im tűnni ki nékem,
Mely szemeimnek egész figyeletjét vonta magára.
133. Mint mérnök, ki eszét függeszti csak arra egészen,
Hogy fölmérje a kört, de alapját nem leli ennek,
Az mi imitt szükség, elméje akárhova térjen:
136. Állék én is azon csoda-uj látmányra hasonlag:
Nézni akartam — a kör mikép illeszti magába
A képet, valamint ez amabba belé hogyan olvad;
139. Erre azonban elég önerőmnek nem vala szárnya,
Hogyha egy oly villám nem sujtandá vala lelkem,
Melyre azon perczben betelék akaratbeli vágya.
142. Itt megcsonkula a hatalom fönn-képzületemben,
Ámde mikép a kerék hasonló forgásnak eresztve:
A vágy és akarat szintén úgy mozdula bennem
145. A szeretetre, melyen mozog a nap s csillagok ezre.

. . . Bálint Gyula Dante fölszines fordítói közé tartozott. Hogy a Divina Commedia mélyére hatoljon, ahhoz fogyatékos volt a tudása és elégtelen a képessége. Az Inferno első nyolcz énekének magyarázataiból tűnik ki leginkább, hogy eredetijét mily gyakran félreértette. Az olasz nyelvben való járatosság ugyanis Dantenál a szükséges előkészület hiányát magában nem pótolhatja. Ezen kívül, bár némi ügyességgel verselt, a nyelv művészi kezelésével édes-keveset törődött. Mindamellett, anyagi hasznot vagy elismerést senkitől sem várva, Dantéján végig dicséretes kitartással és lelkesedéssel dolgozott. Adassék érte tisztelet emlékezetének!

KAPOSI JÓZSEF.

KEMÉNY ZSIGMOND ÉS A TÖRTÉNETI HŰSÉG.

(Második és befejező közlemény.)

IV.

Kemény nem mindennapi történeti érzéke felismerte, hogy a harmincz éves háború korszakában Erdély története vallási küzdelmeivel és politikai túlsúlyával nagyon hálás anyaga lehet egy olyan történeti regénynek, a mely bonyodalmát a vallási ellentétekből és súrlódásokból szövi. Ezért I. Rákóczi György korából rövid egymásutánban két regényt is merített. Az egyik az *Özvegy és leánya* (megjelent 1855—7.), a másik *A rajongók* (megjelent 1858.). Mindkét regény erősen érezteti azt a hatást, melyet a vallás Erdély társadalmi és politikai viszonyaira gyakorolt.

I. Rákóczi György *korának megrajzolásában* a két regény mintegy kiegészíti egymást. Az *Özvegy és leánya* I. Rákóczi György (1630—48) uralkodásának egy részét, az 1634—38-ig terjedő időszakot mutatja be; de előrepillantást enged némi anachronizmussal 1643-ig. Az egész korszak szellemén a vallásos érzés uralkodik. Ez befolyásolja a politikát, a közéletet és a magánemberek sorsát. Rákóczit erős protestantizmusa teszi külpolitikai tényezővé, vallásos elv irányítja az országgyűlés határozatait, vallási ellentétekből fejlődik az a családi katasztrófa, melyet a regény meséje példáz a Mikes-fiúk és Tarnóczy Sára szomorú történetével. Az Erdélyben hatalomra jutott protestantizmus türelmetlensége, puritanizmusa és képmutatása is mind megérzékítést nyernek mint fontos korrajzi vonások.

E korkép megalkotásában Keménynek segítségére volt Szalárdy János *Siralmas magyar krónikája* és Kemény János erdélyi fejedelem *Önéletirása*, a mint azt módomban volt más helyütt kimutatni.¹ Az általános történeti köztudat mellett ezek szolgáltatják a jellemző adatokat I. Rákóczi György korához és aprólékos feljegyzéseikkel alkalmat adtak az írónak, hogy mélyebben betekintsen a kor szellemébe és az emberek lelkébe. A vallási ellentétek azonban ekkor még nem hatották át olyan erősen a

¹ *Egyetemes Philologiai Közlöny*. XXIX. évf. III. füzet.

tömegek lelkét, hogy nyílt kitöréssel fenyegettek volna; legfeljebb az egyesek és családok körében szültek ádáz összeütközéseket és katasztrófákat. De *A rajongókban* a vallási türelmetlenség már a társadalom békéjét fenyegeti és a törvény hatalmát a tömegek ellen viszi sorompóba a be nem vett vallásfelekezetek elnyomása végett.

A költő, hogy teljesebbé tegye a korszak képét, pár vonással rajzolja Erdély érintkezését a külpolitikai érdekekkel is. Ebből a szempontból jöhet figyelembe a regény egy helyén Radzivil litván hercegnek, a lengyel dissidensek fejének levele, mely alkalmat nyújt arra, hogy Rákóczi aspirációit a lengyel trónra érintse. E levél kapcsán értesülünk, hogy a dissidensek a lengyel trónra protestáns vallású uralkodót akarnak választani és e célra Rákóczit szemelték ki. Ezenkívül a litván herceg Rákóczitól Lupuj vajda nagyobbik lánya kezének elnyerésére is kérte közbenjárását. Rákóczi e házasság érdekében tett is lépéseket, mert általa a maga érdekei előmozdítását remélte és pedig a litván herceg részéről lengyelországi tervének támogatását, Lupuj vajdában pedig szövetségesre számított a török ellen.

Sokkal szélesebb alagra fektetett korrajzot nyújt ezen időszakról Kemény másik regénye *A rajongók*, melynek cselekvénye a szombatosok sectája körül forog. E tiltott felekezet üldöztetése és elnyomása a keret, a melyben a két főúr, Kassai és Pécsi gyűlölködésének harcza játszódik le. A tágabb, mintegy külső keretet a harmincz éves háború alkotja. Bár e háború folyamán Erdély csekély szerepet játszott; de e szomorú időszak oda is elvetette árnyékát. Mielőtt Erdélyország két pártra szakadását bemutatná, a regény bevezető sorai rövid összefoglalást adnak a harmincz éves háború kiemelkedő mozzanatairól egész 1638-ig. Ezután a külső események hatását rajzolja Gyula-Fehérvár népére, melyet nagy izgalomban tart a vallásszabadság ügye. Az egyik párt Dajka püspökkel élén türelmetlenül sürgeti, hogy a felső-magyarországi evangélikus rendeknek a rajtuk esett sérelmek miatt fegyveres erővel siessenek segítségére. A másik rész, a katolikusok, ellenzik a harcot. Rákóczi, mint a protestánsok érdekeinek védője, 1638-ban Gyula-Fehérvárra gyűlést hív össze, a hol a kérdés eldöntése szavazásra kerül. Kassai, a hatalmas kancellár ellenzi a háborút; de hogy mégis kimutassa vallásához való ragaszkodását s lecsendesítse a háborúpártot,rendeletet ad ki a szombatosok üldözésére. A felizgatott közhangulat most a szombatosok ellen fordul. A zavaros közhangulat igen alkalmas kiinduló pont a regény meséjéhez és egyszersmind jó ürügyül szolgál a szombatosok üldözésére, a mire alkalmat szolgáltat ezeknek Balázsfalván megtartott titkos gyűlése, a hol a szombatosokat tömegesen elfogják. Közülük sokan halállal bűnhődnek, s fejük, Pécsi Simon is börtönbe kerül. Az ország törvényei szerint fő- és jószágvesztésre ítélik, a fejedelem kegyelme azonban az előbbtől felmenti, vagyonának egy

részét pedig leánya kapja vissza. Ezalatt a közhangulat mind sürgetőbben követeli a magyarországi evangélikus rendek sérelmeinek orvoslásáért indítandó háborút. A porta beleegyezésével Rákóczi a hit és vallásszabadság jelszavával 1643-ban zászlót is bont és ennek jelzésével a regény történeti kerete lezárul. A történeti háttér a minő érdekes a korjellemzés szempontjából, éppen olyan hű is; de a költő a chronológia rovására él azzal a szabadsággal, hogy Pécsi megkegyelmeztetésének idejére (1640) helyezi a háború elhatározását és vele Kassai bukását, a mi között pedig mintegy három évi időköz van. Ezt a költői igazságszolgáltatás szempontjából is meg kellett tennie a költőnek, hogy a jelenben nyújtson kilátást Kassai méltó bűnhődésére.

A *történeti személyek* között hűség szempontjából különösen érdekes I. Rákóczi Györgynek és környezetének rajza. Általában elmondhatjuk, hogy Kemény Rákóczija sokban elűt a magyar történetírás régebben ismert Rákóczijától. A költő a fejedelem emlékét mintegy megtisztítva mutatja be mindazon mocsoktól, melylyel egypár kortársának elfogultsága és ellenségeinek gyűlölete elhalmozta. Az újabb levéltári kutatások Kemény felfogásának adtak igazat, a miben a költői divinatio mellett fontos szerepe van Szalárdi krónikájának, ki tudvalevőleg igen rokonszenvesen ír I. Rákóczi Györgyről. Szeretreméltó bőbeszédűséggel ismerteti uralkodását, politikai terveit, egyéni szokásait és kedvteléseit. ✕

Az *Özvegy és leányában* az egész mese folyamán végigkísérhetjük Szalárdi hatását. De a krónikás adatok minő művészi erővel elevenednek meg a regényben, midőn a költő Rákóczi korának udvari, diplomatai, jogi és vallási életét rajzolja. Magunk előtt látjuk a fejedelem udvari környezetét, puritán és fősvény háztartását, melyen a szigorú pontosság és rendszeret uralkodik. Rákóczival egy vadászat közben ismerkedünk meg. De a szenvedélyes vadásznak ismert fejedelem magán kedvteléseit közben sem feledkezik meg a közügyekről. Tevékenysége nem ismer nyugtot, vadászati pihenője alatt is fontos politikai és államügyeket végez. Vele van egész udvara, köztük kancellárja, Kassai István, a nagyeszű és ravasz politikus, kinek tanácsa nélkül semmi fontos politikai kérdést nem intéz el.

Itt ismerjük meg igazságszolgáltatását és kormányzási politikáját is; különösen jellemző erre a Zolyomi Dávid-féle felkelésben gyanúsított, vagy vele rokonszenvező egyének dolganak elintézése. Rákóczi ellenfeleit nem megtorolni, hanem megnyerni igyekszik. Így a vagyonos, befolyásos, ravasz és vállalkozó szellemű Jármí Ferenczet kész kimélni, ha megtér és további hűségének zálogául összes vagyonát leköti. Ez alkalommal jön szóba Kemény János is, kit a költő úgy jellemez, hogy ért a fortélyhoz és népszerű a katonaságnál. Fialat kora és nagyravágyása ellenére is terveiben lassú, de biztos. Tetteiben és beszédében óvatos, jobban tud színlelni, mint feledni. Mindezeket figyelembe véve, Rákóczi meg-

dönthetetlen okok nélkül nem akar fellépni ellene; mert megválasztását részben neki köszönheti. Rákóczi ellenfeivel nagylelkű és hálás is tudott lenni.

Rákóczi vadászkörnyezetében van udvari papja, Csulai György, az Erdélyben hatalomra jutott protestantizmus türelmetlenségének megszemélyesítője, ki előtt mindig a leendő püspökség képe lebeg, a melyet sikerült is elnyernie a fejedelem életének vége felé. Kemény Zsigmond Csulait a fejedelem környezetéből elmaradhatatlan embernek rajzolja, a mi igen természetes is, ha figyelembe vesszük, hogy a fejedelem, Szalárdi szerint mennyire »istenes ember« volt. Ezért olvassuk a regényben, hogy a fejedelem a vadászati pihenő közben is a bibliából olvastat föl magának udvari papja által.

Rákóczi környezetében ott látjuk még az öreg Kornis Zsigmondot, a fejedelem egyik meghitt tanácsosát, az ifjak közül pedig Kapronczai Györgyöt, Horváth Ferenczet, stb., kiket mind történeti szereplésükhöz híven egy-egy érdekes epizódvonalással jellemez az író.

Rákócziról és udvaráról azonban a kép csak akkor lesz teljes, ha ehhez a rajzhoz még hozzáillesztjük *A rajongók* alapján körvonalozott képet. Ebben a regényben a költő első sorban Rákóczit a politikust jellemzi, ki a harmincz éves háború küzdelmeiben leste a kedvező alkalmat, hogy beavatkozásával a magyarországi protestánsoknak jogokat, Erdély számára pedig néhány vármegyét szerezzen. Inkább csak izgatott és reményekkel táplálta a szenvedett sérelmek miatt panaszkodó hitsorsosait. A körülmények szerint félénk és vakmerő is volt; de regényünk korában a körülmények úgy alakultak, hogy már-már kész volt fegyvert fogni, Dajka püspök izgató befolyására, ha Kassai a magyarországi protestánsokról a figyelmet a szombatosok felé nem tereli, hogy ne kelljen háborút indítani mindaddig, míg a porta beleegyezése meg nem jön.

Rákóczi jellemrajza *A rajongók*ban is híven követi a történelmi forrást; de a komoly és száraz Rákóczi gyengéd és kedélyes is tud lenni fia menyasszonya, az elkényeztetett és szeszélyes Báthory Zsófia iránt; sőt »a szenvedélyes üzér és pénzszerző fejedelmet« erősen gyakorlati érzése is cserben hagyja és pazarlásra ragadja, a mikor a Rákóczi-ház beczézett kedvenczének fényűző szeszélye megkíván valamit. Ugyanis Rákóczi és neje hiúságának egyaránt hízelt a Báthory-ház dicső múltja, a melylyel akkor még nem versenyezhetett a Rákóczi-név.

E regény megismertet bennünket az egész fejedelmi családdal. Rákóczi fősvény udvartartása, miként az *Özvegy és leányában*, itt is szemben van állítva Bethlen Gábor udvarának műízlésével és fényével. Ennek ittfeledett pompáját Báthory Zsófia lakosztálya képviseli, mely élénk ellentétben van Rákóczi szintelen és a fejedelemlének nemes, de költőietlen ízlésével. Szóval a fejedelmi udvar egyszerűsége magán hordja uraik puritán erkölcsét és fős-

vénységét. A két udvar ellentétének visszfényét árasztja felénk Pécsinek és Kassainak háztartása is. Amaz mint Bethlen Gábor egykori kancellárja utánozni látszik volt urának műzléssel párosult pompáját, emez pedig túlzásig hajtva mutatja az ízléstelen zsugoriságot. Rákóczit, bár a korszak vallási türelmetlensége áthatotta, fontolgató józansága és igazságérzete a túlzásoktól mindig megmenté; ezt bizonyítja a szombatosok, de különösen Pécsi iránt tanúsított engedékenysége.

A rajongók meséje keretében megismerkedünk Rákóczi fiaival, György és Zsigmond hercegekkel. Az utóbbiról csak pár szó említés történik mint józanéletű, tudós és istenfelő ifjúról, kit kortársai inkább főrangú írdeáknak, mint fejedelmi sarjnak tartottak. Annál többet találkozzunk a daliás György úrfival. Megismerjük túlzott önbizalmát, mely elbizakodottá tette; testi és szellemi kiválóságait, mely hiúságát nagyravágyássá fokozta; ügyességét, mely vakmerő kockáztatásra ragadta és vitézi hajlamait, mely később hadi babérokra sarkalta. Szóval a népszerű hercegben már atyja oldalán kibontakozni látjuk a leendő uralkodót, ki nagyravágyásával és meggondolatlanságával Erdély romlását és a maga szerencsétlenségét idézte elő. A gondtalan kedélyű vidám ifjú itt a boldog mátkaság napjait éli; az ifjak és lányok körében egyaránt népszerű s csak szerelme tartja vissza, hogy meggondolatlan heve most is valami bajba nem sodorja.

Míg az *Özvegy és leányában* egész eleven erővel éled fel előttünk a multból Rákóczi udvari környezete a maga tevékenységében, addig *A rajongók* a fejedelelné udvartartását tárja fel ugyanolyan közvetlenséggel. A palotarész igénytelen külseje egészen harmoniában van kolostorszerű belsejével, melynek polgáriás bútorzata kényelmet nyújtó tartósságával nélkülöz minden fényűzést és hivalkodást. Ebbe a keretbe egészen beleillik Erdély nagyasszonya, kinek parancsoló külsején áhítatos szigor, jószív és keresztényi alázatosság ömlik el. Lorántffy Zsuzsánna a kegyes és tisztaéletű nők mintaképe volt, kit erős vallásos érzése soha sem ragadott más vallásfelekezetek elnyomására.

Udvartartását szigorú rendtartás és egyszerű takarékoság jellemzi; palotahölgyei szorgos tevékenységben női kézimunkával töltik napjaikat, körükből száműzve minden hivalkodás.

Ebből a polgári egyszerűségből külső pompájával épügyíri Báthory Zsófia lakosztálya; miként nehezen tud beleilleszkedni a XVII. századi protestantizmus képmutató és puritán szigorúságába a nemrég katolikus hercegleány érdekesen szeszélyes alakja, kit józan életfelfogása meg tudott óvni a vallásváltozással járó lelki rázkódástól és túlzó bigottságtól. Könnyen hangolható, gyerekes szeszélyű, de nemes indulatú kedves nőként áll előttünk.

Mídon azonban a költő I. Rákóczi György udvarának életét a kortársak, különösen Szalárdi és Kemény hiteles feljegyzései alapján megrajzolja, nemcsak magában álló korfestő háttért ad a

regényhez, hanem erős szálakkal fűzi össze azt a mese kigondolt személyeinek a sorsával is.

A történeti személyek között érdeklődésünket első sorban Pécsi Simon sorsa ragadja meg, kit kiváló tehetségei Bethlen Gábor alatt kancellárságig emeltek. Hatalma tetőpontján tekintélyével vagyona is gyarapodott; de a hatalom és a kincs a porból felemelkedett államférfiúnak ellenségeket szerzett, kik többek közt azzal vádolták, hogy a pozsonyi békealkudozások alatt a németektől ajándékot fogadott el. A gyanúsítás Bethlen haragját vonta maga után, ki Pécsit a szamosújvári börtönbe záratta, a honnét később kezességre kiszabadult. Vagyona és tekintélye megmaradt; de régi hatalmát elvesztette. Ennyit árul el a regény Pécsi múltjából. Pécsi regényünk korában pompától környezetten tudós és költői hajlamait követve fényes »remeteségében«
visszavonultan él. Jóllehet, a Kassaival elégedetlen főurak gyakran felkeresték s tevékenységre ösztönözték; de ő nem akart többé a közpályára lépni. Vallásos rajongása azonban csakhamar a szombatosok közé sodorja, kik titkos fejüknek tekintik. Később a szombatosok ellen kiadott rendelet okozza vesztét. Ábrándos kedélyénél fogva tisztán benső életet él, nem törődik a külvilág ügyeivel. Teljes meggyőződéssel ragaszkodik a szombatosok vallásához, de azért nem vesz magának annyi fáradságot, hogy hitsorsosainak helyzetét és szándékát megismerje. Passiv viselkedése, későn és rosszul alkalmazott mérseklete sodorják őt magát és a szombatosokat is veszedelembe.

Pécsi bukását és bűnhődését Kemény a költői szabadsággal élve azon a kölcsönös gyűlölségen építi fel, a mely közte és Kassai között fennállott. Ellenszenvük egymás iránt könnyen megérthető. Mindketten alacsony sorból küzdötték fel magukat a legmagasabb állami méltóságra; mindkettő éles észszel van megáldva és képességgel, hogy egy országot kormányozzon. Természetük kirívó ellentétei azonban folytonos surlódásokat idéznek elő. Pécsi nem annyira gyűlöletet, mint megvetést érez Kassai iránt; mert tudomány- és művészszeretete, költői kedélye, fogékonysága minden nagy és nemes iránt, finom ízlése és fényűző hajlamai természetes utálatot keltenek benne a fukar, kapzsi és aljas gondolkodású Kassai iránt. Benne nemcsak a silány embert veti meg, hanem az államférfit is, ki az ország érdekeit csak a saját érdekeiből kiindulva tartja szem előtt. Ez szolgál lélektani motívum gyanánt a mese kigondolt ágához, a mely Pécsit mint apát mutatja be, ki aggódó gondoskodása és szeretete dacára feláldozza leánya boldogságát, csak hogy ne kelljen Kassaival rokonsági viszonyba jönnie. Pécsi gyűlölete azonban egészen passiv természetű, nem törekszik ellensége megbuktatására, megelégszik a megvetéssel, melyet bensejében érez iránta. Ábrándozásra hajló kedélye magyarázza, hogy a XVII. század babonája a csillagjósolás, mint annyi más tudós férfiút, őt is hatalmában tartja és helyzete tárgyilagos megítélésében gátolja. Mikor Kassai bosszúja fejére

zúdítja a végső katasztrófát, akkor sem támad fel akarateréje, hanem csendes lemondással viseli sorsát.

Pécsi alakját Kemény, nála szinte szokatlan költői szabadsággal alkotja meg. A múltjára vonatkozó tényeken kívül még néhány történeti adatot felhasznál, minők pl. a deési országgyűlés rendelkezése Pécsi és a szombatosok ellen, Pécsi és leánya börtönbe hurczolása, jószágvesztése, a fejedelmi kegyelem és birtokai egy részének visszanyerése; de már az ok, a miért a szombatosok, különösen Pécsi ellen törvényes lépés történt, költői felfogáson alapul. A történelemben ugyanis semmi nyom nincs arra nézve, hogy Pécsi Kassai magánbosszújának lett volna áldozata; de viszont arról, hogy Rákóczit több ok indította a szombatosok ellen erőyes fellépésre, több történetírónál is olvashatunk. Ezen okok közt szerepelt, hogy a szombatoság az országos törvényeknek félszázadon át folytatott kijátszása volt s Rákóczi szigorú keresztény érzülete nem tűrhette a kereszténységgel homlokegyenest ellenkező hitet, a mely különösen Pécsi nyílt pártfogása folytán mind rohamosabban terjedt. Azonkívül még politikai tekintetek is vezették Rákóczit, mert a szombatosok és Pécsi komoly gyanú alatt állottak, hogy a fejedelmi székre áhító Székely Mózesnek a törökkel szőtt fondorlatait titkon támogatják. Ha mindezekhez hozzávesszük Rákóczi fősvénységét, a mely a szombatosok, különösen a dúsgazdag Pécsi vagyonának elkobzása folytán bőséges kielégítést remélhetett, a mennyiben a birtokok nagy részének lefoglalása a fejedelmi ház javára történt. A költő ez utóbbi indokra vezeti vissza Pécsi elítélését, azzal a módosítással, hogy a fejedelem helyett Kassai kapzsisége lesz Pécsi bukásának titkos rugója. Ezzel a költő alig vét a történeti hűség ellen, mert a belső valószínűséget támogatja Kassainak a történelemből közismert hatalma és befolyása a fejedelemre, továbbá az a körülmény, hogy a szombatosok ellen hozott országgyűlési határozatot a fejedelem nevében Kassai bocsájtotta ki.

Mennyire más természet Kassai az ő visszatartó energiájával, kit éles esze és ravaszsága szintén alacsony sorsból emelt a kancellárságig. Kassai a regény legkirívóbban jellemzett alakja. Vele már az *Özvegy és leányában* is találkozunk; de itt csak mellékes szerep jutott számára. Nem a nagy eszű és ravasz politikust, mint inkább a kapzsi embert mutatja be. Erős vonásokkal rajzolt alakjában nincs egyetlen rokonszenves vonás. Kassai alakjának rajzában még kifejezéseiben is érezteti az író Kemény János *Önéletírásának*¹ hatását. Rákóczinak nélkülözhetlen tanácsosa; de az erdélyi főurak által gyűlölt és rettegett férfiú, ki erszénykötő fiából az ország leggazdagabb és legfukarabb földbirtokosa lett. Fősvénységének jellemzésére említi a regény, »hogy ne kelljen

¹ Kemény János erdélyi fejedelem *Önéletírása*. Kiadta Szalay László. Pest, 1866. 405—410. ll.

fényt űznie, csak tanácsosi cím alatt folytatta a korbácsi hivatalát.¹ Rút jellemének bűnhődéseképpen ugyanitt olvassuk, hogy »utoljára is csak a véletlen halál ragadta ki a felségsértési pör és elítéltetés alól«.

Kassait egész emberi mivoltában *A rajongókból* ismerjük meg. Itt ő a regénynek főhőse. Ő irányítja az ország sorsát. Számító politikus; de a közérdek leple alatt többnyire a saját érdekeit igyekszik előmozdítani. Kapzsi, fősvény ember, szegényebb rokonait nem akarja elismerni; az arisztokráciát meg gyűlöli gazdagságáért, mert sokkal cinikusabb, semhogy a származásra adna valamit. Fukar, haszonleső és irigy. Gyűlölködő bosszúállása Pécsi iránt tisztán onnét eredt, mert megkívánta nagy vagyonát. Ezen az alapon épül fel azután a regényben az a kigondolt történet, hogy Kassai fiává fogadja Elemért, mert azt hiszi, hogy ennek Deboráhhval való házassága révén legkönnyebben hozzájuthat Pécsi vagyonához. S a midőn ez megakadályozza a házasság létrejövését, halálosan megbántva érzi magát. Kemény szavával élve »előbb csak ártani akart Pécsinek s miután sokszor ártott, gyűlölni kezdé, mert eléggé megbántotta«. Ez a gyűlölség lassankint egész valóját áthatja és bosszúja kielégítéséért szerencsétlenné teszi Laczkó István szombatos papot és családját; bosszújának esik áldozatul Elemér is, az egyetlen lény, a ki iránt rokonszenvet érez.

A regény e kigondolt szálai vezetnek el Kassai bűnhődéséhez is, a mely egyrészt Elemér elvesztésében, másrészt pedig államférfiúi bukásában rejlik, melyet saját fondorlatai idéznek elő. Kegyesztettsége és politikájának kudarcza, a történeti valóság szerint ugyan később következik be; de ezt a kis anachronizmust a költői igazságszolgáltatás tette szükségessé. Egyébként Kemény a jellemzésben annyira híven követi a történeti nyomokat, hogy a korabeli krónikások közül Szalárdi és Kemény János hatása e tekintetben lépten-nyomon kimutatható.

A korszak jellemének alaposabb megismerése szempontjából fontos Dajka püspök és Csulai udvari pap szereplése is. Mindketten az »ecclesia militans« képviselői. Dajka a magyarországi evangélikus rendek érdekében türelmetlenül sürgeti a háborút. Ő a háborúpárt feje. Befolyása Rákóczira és környezetére már állásánál fogva is jelentékeny; de nemcsak a lelkeken uralkodik, hanem a politikában is tettekkel tényező. Kassai politikájának ellensége; de nyíltan még sem száll vele szembe. Csulai a feltörekvő és türelmetlen kapaszkodók típusa; alázatos, ravasz és számító, ki előtt mindig a leendő püspökség képe lebeg, a melyet sikerült is elnyernie a fejedelem élete vége felé. A protestantizmus kinövésének megszemélyesítője. Jelleme és szerepköre ugyanolyan, mint az *Özveggy és leánya*ban. Egyébként Dajka és Csulai tör-

¹ *Özveggy és leánya*. II. 2. 1.

téneti személyek, Rákóczi környezetében élőknek mutatja be Szalárdi krónikája is. Erős befolyásuk a fejedelmi házra a korszak szelleménél fogva természetes és érthető.

V.

Kemény azonban nemcsak a történelemből jól ismert egyének rajzában törekszik történeti hűségre, hanem olyan személyek jellemzésénél is ügyel a történeti hagyományra, a kik a maguk idejében nagyon is alárendelt szerepet játszottak, vagy éppen csak egy-két krónikás adat maradt fenn róluk, a mely ha alapul is szolgálhat a történeti személyekhez való viszonyuknak megrajzolására; de a mellett szabad teret engednek a költő alkotó képességének. A történeti regényíró számára az ilyen mellékesnek látszó adatok gyümölcsöznek leghálásabban a regény meséje szempontjából, mert ezeknél inkább csak a történeti valószínűség, mint a hűség köti a költőt. Kemény történeti regényeinek eddig ismertetett szereplői mind történeti egyéniségek voltak; most lássuk a részben történeti és részben kigondolt jellemvonásokból megalkotott alakokat. Ilyen a *Zord időben* Komjáthy Elemér.

Keménynél ugyanis nem szokatlan eljárás, hogy történeti regénye számára maga gondol ki valamely eseményt és aztán beleilleszti abba a korba, a melyet festeni akar. Elemérnek és Deák Dórának kigondolt szerelmével is így tesz; behelyezi Magyarország kettészakadása korába és ezen országos bomlás megdöbbentő tragikumát művészileg szövi össze főhőse tragikumával s egyiket a másik magyarázójává teszi. De Komjáthy Elemér alakjának történeti alapja is van. Werbőczyhez való viszonya és halála körülménye történeti tény. Ez a két adat egy pár jellemvonással elég volt Keménynek arra, hogy valódi egyént csináljon belőle és a kort is jellemezze vele. A költő Elemér származását és előbbi életviszonyait bizonyos érdekkeltő homályba burkolja; többet sejtet, mint a mennyit elmond. Származásáról a két Deák testvér, a kiknek udvarában mint a szép Dóra ének- és lantmestere tartózkodik, a regény folyamán többször tesz említést; de mindössze csak annyit tudunk meg felőle, hogy jobb családból származhatott s inkább Werbőczyhez való viszonya és egyéb jeles tulajdonai tették őt kedvessé. A költőnek Elemér alakjához történeti adatokkal Verancsics szolgált.¹ Így Werbőczyhez való viszonyát abból a történeti adatból magyarázza, hogy Werbőczy a török fogságba került magyar ifjak közül többeket kiváltott a saját pénzén. S a midőn Verancsics Werbőczynek ezen nemes vonását feljegyzí, ugyanakkor említést tesz egy jó s nemes családból származó ifjúról is, akit Werbőczy

¹ Lásd fentebb idézett cikkemet. Irodalomtört. Közlemények. XVI. évf. 3. füzet, 289. l.

kiváló tulajdonaiért és a török nyelvben való jártasságáért később magához vett és gyermekeként szeretett.

Elemér szerelmi regénye Deák Dórával már tisztán költött történet; de Kemény annyira össze tudja ezt olvasztani az ő való szereplésével, hogy e regényes viszony valóságában sem kételkedhetünk; mert a történelemből vett analóg példával, Athinai Deák Simon sorsával, ki jobbágy sorból országnagygyá lett és főrangú családból házasodott, igazolja, hogy az igazi tehetség a feudális korszakban is érvényesülhet. Ez ad erőt Elemér szerelmének és feltörekvő ambíciójának. Szerencsétlen véget ért pályájának tragikumát pedig a regény sötét világnézete magyarázza meg. Őt a szerelem és a hála viszik Werbőczy udvarába és ennek vésszes közelsége lesz az ő romlása is. A való és költött szálak illetén összehozása a költőnek alkalmat adott, hogy regényének sötét politikai tanulságát Elemér szereplésében átvigye a magánéletre. Elemér sorsa, mint Kemény legtöbb regényalakjai, az erények tévedéseinek tragikumát példázza. Őt gyöngédsége sodorja vesztébe, mikor a démoni lelkű Barnabás diákot oltalmába veszi és ez féltékenységében végre is hóhérjává lesz.

A költői megteremtés szempontjából még érdekesebb Barnabás diák alakja, Kemény képzeletének démoni szülötte. A török dúlások korszakában is az emberi vadságnak elrettentő példája. És mégsem lehetetlen alak úgy, a mint lélektanilag megindokolja Kemény; sőt hóbertos vadsága a korviszonyokból megérthető jelenség, ha családja és születése körülményeit is figyelembe vesszük, a melyet éppen ezért elég körülményesen beszél el a költő. Borzasztó családi története bármily valószínűtlen mesének is tessék első tekintetre, történeti alapon nyugszik. Mása Istvánfi Miklósnál¹ olvasható, melyet ez történeti munkájában Alibég és Kinizsi Pál egy kalandjával kapcsolatban beszél el. Ennek a történetnek a felhasználásával érdekes bepillantást nyújt a költő Barnabás és Dorka lelki világába. Kemény Barnabás lelki életének kóros fejlődését a lélek-búvár szigorú logikájával visszaviszi az embriókorig. Ugyanis a vele teherben lévő anyja férjének megsüttetése láttára esztét veszítve, télvíz idején otthonából, a biztos veszedelem elől elmenekül; de a kiállott izgalmak és a meghülés beteggé teszik. Betegségéből testileg felépül ugyan, de elméje elborúl s így szüli meg gyermekét, Barnabást s aztán nemsokára meghal. Most már gondoljuk el, hogy ha az ilyen körülmények között született s terhelt idegrendszerű gyermek lelkét később olyan káros erkölcsi hatásoknak teszik ki, mint nevelőanyja, Dorka Barnabással tévé, minő erkölcsi szörny fejlődhetik ki abból. Barnabás kegyetlenségre hajló természetét azonban nemcsak tragikus családi múltja, az átok és bosszú folytonos ébrentartása és szítása növelték a végletekig, hanem táplálékot talált a korviszonyokban is.

¹ *Historiarum de rebus Ungaricis libri*. 34. I. II. p. 31.

A két öreg Deák testvér, Dániel és István, úgy a mint a regényben szerepelnek, költött alakok s a korszak tehetetlenségét ábrázolják. A múlt dicsőségének és a maguk egykori vitézségének emlékéen élősködnek. A Deák-családnak Werbőczivel való atyafiságos viszonya azonban történeti alappal bír. Werbőczy ugyanis anyai ágon a Deák-családdal közeli rokonságban állott és ez szolgálhatott a költőnek indokul arra, hogy a két Deák testvért a korrajz keretébe beleillessze.

Kemény *Gyulai Pál*jában is találkozunk olyan regényalakokkal, kik habár tisztán költött alakoknak tetszenek, mégis bizonyos történeti alapon épültek fel. Ilyen pl. Gergely deák, a fejedelem titkára és kegyencze, egyébként pedig a török udvarnak fizetett titkos kéme. Tudnunk kell ugyanis, hogy Báthori Zsigmond korában a török porta kémei valósággal ellepték Erdélyt s nem egy magyar ember volt közöttük; mert a porta szívesebben látta és jobban is fizette az erdélyi viszonyokkal ismerős renegátokat, mint a titkon ott tartózkodó török alattvalókat.

Kemény Zsigmond Gergely deák múltjából csak annyit mond el, hogy mielőtt a fejedelmi udvarba került volna, enyedi elcsapott iskolamester volt. Később a török szolgálatába lépett és rövid idő alatt a titokban működő török-párt feje lett és a törököknél Ali csausz név alatt szerepelt. Ezek az adatok elárulják, hogy Keménynek Gergely diákhoz az alapvonásokat Bethlen Farkas históriája¹ szolgáltatta. Az egykori enyedi iskolamester Bethlennél Mehemet nevet visel; de ugyanott egy másik renegátról is van szó, a ki Ali néven szerepelt. Ezt a kettőt egyesítette Kemény Gergely diák alakjában sok költött vonással kiszínezve.

Gergely diák a legveszedelmesebb emberek fajtájából való, ki nemcsak azokat sodorja veszedelmebe, kik vészes közelébe kerülnek, hanem hazáját is kész eladni annak, a ki több anyagi hasznot biztosít számára. Nagy esze nagy erkölcsi elvetemültséggel párosul. Czinikus okoskodással gúnyolja ki a szív legszentebb érzelmeit. Saját érdekéért minden bűnre kész. Eszét, tudományát és életrevalóságát mint kém egyformán értékesíti a stambuli és prágai udvaroknál és alárendelt szerepében ritka művészettel tudja irányítani a fejedelmi udvar cselszövényeit. Nagy esze csábítja a bűnre, a melyben valódi gyönyörűséget talál.

Bethlen *Históriája* alapján került a regénybe Csajfer bég alakja is, kit Kemény úgy mutat be, mint »a dicső ozmán birodalom mudarriseinek fejét«; de nagyobb szerepet nem juttat neki. Az olasz művészek szerepeltetése Báthori Zsigmond udvarában szintén történeti feljegyzésekre vezethető vissza, Bethlen Farkas és Szamosközy István tanuskodnak felőle, hogy ezek Zsigmond udvarát valósággal ellepték. Ezen az alapon lesz Senno tragikus pályája a regény egyik fontos részévé és ez magyarázza meg

¹ *Historia de rebus Transsylvanicis*. III. 45—46. 1. és 63. 1.

Guzman, Genga, Eleonora, Sophronia és a többi olasz és idegen művészek kigondolt alakjainak beleillesztését a regénybe.

Sokkal könnyebb volt a helyzete a költőnek a Mikes-fiúk és Tarnóczi Sára regényes történetének megírásánál az *Özvegy és leányában*, mert Szalárdi János *Síralmas krónikájából* az egész mesét készen kapta. Rá csak a kiszínezés és motiválás munkája várt; de éppen ebben mutatta meg igazi írói erejét.

Mikes Zsigmond, a Mikes-fiúk atyja, már Báthori és Bethlen Gábor udvarában szerepelt, I. Rákóczi György fejedelem alatt allovász-mester volt, mígnem valami ok miatt kegyvesztetté lett. Fiai közül a legöregebbiket hitbuzgó katolikus ember létére a bécsi jezsuiták kollegiumában nevelteti. Kemény ebből alkotta meg a jezsuita Mikes Móricz alakját, kinek olyan érdekesen kigondolt szerepet juttat a regényben. Az öreg Mikesnek rajta kívül még két fia van. Az egyik János, a ki a moldvai vajdánál van, a másik Kelemen, a ki otthon gazdálkodik. Ez szereti Tarnóczi Sárát s az öreg Tarnóczi neki is szánja leányát. Halála után azonban a kegyes és képmutató anya, mivel buzgó protestáns létére határtalan gyűlölettel viseltetik a katolikus Mikesek iránt, Kelemen eltiltja a háztól. A Mikes-fiúk nagybátyja, Mihály, erre azt tanácsolja nekik, hogy rabolják el Sárát. A leányszöktetés meg is történik. Sára kezdetben csak az illendőség kedvéért idegenkedik az elszöktetéstől, mert azt hiszi, hogy János számára rabolják el, kit titkon szeret; de midőn megtudja, hogy Kelemen akarja őt feleségül, minden áron menekülni akar Mikesék várából. Ez a személycsere, mely a költő leleménye, okozza a Mikes-fiúk vesztét; mert ha Tarnóczi Sára elárulná a végzetes tévedést a testvérek szerelmében, megóvhatná mindnyájukat a bajtól.

A leányrablás az öreg Mikesék tudtával történt, ezért Tarnócziné beleegyezését is minden áron meg akarják nyerni, ki leánya elrablása idején Szebenben járt, hogy elintézte leánya házasságát a gazdag, de vén Haller Péterrel. Kemény a bonyodalom érdekességét azzal fokozza, hogy a fejedelem vadászás közben éppen akkor száll meg Mikes Zsigmond házában, a mikor Sárát akarata ellen ott rejtegetik. Tarnócziné Mikeséket a leányrablás miatt bevádolja a fejedelemnél. Rákóczi a törvénynek szabad folyást enged, mely a nőrablásra ép úgy, mint a honárulásra jószág- és fejvesztést szab. A Mikes-fiúk nagybátyjukkal a büntetés elől Moldvába menekülnek. Elkobzott vagyonukat pedig a fejedelem Tarnóczi Sárának adja jegyajándéknak. Rákóczi a szökevények kiadását csak immel-ámmal sürgeti, sőt később meg is kegyelmez nekik, mert időközben Rákóczi külpolitikája érdekében Lupuj vajda udvarában némi szolgálatokat is tettek. Tarnóczi Sára pedig a gazdag és öreg Haller Péter neje lesz; de boldogtalan házassága öngyilkossággal végződik: megmetszi torkát és úgy hal meg. Ezen tettét Kemény úgy tünteti fel, mintha Mikes János iránt érzett boldogtalan szerelme vitte volna e végzetes lépésre.

Kemény ezt a magában véve érdekes történetet minden fontos mozzanatával együtt átvette Szalárditól,¹ s ha változtatásai lényegteleneknek is látszanak, lélektani indokolás szempontjából igen fontosak. De míg a krónikást csak a történet szokatlanság ragadta meg és ösztönözte a feljegyzésre; addig Kemény figyelmét az eset jellemző volta ébreszthette fel, hogy a vallási súrlódásokból származó gyűlölködésnek romboló hatását éreztesse a magánéletben.

A kisebb jelentőségű személyek között Döme diák sem történeti alak, de azért egész szereplése Szalárdi megjegyzése alapján alakult ki a költő lelkében. Szalárdi ugyanis Rákóczi rendkívüli tevékenységét jellemezve azt írja, hogy a fejedelem környezetében titkárjai és íródeákjai folytonos tevékenységben éltek. Döme diák is ott van a vadászó fejedelem közelében, vállán óriási levéltárczát czípelve minden pillanatban várja ura rendelkezéseit. Valószínűleg a krónikás szavaira gondolt Kemény, a mikor az a munkában elcsigázott íródiákokról megjegyzi, hogy »gyakorta ételeket is alig végezhetnék csendesen,« mert Döme diákot is úgy jellemzi, hogy »sovány, szikár természetével az egyiptomi hét szűk évből való jelenetnek látszott.«²

A korszak történeti egyéniségei mellett a kigondolt alakokon kívül *A rajongókban* is vannak olyan szereplők, kiknek létezését történeti feljegyzés igazolja; de ezenkívül semmi sem korlátozta a költői alakítás szabadságát. Ilyenek Pécsi Deborah és Gyulai Ferencz alakjai. Deborahról Szalárdi csak annyit jegyez fel, hogy Pécsi egyetlen leánya, a ki a fejedelem kegyelméből visszakapja atyja elkobzott birtokainak egy részét, nevezetesen az andrásfalvi uradalmat és a fejedelemné akaratóból Gyulai Ferencz felesége lesz. A történeti adatok felhasználása mellett a költőt a korhűsége és a lélektani valószínűségeon kívül semmi sem kötötte Pécsi Deborah és Gyulai Ferencz alakjainak megteremtésénél. Deborah jellemének alapvonásává a hiúságot és kaczérságot tette, a mely sok nemes vonással vegyülten lesz rugójává tetteinek. Gyulai Ferencznél pedig csupán a Rákóczi-korabeli udvaronc és világi hiú és nagyrotörő alakja lebegett a költő szemei előtt. Gyulai később Rákóczinak asztalnoka, majd meg Déva kapitánya lett; II. Rákóczi György alatt pedig mint váradi kapitány hadvezéri ügyessége folytán fontos feladatokat töltött be. A regényben pályája kezdetén lévő ifjú, kinek közéleti szereplésre még alkalma nem nyílt. Ezért itt a nagyrotörő és hiú udvaroncot látjuk csak benne, kinek számító nagyravágyása azonban némi tekintetben kudarcot vall, midőn felsőbb parancsra Deborahát, az egykori szűcsmester leányát kell feleségül vennie; de ennek szépsége és a fejedelmi kegy kárpótolják a kénytelen házassáért.

¹ A részletes összevetést lásd »Kemény Zs. *Özvegy és leánya* című regényének forrásához« című cikkemben. Egyet. Phil. Közl. XXIX. évf. 3. füz. 221. stb. 1.

² V. ö. Szalárdi 82. l.; *Özvegy és leánya* II. 15. l.

Ez alkalommal szükséges még megjegyeznünk, hogy Kemény Pécsi családi életét nagy költői szabadsággal mutatja be. Deborah a regényben úgy szerepel, mint Pécsi egyetlen leánya, ki öreg napjainak elhagyatott magányát megaranyozza. A történelem tanúsága szerint pedig Pécsi kétszer nősült, első neje Kornis Judit volt. A vele való házasságból hat gyermeke született, kik részben elhaltak, részben már családot alapítva a szülői házon kívül éltek. Második felesége, Barabási Kata túlélte őt és öregsége napjait vele töltötte el. Ebből a házasságából egy leánya származott: Margit, a regényünk hősnője, kit a költő Deborah néven mutat be. Őt vette nőül a regényben is szereplő Gyulai Ferencz 1639. márczius 23-án. A regény korában és elfogatása idején (1638. július 14.) tehát Pécsi második feleségével és kiskorú leányával élt együtt.

A költőnek eltérése a történeti valóságtól az érdeklétés szempontjából magyarázható meg. Pécsi így magára hagyatva megható ragaszkodásával egyetlen leánya iránt sokkal rokonszenvesebb, másrészt gazdagsága Kassaira nézve is kívánatosabb, ha azt egyetlen leánya öröklí, kit unokaöccse számára akar feleségül megszerezni. Viszont mivel Pécsi magánéletéről van szó, ez a változtatás az ő történeti egyéniségét nem érinti, tehát a a hűség ellen sem vétett akkor, a mikor regénye érdekességét tetemesen fokozta.

Ezek mellett számos történeti alak mozog a regény meséje keretében, ú. m. Serédi István, Kornis Zsigmond, Mikó Ferencz és felesége, Haller Péter, Kemény János stb., a kik a korabeli pártok küzdelmét és felfogását képviselik és a korszak köz- és magánéletét a regény távolabbi vonatkozásaiban is történeti hite-lűvé teszik.

VI.

Kemény a korszak és az egyének történeti hűsége mellett nagy gondot fordít az egyes tárgyak, épületek, műemlékek, bútortat és ruhák hiteles leírására is. Igaz, hogy ezek inkább csak történeti zománczczal látják el a regényt; de az ő valóságot kereső realismusa ezeket sem hagyja figyelmen kívül. A míg más író itt is megelégszik a valószínűséggel, addig ő eredeti és hiteles forrásokra támaszkodva írja le az élettelen dolgokat is, ha azokban jellemzőt lát a korra, vagy az emberekre. Nehogy hosszadalmasak legyünk, itt csak néhány jellemző leírására utalunk.

Ezek között első helyen áll *A rajongókban* a gyulafehérvári fejedelmi palota leírása, a mely minden részletében híven követi Szalárdi ismertetését.¹ A palota egy részét még Bethlen Gábor építtette olasz mesterek által, inkább a fényűzést és szépséget tartva szem előtt, mint a czélszerűséget. Lapos fedélzetével, nagy függő és erkélyes ablakaival inkább déli klímának megfelelő épít-

¹ *Siralmas Krónika*, 243—6. 1.

kezési modorban készült és Erdély zordabb éghajlatához alkalmatlannak látszott. Ezért a gyakorlati gondolkodású I. Rákóczi György az ú. n. »második udvar« két bástyaszárnyát az összhang megszertésével magas cserépfedéllel látta el, mert a lapos fedelekről beszivárgó nedvesség a gyönyörű falfestményeket és drága szőnyegeket pusztulással fenyegette.

A bástyaszárnyak szegleteiből phantastikus alakú tornyok nőnek ki, légben függő kioszkokat alkotva. A két bástyaszárnyat a várfalnak kertté alakított terrásza köti egymással össze, mely a túlsó oldalon lépcsőzetesen száll alá s barackzfákkal és szőlőtőkékkel van beültetve. A térségen pedig a fejedelemasszony virágos kertje van. A termék belsejében mindenik falmező aranyos szegély közé foglalt kép történeti, allegóriai vagy hitregei alakokkal, mind olasz mesterek alkotásai. A termeket mély bolthajtás ívezi mély ablakfalakkal; a boltozat közepéről óriási velencei csillárok függnék alá. A padozatot vagyont érő perzsaszőnyegeg borítják, a bútortozatot arany- és ezüsthímzéstől terhes bársony és atlaszszövetek borítják. Az asztalokon, szekrényeken és polczokon arany- és ezüstedények és műtárgyak állanak. Szóval ezen épületrészben mindaz megvan, a mit a XVII. század fényűzése és gazdagsága elő tudott varázsolni. Ez szolgált Báthory Zsófia lakosztályául. Kirívó ellentétben van ezzel a nehézkes ötszögben épült »harmadik udvar« magas cserépfedélű, kétemeletes kaszárnyaalakú épülete izléstelen tömegével, melynek utcai földszintjét a fukar és pénzszerező Rákóczi György kalmárboltok számára adta bérbe. Az utcaszor első emeletét a fejedelem fiai, György és Zsigmond lakták, fölötte pedig az országgyűlés és a kir. tábla termei voltak; a palota többi része pedig az udvari személyzet számára volt lefoglalva. A főépület, a tulajdonképeni fejedelmi palota, tornyokkal és pavillonokkal ellátott ötszögű épület, a melyet még János Zsigmond látott el karcsú oszlopsorokkal, tág folyosókkal, rézkupolákkal, fényes elfogadó-termekkel és gyönyörű falfestményekkel. Ebben voltak a dísz- és fogadótermek és a fejedelem lakosztálya, melyet berendezésében gyakorlatias egyszerűség és a műízlés hiánya jellemzett.

A mennyire ellentétben volt a fejedelmi palota köztermeivel Rákóczi György magánlakosztályának egy cseppet sem fejedelmi berendezése, éppen olyan elütő volt Báthory Zsófia fényes lakosztályától, mely Bethlen Gábor korát látszott itt feledni, a fejedelemné igénytelen külsejű lakása puritán és polgári egyszerűségű berendezésével. Ha a fejedelmi palota egyes részleteinek és berendezésének leírását figyelemmel elolvassuk, a hűség mellett még a közvetlenség is megragad bennünket, a melylyel azt Kemény a múltból élénk varázsolja, mert a leírásnak azzal ad lelket, hogy a palota hajdani lakói is megelevenednek előttünk és így a tárgyak és személyek egymás magyarázói és megértetői lesznek.

Ugyanilyen körülmekintő lelkiismeretességgel ismerteti a fejedelmi palotának János Zsigmond által készített szárnyát Brutus

és Bethlen Farkas leírásai alapján *Gyulai Pál* című regényében, a hol főként János Zsigmond művészi ízlését emeli ki.

A palota műkincsei között figyelmünket egy arany keresztre is felhívja, melyet Borsos Tamás naplója nyomán írt le, megtoldva a kereszt históriájával, melyet meg Bethlen Farkastól vett át. Annyi utánjárás és körültekintés, a melyet Kemény egy-egy ilyen műemlék leírására fordít, szinte túllépi azt a határt, melyet egy regényírótól elvárhat az olvasó. Meglátszik, hogy benne nemcsak a széppróza-író dolgozik, ki szórakoztatni vágyik, hanem a szenvedélyes történetbúvár, ki a múlt szeretetét a mi lelkünkbe is bele akarja vinni.

Meglehetően részletes pontossággal írja le ugyanezen regényében a sok korhű leírás között Báthori Kristóf erdélyi vajda temetését is Bethlen Farkas históriája alapján, hogy az olvasó fogalmat alkothasson magának a XVI. század temetési pompájáról, a mi azonban vonatkozásba hozva a regény hőséneke előbbi életviszonyaival, nem válik henye leírássá, hanem egyént és kort jellemző mozzanattá.

Zord idő című regényében pedig Budavár elfoglalásának leírásánál Buda akkori topographiájának rajza lep meg részletes hűségével, melyhez Verancsics szolgált neki pontos adatokkal. Ezeknek aprólékosságig menő gazdagsága talán fáraszt is olykor; de annyi okulást nyújt és oly közvetlen hatású, hogy a komoly olvasó hálásan veszi az írótól ezt a szakavatott kalauzólást, a mely ős Buda megismerésének hasznával jár. Ugyanitt még két ünnepélyes bevonulás képe ragadja meg érdeklődésünket. Az egyik a szultán bevonulása Budavárba, ennek mohamedán szertartások szerint történt birtokba vétele céljából, a másik pedig János Zsigmond csecsemő királyfi kíséretének felvonulása a szultán táborába. Mindkettő Verancsics krónikája nyomán készült; de a lelkekbe való pillantás minő mélységét tárja fel a mellőzhetőnek tetsző két kitérés. Egyik oldalról a hódító perfid gögje, a másik részen pedig a reménykedő elbukottak csalódása nyilatkozik meg a két különböző világnézetet hirdető pompában.

De a sok példa közül legyen elég ez a néhány, a mely mind azt igazolja, hogy Kemény a mellékesnek látszó rajzokban sem bízza magát a képzeletre, hanem fáradtságot nem kímélve felkutatja a legaprólékosabb adatot is, ha abban valami jellemzőt lát személyeire vagy a korra. Igaz, hogy ez az eljárás mód a regény egységes szerkezetének rovására esik; de másrészt a regényeiből nyerhető történeti okulás busásan kárpótol bizonyos esztetikai veszteségéért.

VII.

Kemény regényeinek nagyfokú történeti hűsége némelyek részéről önként felvetheti az ő írói eredetiségének kérdését. Ha annyira híven követi a krónikások nyomait, mi teszi őt olyan

szokatlanul nagygyá és egyénivé regényíróink között? Nagy íróvá, hitünk szerint, első sorban a *múltbalátás rendkívüli ereje* avatja, a mely nemcsak a mi irodalmunkban ritkítja párját, hanem a világ-irodalomban is kevés van hozzá fogható. Ennek pedig elengedhetlen feltétele a korviszonyok és a történeti személyek alapos ismerete, mert életképes és hű alakokat csak az a költő tud teremteni, a ki anyaga fölött részeiben és egészében teljes mértékben uralkodik. Ez pedig Keménynél, mint láttuk, megvan. Ha ezen biztos alap mellett aztán az író megfelelő alkotóképességgel rendelkezik, képes lesz történetileg oly hű és a mellett művészi jellemeket alkotni mint Kemény. Ezért mondhatjuk minden túlzás nélkül Keményről, hogy a krónikák holt betűi nála lelket nyernek, az adatok cselekvő emberek, küzködő lelkek érzéseinek tolmácsai lesznek. S a mikor ő kalauzol a letűnt századok homályába, elvesz a távolság köztünk és hősei között. Úgy érezzük, mintha mi is közelükben élnénk; és miután így megismertük őket, tetteiket megértjük; lelkiéletük nem homályos probléma számunkra, hanem megismert valóság. De mindez természetesen az olvasó részéről is bizonyos fokú históriai műveltséget feltételez, mert csak ez keltheti fel az érdeklődést Kemény regényei iránt. A felületes lelkek az ő munkái nyomán csak azt érzik, hogy a múlt egész terhével nehezedik rájuk; de igazán méltányolni őt aligha fogják.

Kemény képzelete azonban nemcsak a múltat megelevenítő, hanem teremtő is. A történeti háttérből egész tömege kel életre a kigondolt alakoknak, melyek nem a levegőben élnek, hanem ugyanabból a termékenyítő talajból nőttek ki, a mely a történeti személyeknek adott életet. Az ő lelkviláguk éppen olyan bonyolult mint amazoké és ők sem szabadulhatnak azon káros befolyások alól, a melyek a korszak kimagasló egyéniségei fölött uralkodnak. Így látjuk ezt pl. Laczkó Istvánnak, a szombatos papnak és nejének, Bodó Klárának tragikus sorsában, ezt érezteti Senno halála és Eleonóranak az asszonyi hűséget és bosszút megérezkítő alakja, továbbá a mély érzésű és lemondó Deák Dóra és még számos elképzelt alak a fejedelmi udvar körében élőkötől kezdve, le egészen az ittas demagógokig, mind a maguk korának gyermekei, kiket azonos körülmények kényszere sodor jó vagy balvégzetük felé. Szóval a kik új alakok megteremtésében és az önálló meseszövegben keresik az író eredetiségét, azok is megtalálhatják Kemény regényeiben az eredeti jellemrajzoló és kigondoló művészt. Azonban az ő költői egyéniségének teljes rajzát kellene adnunk, ha ebből a szempontból is kellően ismertetni akarnók, a mi pedig már feladatunk körén túl esik. Különben Kemény regényírói arczképét Gyulai Pál és Péterfi Jenő már oly művészi en megrajzolták, hogy e tekintetben legföljebb csak a részletkérdések megoldása lehet vizsgálat tárgya.

LOÓSZ ISTVÁN.

SZOKOLYAI ISTVÁN.

Szinnyei József *Magyar Írók Élete és Munkái* cz. vállalatában¹ csak néhány rövid szó (munkáinak című) mondja el, hogy ki volt Szokolyai István. Őt könyvét nevezi meg, de életéről nem tud egyetlen adatot sem. Az alábbiakban (leginkább Benkő József egy kézirati munkája alapján, melynek adatai azonban részben tévesek voltak) hadd világítsuk meg írónk nevét, melyről eddig az irodalom története nem emlékezett meg.

*

Az ellenreformáció Pázmány nemzeti politikája miatt Erdélyt nem rázta meg annyira, mint az akkori szorosabb értelemben vett Magyarországot. Különösen a székely reformátusokat nem háborgatták vallásuk gyakorlásában, sőt jódarabig az is megtörtént, hogy a községek nem nézték a jó pap vallásfelekezetét (főként, ha református és unitárius között kellett választaniok), hanem ha egyénisége tetszett, beültették a »mózesi székbe«.² Ennek a többé-kevésbé patriárchális állapotnak elsőtül Keserői Dajka János püspöksége vetett véget. Egy-egy főúr áttérése ugyan egész vidékeket térített vissza a katolikus vallásra; de a székelység jórésze megmaradt protestánsnak.

Éppen ezért a XVI. század szellemében megnyilvánuló protestáns vallási irodalom Erdélyben tovább fejlődik s ez iránynak jelentős emberéül, kitűnő művelőjéül emlegetik régi, leginkább erdélyi írók (Bod Péter, Benkő József, Sándor István) Szokolyai Istvánt, a kinek neve eleddig csupán Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár*-ában szerepelt. Egyénisége, munkássága egyként figyelemre méltó. Ezért, noha életrajzi adatait teljesen összegyűjtenünk nekünk sem sikerült, a mennyi rendelkezésünkre van, összefoglaljuk, addig is, míg véletlenül még felbukkanó, újabb adatok világot vetnek rá.

Három szempontból érdemli meg, hogy emlékét felujtsuk. Diákjaink, főként theologusaink külföldi iskolázásáról, a XVIII. századot illetőleg már van valamelyes képünk Halmágyi István göttingiai

¹ A közelebb megjelent 116. füzetben. (XIII. kötet, 1044—1045 hasáb.) Budapest, Hornyánszky, 1909.

² Benkő, Filius Posthumus. II. r.

naplójában. Kevésbé ismerős előttünk a hollandus egyetemek magyar diáksága s régóta keressük a nyomokat, mik irodalmunkat ez úton is a külföldéhez kapcsolják. Szinte lehetetlennek látszott, hogy annyi, Hollandiát járt diák közül senki sem foglalkozott a németalföldi irodalommal. Szokolyai István a grőningeni iskola és a leydeni egyetem diákja volt s azok közé tartozik, a kikre a külföldi iskolázás irodalmi munkásság tekintetében nem volt hatás nélkül. Egyike volt továbbá azoknak a ref. pap-tanároknak is, a kik a híres kollégiumok katedráján legendás nevet szereztek maguknak, becsületet tudományuknak.

És végül még egy szempontból tartozik nevének az irodalomtörténet elismeréssel; ez azonban nem tisztán Szokolyai érdeme: életrajzát Benkő József írta meg és pedig nem csupán abban a rövidke pár sorban, mely *Transsylvania*-ja II. kötetében olvasható (189—190. lap), hanem bővebben első nagyobb, mindmáig csupán kéziratban maradt munkájában, a *Filius Posthumus*-ban is. Ennek részben téves adataiból (ezeket Szokolyai könyveiből helyreigazítva) merítjük adatainkat.

Ez a három szempont készlet, hogy életével és legjelentősebb könyvecskéjével röviden foglalkozzunk, hozzátevé, hogy Szabó Károly, illetve Szabó és Hellebrant *Régi Magyar Könyvtár*-a (I. és III. 1. kötetében) a következő kiadásokat sorolja fel:

I. 1. *a)* Sérelmes lelkeket gyógyító balzsamom. Lugdunum (Leyden) 1648. 12-r. 143. lap.— *b)* ∪, avagy Lelki próbákban nyavalygó embert vigasztaló könyvetske. Patakon, 1669. 24-r. 222 lap. — *c)* ∪ Kolosvár 1671. 12-r. — *d)* ∪ Debreczen 1763. 16-r. 104. lap.

2. *a)* Az ó testamentomi irásokból egybe szedegettetett könyörgések. Lugdunum (Leyden) 1648. 12-r. 214 lap. — *b)* A Szent Bibliának Ó Testamentomi Könyveiből egybe szedegettetett áhitatos Könyörgések. Patak. 1669. 24. r 339. lap.— *c)* ∪ Colosvar 1672. s16-r.

II. 1. Disputatio Theologica De Nominibus Schismatici impositis Ecclesiis Christianis. Quam Sub Praesidio D. Friderici Spanhemii Publice defendendam suscipit. Ad diem 21. Decemb. Lugduni Batavorum. 1647.

2. Disputatio Theologica De Politia et Magistratu. Quam, Sub Praesidio D. Constantini Caesaris, dicti l'Empereur Publice defendet. Ad diem 7. Februarii. Lugduni Batavorum. 1648.

3. Disputatio Theologica De Potestate Ecclesiae. Quam Sub Praeside D. Constantino Caesare, dicto l'Empereur, Publice tuebitur. Ad diem 26. Februarii. Lugduni Batavorum, 1648.

4. Disputatio Theologica De Perseverentia Sanctorum Quam, Sub Praesidio D. Friderici Spanhemii, Publico examini subjicit. Ad diem Maij, Lugduni Batavorum. 1648.¹

¹ R M K. I. 807. 1097. 1098. 1118. 1135. III. 1. 1687. 1708. 1709. 1710. sz. kv.

Mint látható, magyar nyelvű munkái több kiadásban láttak napvilágot. Bethlen Kata könyvtárában — talán ama kapcsolat révén, mely prédikátorunkat Bethlen Jánoshoz s általa a Bethlen-családhoz kötötte — mindkét munkája megvolt¹ s a *Balsamom*-nak oly (1671-iki) kiadása, melyből ma egyetlen példány sem ősmertes. Munkái mindig egészen kis alakban (12-r., 16-r., sőt 24-r.) jelentek meg, úgy látszik utolsó (1763-iki) kiadásban az, a mely az *Egyetemi Könyvtár* Ad. 3128. sz. példánya. Legalább a *Régi Magyar Könyvtár* korán túl terjedő időből tudunkkal eddig csak ez az egy kiadás ősmertes.

*

Életrajzát Benkő első munkája (1770) a *Filius Posthumus* az erdővidéki esperesek során mondja el. Hol született, hol nevelkedett, műveiből nem sikerül megtudnunk; de Szokolyai munkáiból egyet-mást mégis következtethetünk. Ugy látszik, hogy a nógrádmegyei Szokolyán született;² nemcsak nevéből gondoljuk ezt,³ hanem mert *De Politia et Magistratu* vitatkozását többek között Bulcsi Máté szokolai papnak ajánlja. Iskoláit pedig, ha nem ugyanitt, akkor Debreczenben kezdte meg s mindenesetre ez utóbbi helyt folytatta, mert Hencsei Dániel debreczeni papról mint tanítójáról emlékezik meg; talán több emlék is kötötte e városhoz: fentemlített munkájának dedicatiójában például Lakatos Mátyás debreczeni bíró, Vigkedvű Mihály és Szentpéteri Péter debreczeni tanácsnokok a *De Nominibus Schismaticis*-ében pedig a debreczeni tanács és Tornyai István debreczeni pap szerepelnek. Talán Mányoki Istvánnal együtt⁴ kerültek azután Debreczenből külföldre, a kollegiumból a leydeni egyetemre.

Megint csak műveinek ajánlásából tudjuk, hogy sok papi ősmertése volt: a *De Potestate Ecclesiae* cz. könyvét ugyan bizonyára valamely érdekből ajánlotta a szatmári esperesség esperesének (Medgyesi Istvánnak) és 11 név szerint megnevezett papjának (továbbá a szatmár-németii és a szatmári kántornak), de már más munkáit a mezőteremi, debreczeni, szokolai, érsekújvári és lévai papoknak dedicalja. E ref. lelkészek között van pártfogói sorának elseje: tiszteletes Németi János. Ennek volt alumnusa s ennek pénzén járta meg Németalföldet, annak több iskoláját is; tanult Groeningenben is, de legtöbb időt Leydenben töltött (1647—1648 körül) s ott írta (illetőleg fordította) 1647-ben, illetve 1648-ban fent megnevezett munkáit. Nemcsak (mint Benkő írja) a *Könyörgések*-et, hanem mind a hat művét s köztük a *Balsamom*-at

¹ Lukinich-Köblös, Bethlen Kata könyvtára. Erdélyi Múzeum, 1907.

² Születésének ideje bizonytalan. Abból, hogy 1674-ben már egyetemen van s Benkő azt mondja, hogy 1706-ban már jó öreg ember, születését kb. az 1725—29. közti időre tehetjük.

³ Rokonai az Anderkó-család: bizonyára szintén északmagyarországi család.

⁴ L. Szabó Hellebrant III. 1703—1716. sz. (515—517. lk.)

is »az ötlet maga pénzén Akadémiákra küldő« Németinek ajánlotta: »ezt én Kegyelmednek mint lelki dolgokban gyönyörködő Patronusomnak Dedicálom. Kegyelmed azért vegye kedvesen és Isten kegyelme által olvassa idvességesen.«

Mikor került haza, nem tudjuk, de sokáig volt Bethlen János erdélyi kancellár udvari papja, mert első állása, a melyről tudomásunk van, a mindóta jövedelmű nagybacsoni (Háromszék m.) papság. Ha figyelünk rá, hogy 1647-ben, de talán előbb is már biztosan egyetemen van s előde, Udvarhelyi András nagybacsoni lelkész 1699-ben halt meg, legalább 70 évesnek kell őt gondolnunk, mikor Nagybacsonba jó. Eddigi hosszú életéről csak a Bethlen-levéltárak adhatnának felvilágosítást. Nagy korára vall, hogy már a következő évben, 1700-ban erdővidéki esperesnek őt választják meg; 1710. febr. 24-ikétől kezdve már vizsgálja kerületének községeit. Reformjai, miket egyházában bevezetett, a papi jövedelmek, ekk. földek és fundusok rendezése és az 1690-ben elégett helyett az 1603. 1620. 1635. 1636. 1666. 1672. 1680. 1693. 1701 évbéli visitatiók alapján készült urbarium létesítése, nem tartoznak ugyan ide, de megbizonyítják, a mit róla Benkő mond, hogy »ez az Ember nevezetes' s jó Papi Lélekkel ékesült férfiú lévén, kívánta jó rendbe állítani az Erdővidéki Ekklesiákat és sokat is tselekedett.«

Mindez növelte jó hírét és 1706-ban a már megöregedett papot az udvarhelyi egyház hívja meg lelkészének és egyuttal esperesének. Mikor pedig Tőke István tanárt a diákok valamelyik csínje miatt vigyázatlansággal vádolták, a kitűnő professor e miatt 1710-ben Székre ment papnak, helyére Szokolyai István járt be tanítani. S ez ekkor már talán több mint 80 éves tudósnek olyan tekintélye volt, hogy tőle »a Deákok nagyon féltének, lévén néha-néha beszédében is oly kemény szava, hogy olykor prédikálásával ugyan meg-rázkódtatta az Hallgatókat.«

Ilyen hosszú élet erejét, tudását gyűjtögette a leydeni diák. Négy latin nyelvű munkája inkább csak vizsgai feleletnek tekinthető. Az időrendben első nyolcz levélnyi füzet, melynek csupán két példánya ismeretes (a sárospataki kollégium könyvtárában) s az utolsó, mely a leydeni egyetemi könyvtár unicuma, önállóan jelent meg, ellenben a *De Politia et Magistratu* és a *De Potestate Ecclesiae* című egyházjogi értekezései tanárának Constantinus Caesarnak *Disputationes Theologicae Octodecim* című colligátumában láttak napvilágot. Ez utóbbiak csupán a kolozsvári ref. kollégium példányában maradtak ránk.

Magyar nyelvű két kisdud könyvecskéje közül az egyik, a *Könyörgések* az ó-testamentom írásából készült;¹ a jelentősebb a

¹ Szinnyei — nem tudni, mi okból — e kettőt egynek veszi, talán mert a kettő 1648-ban Leydenben 12-r. 1669-ben pedig Sárospatakon 24-r. egyforma kiadásban jelent meg. [Már a kolozsvári lenyomatok (*Balsamom* 1671. 12-r. — *Könyörgések* 1672. 16-r.) nem egyenlők.] Pedig még terjedelemre sem egyenlők: a *Balsamom* az első kiadásban 143, a *Könyörgések* 214 l.

másik, mely az elsővel egy évben, 1648-ban jelent meg (előszava is itt és ekkor jul. 14-én kelt¹) s a melynek teljes czíme a következő *Sérelmes Lelkeket gyógyító Balsamom avagy Lelki próbákba nyavalygó Embert vigasztaló Könyvetske, melyet Belga Nyelvből Magyar Nyelvre fordított Szokolyai István.*

E művecskéjének, miként a *Könyörgések*-nek forrása, mint maga mondja, belga: (—) *Spranckhuysen Dénesnek* Delphisben, 1640-ben megjelent könyvét fordította le magyarra azok részére, a kik a sors csapásai miatt már-már azt mondanák: »elhagyott engem az Isten«. Telve bibliai idézetekkel, hosszan vigasztalja az erre szorulókat s azután négy könyörgést ad. Tárgyi szempontból nincs jelentősége. De még Pázmány századában is feltűnik a fordításnak erőteljes, mégis majdnem ritmusos nyelvezete. Körmondatainak mesterkélt egymásutánjából is kiérezzük a szókötések erejét: »A' Felhők a' levegő-égben nagy ropogásokkal repesnek, zúgván, harsogván, lángot és tüzet okádoznak és hirtelenséggel meg-hasadván, olly rettenetes dördüléseket tésznek, mint az erős ágyúk a' meg-szállott vár alatt.« »A ... rettenetesen zúgó Tengernek felforrott hajjai közt hánykódó hajóban « «Minden veszedelmekből diadalmas győzedelemmel ki-szabadúljanak.« Ezek a részletek teszik érthetővé, hogy munkái több kiadást értek s hogy Benkő József szeretettel írta meg életrajzát. Szokolyai munkáival egyenkint foglalkozni nem lehet célunk; életrajzához talán így is sikerült néhány vonást szolgáltatnunk a jövő irodalomtörténet-írás részére.

DR. GÁLOS REZSŐ.

¹ Irtam Hollandiának Leyda nevű városában, Szent Jakab havának tizen-negyedik Napiján, 1648. Esztendőben.

ADATTÁR.

B. BALASSA BÁLINT EGY PÖRE.

A nagyszombati érseki helynökség levéltárában őriztetik egy régi szentszéki protocollum, mely 1592. márczius 10.-ével kezdődik, és 247 számozott folio-levélen az 1600. ápr. 27-ig tárgyalt ügyeket tartalmazza, s köztük Balassa Bálintnak is egy a nagyszombati szentszék előtt Losonczy Anna ellen letárgyalt pörét. E protocollum a legrégebb, melyet a levéltár bir, s ebben a pör legkezdeté nincs benn, de nem sok híja. Nem vitetett-e a közvetlenül előző kötet innen a levéltár legrégebb részével Esztergomba, azt nem tudom. A mennyi e csinosan kötött folio kötetben Balassa pöréből megvan, azt, íme, közlöm.

Anno dni Millesimo quingentesimo Nonagesimo secundo, die vero decima Mensis Martij Rmo Dno Joanne Chereodi Eppo Eccliae Tininien. etc. per Rndiss. Do Joannem Kuthassy¹ Eppum quinqueeclesien. Administratorem in spiritualibus et Vicarium Causarumque Auditorem generalem, Judice et Vicario substituto pro tribunali sedente.

Eodem die comparuit Lucas Péchi² et reproducens valvales³ verbo, 21 January Anni 92 obtentas accusavit multipliciter Contumaciam Reae non Comparentis Petens contra eandem decerni Monitorium obt. (azaz: obtinuit).

Magci Dni
Valent. Balassa
contra Annam
Lossonczy

Anno Dni millesimo stb. vigesima prima mensis Mař. Rsmo Dn. J. Kuthassi . . . po trib. sed.

Comparuit Thobias Klwbnik et reproduxit sigillum Rssimi Dni cum Relatione executoris in dorso assignata, quo est Procurator actoris monitus ut ad hanc horam sibi praefixam compareat in Judicio, Et dixit principalem suum Valentinum Balassa, non potuisse contra Dnam in Causam Attractam impetrare citationem seu Movere aliquam Causam, multo minus Monitorium cum similes personae tamquam Infames a Judiciis et postulatione arceantur Causa

Valenti Balassa
contra D. Annam
Lossonczy

¹ *Kuthassy* volt az érseki helynök.

² *Péchi Lukács* és az alább többször említendő *Klubnik Tóbiás* voltak a sz. szék ügyészei.

³ Idéző levél, melyet néha a templomajtóra (valvae) függesztettek.

2. q. 5. eod. q. 7. ac c. 3. q. 4. Petit itaque eundem Actorem, tamquam similem Infamem ac Incestuosum ab Actione sua removeri. Constat autem talem esse ex sententia ac Actis hic, in hoc foro actitatis ad que se refert et pro testimonio repeti petit ac recognoscere. Quare petit suam Principalem, Dnam nimirum Mag^{cam} annullata dicta Citatione ac Monitorio ab hac Instantia absolui, cum refusione expensarum litis et extra etc.

Praesente Luca Péchy et dicente, praemissa fieri non debere, quia contra ¹²⁴Dominam ordinarius Processus institutus fuisset, prout docerent Acta, in Contumaciam Valvales decreta, quas etiam negligens Pars Actorea in Judicio Monitorium obtinuit, quod adhuc in Partibus ad executionem peragendam haeret. Quod sic obtentum Juridice docent Acta. Et dato, quod Praemissa vera sint, tamen ordo Judiciarius confundi non posset, nec similis excusatio admitti cum Pars Actorea nullam adhuc Causam vel Libellum instituerit, sibi imputet Pars Rea, quare non contradixerit tempore Citationis coram executore, sed contumaciter in processum se imiserit, qui adhuc pendet Monitorio non comparente. Unde petit rejici Petita ex adverso.

Annotato Thobia Klwbnik dicente Praemissa esse nulla quia Juris ordo solum honestis concedatur, non vero Infamibus, qui ab omni Actione repelluntur etiam Jure Regni, Parte 2. Tripart. Tit. 30. §. In Judicio vero etc. Quare tueri auxilio et subsidio bone fame Virorum non posset. Nec consensisse aliquando in Citationem sed contumaciter prosequutum fuisse ad dictum Monitorium, cui nec contradicere oportuit, tamquam persone infamis, nec unquam pervenisse ad Noticiam in Causam Attractae similem Causam motam esse, quod constat ex ipsa Contumacia. Petit itaque ut supra.

Memorato L(uca) P(échi) dicente, Praemissa esse nulla, quia non in ijs terminis Processus institutus versaretur, utrum a Persona Infami, ut praetendit Pars adversa (de qua solemniter protestatur) Reservans facultatem agendi de Injuriis, sed utrum tempore executionis reclamaverit dictae Citationi; et quia tacuit, sibi imputet. Constare autem, citatam esse, ex hac comparitione, ubi ipsemet fatetur, Partem Actoream Citationem obtinere non potuisse. Proinde petit non audiri, sed expectari monitorium ab executore.

Antedicto Thobia Klwbnik dicente, Juris ordine prout praetendit ex adverso, se tueri non posse tamquam Persona Infamis. Et quia dubitat, seu protestatur de Infamia, refert se ad prothocollum, ex quo manifeste constat, ac probari potest Personam similem Infamem esse Nec unquam consensisse Citationi, nec ad ipsius Notitiam pervenisse, nisi per alios et et singularres (sic!) suos homines, prout ex ipsa Citatione apparet, nec fuisse citatam personaliter sed per quemdam servitorem fictum. Petit itaque ut prius.

Memorato L. Péchi dicente obstare processum Institutum ob Contumaciam Partis Reae, ac proinde non debere audiri.

Praelato Thob. Klwb. dicente, ut dictum est, non sublevare ullus processus (sic!), quia similes Persone, ut dictum est ab omni accusa-

cione et postulacione repelluntur. Citari (sic!) vero tantum illis conceditur, quos Jura ad postulandum admittunt. Petit itaque ut supra

Saepéfato L. P. dicente non sublevare Partem adversam, quin se processui accomodet. Dato, quod (ut praetendit) talis esset Persona Pars Actorea, quia Causae (?) Privilegio Dominum Actorem convincere non posset, Prothocollum autem servivit et servit Parti Actoreae eadem Racione sicut Reae, et proinde nihil certi ex illo adducere posse, ac per consequens Processum Institutum stare.

Saepédicto Thob. Kl. dicente, verba ex adverso probata esse nuda et nullo firmamento Juris roborata Prothocollum autem esse Conservatricem Justitiae ac potest probari, similem Personam esse, et fuisse Judicatam, Infamem, Incestuosam. Petit itaque, referens se ad supradicta omnia prout petivit.

Annotato L. P. dicente, nec praemissa militare quoad Prothocollum, quia sicut Acta inter duos non praejudicant tercio, ita nec serviunt, ac proinde obstat Parti Adversae Processus per Contumaciam Institutus.

Saepédicto Thob. Kl. dicente non praejudicare res, seu negocium inter duos actum tercio, si sit honestus, quare non sublevat etiam hoc. Inhaeret itaque a se dictis.

Annotato L. P. contrariorum eandem esse scientiam, ac proinde stare processum.

Eodem Thob. Kl. dicente contra Leges manifestas nihil apponi posse. Petit itaque ut supra

Dominus Judex distulit pronunciare ad secundam horam hodie pomeridianam super nunc deductis.

Eodem Millesimo stb. Joanne Kwthasy... ad horam destinatum pomeridianam pro tribunali sedente.

Valent. Balassa
contra Mag.
Dnam Annam
Lossonczy

Comparuit Thobias Klwbnik et petivit in hac causa super deductis seu petitis hodie interloqui per dominum Judicem.

Praesente Luca Pechi, et similiter petente Interloqui ex Rationibus hora matutina adductis

Dnus Judex diligenter dicta et de Jure pro Parte in Causam allata, contra Dominum Actorem in medium adducta perpendens et examinans, similiter ea quoque, que ad probandum ipsum Actorem Incestuosum et per hoc Infamem pro Tribunali in quadam alia Causa pronuntiatum fuisse in medium producta fuere, Considerans. Declarat, per sic Notatum Actorem, contra Dominam in Jus vocatam nullam Causam movere aut intentare potuisse, satisque tempore debito hanc exceptionem premtoria contra Personam Actoris esse oppositam cum non constet Partem Ream hactenus in Actorem aut ejus Actionem consensisse quoquomodo. Jmo Contumacia sua ad Monitorium usque protracta reclamasse, prout etiam per hodiernum Actum reclamavit Actioni illius. Ac proinde maturo prae habito Consilio, annihilatis et Mortificatis omnibus pro Parte Actorea decretis, Citacione nimirum, valvalibus, Monitorio ad hoc usque tempus non reproducto etc. Ab illius Impetitione et Instancia hujus Judicij absolvit Dnam in Causam

vocatam, cum refusione expensarum litis et extra. (?) — quarum tamen limitationem faciendam (?) ¹ suo tempore et ordine sibi reservat.

Qua deliberatione seu deffinitiva audita Lucas Pechi Procurator sui Principalis nimirum Actoris ad Cautelam appellavit ad Nuncium Apostolicum, ad prosequendam competentem mensium, nimirum trium Mensium.

Praesente Thob. Klwbnik, et petente non deferri Appellationi Interpositae cum Jura illi non faveant, et cum sit crimen nothorium, in nothorijs autem non admittatur appellatio.

Memorato L. Pechi adhuc appellante etc.

Dominus Judex detulit Appellationi Interpositae, concedens Appellanti Apostolos reverentiales, et terminum ad prosequendam Appellationem decem septimanarum ab hodie computandarum.

Anno millesimo stb. die vero 24 Novembris Rendo Dno Stephano Zvhay Vicario pro tribunali sedente.

Valent. Balassa
cotra Annam
Lossonczy Eodem die comparuit Thob. Klubnik et dixit, cum sit Appellatio disertata (?) nec in termino sibi praefixo prosequuta, transiisse Causam in Rem adiudicatam, petivit sibi Litteras necessarias et authenticas Judicialiter decerni.

Praesente L. Pechi et dicente, petita ex adverso fieri non debere, quia apostolicos reverentiales in absentia Rssmi Dni Ordinarii habere non potuisset. Proinde petivit sibi decerni apostolicos reverentiales cum termino competenti.

Dicto Thob. Klwb. dicente ut Pars appellans suae negligentiae adscribat quod apud Dnum Notarium non institerit; nam per do. Notarium Litterae Necessariae ad prosequendum dari potuissent. Petit itaque ut supra

Annotato L. P. dicente et Notarium cum Rsmo fuisse ac proinde instat sibi decerni Apostolicos Reventiales.

Dnus Judex distulit pronunciare in hac Causa ad secundam Juris.

Anno Dni millesimo stb. die vero 17. Xbris Rndo Dno Vicario pro tribunali sedente.

Valent. Balassa
cotra Annam
Lossonczy Eodem die comparuit Thob. Klwb. et petivit per Dnm Judicem Interloqui.

Praesente L. Pechi et Idem petente

Dnus Judex in Contumaciam Partis Actoreae, nimirum Valent. Balassa reassumit Jurisdictionem Causae a Rsmo Dno Joanne Kwthassy Inc. Vicario etc. per Appellationem ad Nuntium Apostolicum transmissae et non prosequute et Parti Reae jam absolutae decernit Litteras absolutionales alias per praefatum Rsmum Do. decretas Authenticas extradare.

Qua deliberatione audita L. Pechi appellavit ab hac interlocutoria ad Illustrissimum Dm Nuncium Apostolicum cum nihil fuisset Actum

¹ Igy irva : fiend. Talán finiendam?

per Contumaciam prout docent Acta petens sibi decerni Apostolicos Reverentiales, et Praefigi terminum ad prosequendum sex Mensium.

Praesente Thob. Klwb. et petente non deferri Appellationi interposite cum sit saltem interlocutoria et ab interlocutoriis non detur Appellatio, eum saltem de diserta appellatione sit pronunciatum, quare petit non admitti. Quatenus vero audiatur, restringi terminum ad unum mensem, ad haec vero priusquam admittatur doceat de mandato procuratorio.

Memorato L. P. referente se ad Acta et Interim appellante

Dominus Judex non detulit Appellationi interpositae, cum non constet esse mandatarium Lucam Pechy ipsius Mag^{ci} Dni Valen. Balassa, ut ex actis constat vel hodie. Per consequens (?) doceat de facultate procuratoria.

Anno Verbi Incarnati Millesimo quingentesimo nonagesimo tertio die vero duodecima Mensis Januarii Rndo Dno Stephano Szuhay Vicario et Judice etc. pro Tribunali sedente.

Comparuit in Iudicio Thob. Klwb. et quia procurator Partis Reae non docuit de mandato, petivit sententiam latam sub Sigillo authentico pro futura cautela Jurium sui principalis Litteras (?) Ita tamen, ut Notario et Advocato satisfaciatur.

Praesente Luca Pechy et etiam ab hac Interlocutoria, quatenus esset contraria appellavit.

Dnus Judex in manifestam Contumaciam Actoris Appellationis prosecutionem jam secundario seu Iterato negligentis decernit Parti Reae seu absolutae Litteras necessarias seu absolutionales authentice extradare cum ea Condicione ut sedi satis satisfaciatur (sic) et Advocato.

Közli: I.

VELICHINUS ISTVÁN ÉLETEHEZ.

Velichinus Istvánt, a ki 1615. szeptember 9-én a heidelbergi egyetemen *De vera Christi Ecclesia et conciliis* nyilvánosan disputált s művét kinyomatva *Magyari A. Jakab* komáromi papnak és esperesnek is ajánlotta, — Kassa városa, elhunyt magyar predikátora Kecskeméti Imre helyébe 150 frt évi fizetésre, 1618 február 5-én hívta meg — a városi jegyzőkönyv szerint.

1623. 12. Maii. *István* pap *Velikinus* invitavit amplissimum senatum ad nuptias. Itaque honorarii loco marcam unam argenti dabuntur (!).

1624. 26. Februarii. Reverendi domini *Georgii Onodi* quondam concionatoris hungarici testamentum exhibuerunt.

1624. 31. Martii. Iudiciarius (t. i. dies). *Velikinus István* pap uram actor. Hoporsorum Mihály, consors Tót Katha I (n causam attracti). Procurator *Mar(tinus) Sárossi*.¹ *A(ctor)*: Mivelhogy ez elmúlt napok-

¹ Az alperes ügyvédje.

ban Hoporsorum Mihály, nem tudjuk, mi véget, mind az magunk saját örökségünktől s mind az árvákról az én édes leánykámra vetendő rész örökségétől eltiltott, citáltak kegyelmek eleiben és azért azt is kivánom, adja okát az tilalomnak.

I. dicit: Ezért tiltottuk el az örökségtől, hogy par. 3. Tit. 15 Decreti nyilván vagyon, hogy valaki valami jószághoz jussát praetendálja, kívántatik az, hogy prohibitióval éljen intra revolutionem anni, az minthogy Tót Kata asszony is azzal akart élni.

A. dicit: minthogy értem, mi végre tiltott el örökségünktől, azt mondom, hogy nem helyes az tilalom, mert itt kétféle az tilalom, azért hogy az magam sajáttól eltiltott, azt kivánom, hogy az indebitum elmaradjon; viszont minthogy városunk törvénye szerint az gyermek az atyára és anyjára hal meg és illyenformán vagyon itt is az dolog, hogy az mi édes feleségünktől, Tóth Zsuzsannától, ki atyjával, anyjával egy volt Tóth Kata asszonynyal, maradt egy magzatunk, ki mind az anyja halála után s mind penig az három árva halálok után, az kik egy vérek voltak feleséggel és Tóth Kata asszonynyal, élt és azok után halt meg, kivánom azért város törvénye szerint, hogy az aequalis divisio legyen meg.

I. dicit: ne talántán ez az dolog, minthogy nagy dolog és hogy az nemes Tanács pleno numero sincsen, nem revideáltathattuk mostan, mert örökség dolga, ut videre est in Decreto Ferdinandi regis 1545 anni, articulus 34.

A. dicit: Egyszersmind itt actor is az *I(n causam attractus = alperes)*, mert tiltott is minket és actor semper debet esse paratus 2 par. tit. 84. Azért ez nem haladhat városunk törvénye szerint továbbra, minthogy tilalom ez. *I. dicit:* Ha az nemes tanácsnak tetszik, hogy meglehet, talán nem leszünk készületlenek. Deliberatum: Mivelhogy az I. tilalmat tett *István* pap uram maga saját örökségére feleségéről és gyermekéről reá vetendő örökségére; azért elmaradott az indebitum fl. 10. Az I. holott penig az többire tett arestum az helyes, mert vagyon ahhoz része mind őkegyelmének, feleségének s mind *István* pap uramnak. És minthogy ez constál, hogy három árvák voltak, ketteit *V(elechinus)* *István* uram tartván és az egyiket Hoporsorum Mihály, mely árvák egyikek voltak Tót Kata asszonynyal és *István* pap uram feleségével, azért az aequalis divisionának meg kell lenni városunk törvénye szerint, mivelhogy az *István* uram feleségétől való leánykájának halála előtt holtanak meg a két megnevezett leányok, így azért annak három leánykának az ő javok az mi volt, maradt *V. Ferenczné* szerint *V. István* leánykájára, fele fele penig Hoporsorum felesége Tót Kata asszonyra s így immár ez *Velechinus István* leánykájának minden java maradt az édes atyjára, *V. Istvánra*. Ad hoc procurator *I. Martinus Sarossy* praesentem causam appellavit deposito onere fl. 10.

A(ctor) protestatus de expensis, hogy jövendőben minden költségünket Hoporsorum Mihályon és maradékin akarjuk megkeresni, hogy minket fársztani igyekezik méltó igazságunk ellen.

(Kassa város jegyzőkönyve.)

1622. Julius 1-én Bethlen Gáborné Caroly Zsuzsánna temetésének idején halotti beszédet mond. (*R. M. Könyvtár. I. 524.*)

1624. 27. Junii. *István* pap uram supplicál pro auctione salarii. Delib.: Nem lehet, hanem honorarii loco 50 frt adnak ökegyelmének.

Velichinus István levele a tanácshoz.

1627.

Generosi, nobilissimi et amplissimi domini, iudex ac senatores, Mecoenates mei colendissimi. Salutem servitorumque meorum paratissimam commendationem.

Mily csodálatosan vezérli a szent Isten a magának szentelteket, sok példákbeli nevezetes experienciák naponként declarálják és mutogatják, melyet csak magamon is elegendőképpen megtapasztalom, holott ő szent felsége a szent házasságbeli szövetségnek rövid időnek forgása alatt ennyi változás alá rekesztett, de meggyünk? az ő szabados akarátjának teljes mértékének úgy kell, a mint magának tetszik beteljesedni. Most is ujabban az ő bölcs tanácsa szerént mutatott ő felsége egy árva leányzót nekem jövődöbeli házastársul, mellyel való szövetségnek Isten törvénye és az anyaszentegyháznak rendtartása szerént való confirmáltatására rendeltük egyező akaratból ez jelen való juniusnak 9. napját, ugymint ezen szerdát itt Cassán menyeközői lakodalomnak lenni.

Kérem annak okáért alázatosan kegyelmeteket egész nemes tanácsul, mint nekem becsületes uraimat, patronusimat, hogy az megnevezett napon, városunkbeli jó rendtartás szerént, reggel hat óraker az Isten házában a hitnek letételekor és az után 11 óraker vékony ebédecskémén méltóztassék kegyelmetek jelen lenni, hogy a kegyelmetek becsületes praesentiájával ily tisztességbeli állapotomnak celebráltatása condecoráltathassék. Mely kegyelmetek megmutatandó becsületes jóakarátját az én sorsom szerint teljes életemben igyekezem egyenként kegyelmeteknek, mint becsületes uraimnak, patronusimnak megszolgálni és meghálálni. Jó választ várok kegyelmetektől, mint becsületes uraimtól. De caetero generosas nobilissimas et amplissimas Dominationes Vestras valere exopto. Cassoviae die 1 Junii anno 1627.

Gener. nobiliss. ac ampliss. D. V.
submisse colens

Stephanus Velechinus
ecclesiae v. vestrae ungaricae a
concionibus.

Kivül: Generosis nobilissimis et amplissimis dominis, domino iudici primario liberae regiaeque civitatis Cassoviensis coeterisque dominis senatoribus consultissimis etc. dominis et patronis suis colendissimis.

Eredelije Kassa város levéltárában 6196/2. szám alatt.

Welechinus István végrendelete.

1633 június hó 14-én.

Anno millesimo sexcentesimo tricesimo tertio die 14 Junii.

In nomine saerosanctae et individuae Trinitatis. Én Welechinus István pap, az cassai magyar ecclesiának egyik méltatlan lelkipásztora, sok betegeskedésimben lelkemet ajánlom az én teremptő Istenemnek szent-séges kezeiben, testemet az én nyugovó föld kamoracznak (*így!*)¹ az boldog feltámadásnak reménységével. És ezután az én kicsinyemről szabad akaratom szerint ím ilyen dispositiót hagyok.

Elsőben is bíró uramat ő kegyelmét és az becsületes nemes tanácsot, és az kiket ez dolog concernálhatna, azon kérem, hogy házastársamat ne hiteztessék ő kegyelmek, mert az mi keveset neki hagyhatok, nem másét, sem máséból, hanem ex proprio adquisito hagyom igaz, hű és tökéletes szolgálataért.

Annak okáért az megnevezett házastársamnak Szabó Anna aszszonynak az házamból hagyom az felső részeket az új épületet, melynek palotája noha nem szinte kész, de az nagy bükszbe² vagyon annak megépítésére való költség, az mint maga tudja s az legyen arra; ez mellé hagyom az oda hátravaló kis pinczét. Még pedig az én nevemet viseli, egész házamat lakóul birja szabadosan.

Az csermelyei szőlőm, alatta levő gyümölcsösrel kétfelé osztassék az csermelye patakig, fele gazdámasszonyé s fele fiamé legyen. Az Csermelye patakon tul pedig az rét gyümölcsösével együtt fiamé; de mig nevemet viseli a gazdámasszony, addig vegye hasznát.

Adósságim vannak kint:

Hopporsorum Mihály adós hatvan ezüst tallérral, adóslevele az vasas ládácskámban vagyon.

Károlyi Mihály az szomszédomban adós száz magyar forinttal; ennek is ugyanott vagyon az adóslevele. Ezeket az adósságokat a feleségemnek hagyom. Ha pedig nem akarnának megfizetni, becsületes bíró uramat az nemes tanácscsal egyetemben kérem az Istenért, fizetessenek meg ő kegyelmek. Károlyi Mihály ha pénzzel nem fizethet, házbeli portióból contentáltassák szegény özvegyemet ő kegyelmek, az mint levelének continentiaja is arra mutat.

Item Udvary István sógor is adós ötven ezüst tallérral, ezt is gazdámasszonyomnak hagyom.

Gyeörgyfi Györgynek die 1. Maii anno 1631 adtam volt költsön fl. 27; adott egy-mást, faggyat, mit, az restantiája gazdámasszonyé legyen.

Leőwey Márton komámnak die 8. Julii adtam költsön fl. 25. Item azelőtt komámasszonyomnak gazdámasszony adott fl. 2. Item die 17. Julii, hogy Bécsben ment Leőwey komám uram, kéréstván pénzt tőlem,

¹ Kamarácskámnak ?

² Büchse, pixis.

az gazdámasszonytól küldöttem ő kegyelmének 17 ezüst tallért és öt aranyat. Item itthon ő kegyelme nem léteben komámasszonynak az ő kegyelme házastársának az maga szolgáló leányától küldöttem fl. 5. Summa fl. 79. den. 25.

Temetésemre ha mit költ gazdámasszony, ebből fizessen meg, ha meg marad benne, éljen vele.

Az szobában az almáriumban vagyon egy zsákban tallérul és polturákul kétszáz forint, ez feleségemé legyen.

Másik zsákban kétszázötven forint azon monétával. Ebből az komáromi főpraedicatornak Magyari Ágh Jakabnak, ki ifjúságomban sok jót tett velem, hagyok harminczkét ezüst tallért. Ugyanő kegyelménél vagyon, úgy itélem, egy árva leány Velechey Sófi nénémről maradt, annak öt ezüst tallért.

Debrecenben lakik egy szegény néném, gazdámasszony jól ismeri, annak hagyok fl. 20.

Margit szolgálómnak fl. 2.

Soka szolgálómnak fl. 2.

Az többit gazdámasszonynak hagyom, hogy fiammal együtt éljen belőle és az boltokban megfizessenek belőle.

Azon almáriumban vagyon ó dutka tiz forint erő, per denar. 10 computálván, feleségemé legyen.

Item az vasas ládácskában egy vízi gyöngyös erszénykében vagyon egy kis köpeczében nyolczvanegy aranyam; annak az ötvenét hagyom az fiamnak Istóknak, az többit gazdámasszonynak.

Ugyanott vagyon egy darab öntött ezüst, azt is gazdámasszonynak hagyom.

Item vagyon két egybenjáró selleg (= serleg) poharam, annak a belsőjét egy sima fehér pohárkával és az kijáró öt ezüst kanalakkal együtt gazdámasszonynak hagyom s az karikás csészét is.

Konyhaszerszám tiz kijáró óntálakkal és négy óntányérral gazdámasszonyé legyen. Ezekhez az födeletlen nagy kannát; az képes kannát és egyik itczés kannát, pintest is egyet; egy öreg sima tálat s egy közép czífrás tálat. Az többit megmérvén, az fiamnak reserváltassanak.

Item gazdámasszony birtoka alatt vagyon 21 aranygyűrűm. Ezek közül az gazdámasszonynak im ezeket hagyom:

Igaz gyémántost kettőt, egy saskörmöt zöld kővel, egy rubintos saskörmöt, egy opálost, egy angyalfejest, egy hosszú fejest türkiseset, egy igen kicsiny rubintost, kit plebániában vettem; item az mely zöldkövűt nekem jegyben adott volt.

Fiamnak két öreg gyűrűt, mindkettőben vereskő, türkiseset kettőt, egy köz gyémántost, egy hegyes hamis gyémántost, egy fekete kövűt, egy simát C. S. vagyon rajta, egy laposfejűt, egy kis rubintost, egy négyest. Ezekhez, az mely kék kövű gyűrűt az atyámfia gyűrűváltáskor adott volt, jó emlékezetére az fiamnak hagyom.

Az almáriumban vagyon egy ezüst rúd, két darab hozzákötve, az is fiamé.

Item az én kis boltomban az két vastáblájú ablakok között vagyon egy öreg láda, azt mindjárt be kell pecsételni. Valami abban találatik, mind az fiamnak hagyom. Vagyon abban egy kis láda is, melyben öreg aranygyűrűk, ezüst kanalak, pártáövek, tallér, arany, száz forint éró ó-dutka per den. 9, jó ó-polturák, alábbvaló ó-polturák, ó pénz és egyéb efféle vagyon. Ezekhez tartozik im ez poharak:

Az kívül-belül aranyos nagy pohár; az lábas, egy öreg fehér selleg, egy szélesszájú pohár, egy kicsiny pohár, egy üvegpohár formájára való csörgős pohár. Ezek az pohárszékben vannak, az fiamé legyenek. Ez pedig az pénz az tanásházra vitessék az ezüst marhával egyben és az archivumban ő kegyelmek custodiája alatt reserváltassék. Casu vero, quod Deus avertere dignetur, ha fiam absque semine decedálna, azon pénzből tanittassanak egy érdemes személyt, ki szolgálhasson dicséretesen az cassai ecclesiában; az mi abból megmaradna, convertáltassék in aedificium templi.

Az gazdámasszony részére specificáltatott házrészek kívül az többi mind fiamé legyenek.

Az térharaszi szőlőmet az fiamnak hagyom, de valamig az atyámfia özvegséget visel, együtt vegyék ketten hasznát, megadván igazán az mívet.

Az régi tárgylövőnél az mely kertem vagyon, fiamnak hagyom. Ezt is akképpen birja az atyámfia.

Az fiamat nemzetes bíró uramnak és az nemes becsületes tanácsnak főtutorsága alá ajánlom, kérvén ő kegyelmeket, hogy mind Istenért, mind pedig ennyi esztendőtlől fogván való szolgálatomra tekintvén, legyenek minden oltalommal neki.

Specialiter pedig az fiamat hagyom az én tisztelendő komám uramnak Meszty György uramnak tutorsága alá, ugy hogy fél esztendeig avagy többig maradjon az gazdámasszony keze alatt. Azután ő kegyelmét az Istenért kérem, hogy Gönczre avagy Szepsiben adja schoolában való járásra, jámbor gazdát rendelvén neki, ne kimélje ő kegyelme az neki hagyott kevés pénzt tanittatásától.

Az könyveimnek catalogusa ugyanott az könyveimen vagyon látatosan, az szerint az fiam számára reserváltassanak.

Vagyon egy veres kamuka szoknya, egy aranyas paplan, egy vállban vágott mente veres atlasszal bélelt; ezekis az fiamé. Az több ruhák gazdámasszonyé, valamelyek asszonyi ruhák találtatnak.

Az sáfránykertben vagyon egy kötél földem, melyet Hoporsorum Mihály kért volt el tőlem vetésre, az hegyre felmegyen az vége, az végén ott fenn az akasztóhegy felől egy völgyecske vagyon, mert szomszédaít nem tudom, ezt hagyom fiamnak.

Item az térharaszi uton egy fél kötél, azt tudja az feleségem. Ezt feleségemnek hagyom.

És ekképpen és ilyen renndel végezé el felül megnevezett Velechinus István pap uram mielőttünk, Szentkirály Sebestyén és Várad János, uymint nemes és becsületes cassai bíró urunk nemzetes Vass

Mihály urunktól kért s az végre oda bocsátott személyek előtt, az ő utolsó akaratját és testamentaria dispositióját. Melyet pro maiori fide mi is pecsétünkkel és kezünk írásával megerősítettünk.

(P. H.)

(P. H.)

*Szentkirály Sebestien.**Varady Janos.*

Kivül: Testamentum reverendi domini quondam Stephani Velechini, pastoris ecclesiae hungaricae Cassoviensis secundarii. Exhibitum amplissimo domino iudici die 12 Augusti 1633.

(Eredetije Kassa városa titkos levéltárában.)

Magyari Ágh Jakab levele a kassai bíróhoz.

Generose, egregie ac amplissime Domine, Domine mihi plurimum honorande. Salutem et humilis obsequii commendationem. Kivánsága szerint való jókkal áldja meg az Uristen uraságodat ez új esztendőnek minden részeiben.

Mindeneknek előtte Uraságodat azon kérem, hogy énnem meg-bocsásson és se tudatlanságomnak, se vakmerőségemnek ne ítélje, hogy ez levelemmel ösmeretlenségemre sok több fő gondjai és tiszte szerént való gondos szorgalmatossági között, Uraságodat busítani merészlem. Nem régen esett értésemre, de most is nem szintén bizonyosan, hogy az Uraságtok második praedicátora, *Velechinus István* uramat még sz. Mihál havában kiszólitotta volna Isten ez árnyékvilágból. Ő Kegyelme énnem vér szerént való atyámfia volt és az atya s anyja halálok után az én házamnál s asztalomnál nevedekve s az itthon való scholákban is én gondviseletem alatt tanula, mindaddig mig Isten tudományában annyira öregbitette, hogy az académiában való tanulásra illendőnek ítéltetett, mely promotiójában is, mint igaz atyámfiának törekedtem Szegedi Gáspár uram előtt Szombatban, mind magam s mind több főuraim által s úgy commendálta volt ő kegyelme Szegedi György uramnak, ott fönn létében is csak egyszeris 28 aranyat küldtem innen Comáromból utána. Uraságodat azért én most kettőre kérem alázatosan. Egyikre, hogy engem egy kis levele által méltóztassék tudósítani, ha ugyan való legyen-e az én atyámfiának halála avagy nem, mert mint szomorúságomra való hire, nem örömet hihetem s ha él, Uraságod ez levelemet küldje ő kegyelmének és izenne-e meg, hogy mennél hamarébb írjon csak három vagy négy szóval is, hogy örvendezhesek életének. Ha penig ugyan bizonyos halála, másakra arra kérem Uraságodat, hogy énnem jó alkalmatossággal adja tudtomra, ha tett-e testamentumot és a fiát kinek hagyta tutorságra, melyet még éltében is föl akart hozzászólást küldeni. Atyafiai oda magának nem voltak, mint itt való fiúnak több egy nénjénél, a ki elégtelen a gyermeknek gondja viselésére; azt peniglen most kelleni lesz inkább tanítani, mert quo semel est etc. Az anyjáról tudom lehetnek több atyafiai, azért azoknak¹ és mint viselj

¹ Egy szó olvashatatlan.

gondját megis kérem Uraságodat, hogy adja értésemre, melyet ha Uraságod megcselekeszik, ha nem egyébbel, Uraságod felől való jó emlékezettemmel és kedvére való imádsággal megis igyekezem hálálni. Éltesse a szent Isten Uraságodat minden kedvesivel egyetemben sokáig jó egészségben. Irtam csak hamarsággal Comáromban XX. Januarii anno 1634. esztendőben, mivelhogy az ifjak, a kiktől elküldhettem, szintén megindultak vele.

Uraságodnak
alázatos szolgája

Magyari Ágh Jacob,
comáromi ecclesiának méltatlan lelkipásztora m. p.

Kivül: Generoso, egregio ac amplissimo domino, domino N. N. praetori liberae regiaeque civitatis Cassoviensis, provido etc. domino ac patrono debita animae submissione honorando.

Comaromino.

Cassoviam.

Alatta más kézzel: Exhibita 4. Februarii anno 1634.

(Eredetije Kassa város levéltárában 6538/85. sz. a.)

Ifj. Velechinus István végrendelete.

1645. auguszt hó 9-én.

Az mi nemes és becsületes substitutus bíró urunk, nemzeti Nyereggyártó András urunk ő kegyelme parancsolatjából mi Bekessi István és Strucz Ferencz voltunk jelen ez 1645. esztendőben augusztusnak 9-dik napján az néhai jóemlékezetű Velechinus István házánál ennek okáért, hogy az ő kegyelme utolsó akaratját és Istentől vett kevés javairól való rendelését s testamentumtételét meghallgatnánk és leírnánk, mely következik ily renddel.

Én Velechinus István noha testemben az sok külömb-külömbféle nyavalyáktól és fájalmaktól környülvétvén, megsebesitettem és teljességgel elboritattam, mindazonáltal az nagy Urnak kegyelméből elmém-ben ép és egészséges levén, minek előtte ez elmulandó és változás alá vettetett életből amaz mennyei és elváltozhatatlan örökéletnek bírására, mely az ártatlan bárány Ur Jézus Christusnak vére által készített minden benne igazán hívő keresztyéneknek, általmennék, kevés javaimról, melyeket az Ur jóvoltából gyarló testemnek táplálására nekem adott volt, magam szabad jó akaratomból teszek ilyen rendelést és testamentumot.

Elsőben is azért, hogy ha az én kegyelmes Istenem lelkemet gyarló testemből kiszólitja, ajánlom az én megváltó Uram Jézus Christusomnak szentséges kezeiben; testemet pedig hagyom, hogy az keresztyéneknek jó szokások szerint adják meg az ő anyjának az földnek nagy tisztességesen az utolsó boldog feltámadásnak jó reménysége alatt. Amen.

Mivel pedig az mi kevés javaim énnekem az Istenben boldogul kimult néhai jóemlékezetű édes atyámról Velechinus István uramról maradtanak, azokat nagyobb részére ez nemes királyi városban az Ur

anyaszentegyházában való hűséges és szorgalmatos szolgálatja mellett lelte, kereste, melyhez képest én is, mint sajátommal szabados levén, az kinek mit akarok hagyni, atyámfiat is részletlenné nem tevén, azon jókból, az kinek mit hagyok, elégedjen meg vele és vegye jó néven.

Vagyok adós Szilágyi Pálnak tíz forinttal ... fl. 10.

És két tallérral, adják meg neki.

Gyeörkei Jakab az sellérem adós húsz forinttal ... fl. 20.

Vegyék meg rajta.

Isák deáknak vagyon egy arany lánczocskája nálam zálogban húsz forintban ... fl. 20.

Ha kiváltja, adják meg neki.

Cseöteörteők Mihály bátyámnak hagyok kész pénzt száz forintot ... fl. 100.

Item egy karikás, lábas, üvegformájú ezüst pohárt.

Szegedi Gyeörgy, Szegedi Miklós uraiméknak, Vas Mihályné, Alvinczi Mihályné és Langh Jánosné asszonyoméknak hagyok száz forintot ... fl. 100.

Osztozzanak egyaránt vele ő Kegyelmeik.

Hoporsorum Mihály árva fiának hagyok öt forintot ... fl. 5.

Geöbeölykuton lakó nénémnek Velechinus Sophiának hagyok tíz forintot ... fl. 10.

Szilágyi Pálnak, ki énmellettem gyámoltalan állapotomban sokat forgolódott és szolgált, hagyok tíz forintot ... fl. 10.

Biró uramnak nemzetes Keviczki János uramnak hagyok öt tallért ... nro 5.

Az nemes város épületire hagyok száz forintot ... fl. 100.

Az templom épületire hagyok tíz forintot ... fl. 10.

Az schola épületire hagyok öt forintot ... fl. 5.

Az ispotálybéli szegényeknek hagyok öt forintot ... fl. 5.

Az kapunülő szegényeknek hagyok három forintot ... fl. 3.

Az testamentum hallgatóknak hagyok négy tallért ... nro 4.

Ezekon kívül valami névvel nevezendő házi eszközöcském és ládában levő javaim az házamnál és szülőmnél, egyetemben hagyom az én árva özvegy feleségemnek, Somodi Dorkának ily conditióval, hogyha viselősen talált volna tőlem maradni is, mindazáltal az legatumoknak medietását tartozzék megadni mindeneknek excepto, hogy az testamentum-hallgatóknak az négy tallért éppen megadja. Így végezé el mielőttünk fenn specificált személyek előtt néhai Velechinus István uram az ő utolsó akarátját és testamentumát, melynek nagyobb erősségére és bizonyosságára adjuk ez mi levelünket kezünk írásával és pecsétünkkel megerősítvén. Actum Cassoviae die et anno supra notatis.

Bekesy István.

Strucz Ferencz.

(P. H.)

(P. H.)

*Kivül: Testamentaria reverendi domini Stephani Velechini.
(Eredetije Kassa város titkos levéltárában.)*

Velichinus István ingóságainak lajstroma.

Anno 1639 die 2 mensis Martii. Ad mandatum domini iudicis generosi Michaelis Debreczeny inventata sunt bona mobilia filii reverendi quondam *Stephani Welikini* olim concionatoris ecclesiae hungarorum Cassoviensis Stephani Welikini in praesentia dominorum senatorum Michaelis Wass, Petri Molnar et Andreae Maklárý.

Vagyon arany jó pondusú nr. 162 egy bársony erszényben id est száthatvankettő.

Vagyon 12 aranygyűrű, nagy és kicsiny, kik kövükkel együtt rosszak lévén, az kövek az mint az testamentumban fel vannak írva, nyomnak aranyat tizennyolczat; azonkívül vagyon még kettő, egy smaragdos az egyike, az másik vergisznicht nevű, nyom aranyat kettőt kövével együtt. És így 20 arany az gyűrűk száma.

Tallér vagyon egész jó no. $97\frac{1}{2}$,

Ó poltura vagyon libra 2 lott. 12.

Ezüst darab három darabba nyom girát 2 nehezék 36, 12 lottos.

Apró pénz ó elegy dutka, batka fl. 32 d. $75\frac{1}{2}$.

Gyermek nyakába való tallérok és pogány pénzek tizenegy lot, egy nehezék.

18, 19 és 20 esztendős uj duttká lib. 2, lot 14.

Régi ezüst pártaövek romlodozva és boglárók nyomnak girát 10 szi(j)astól.

Egy vásári munka pártaövecske nyom girát egy lot hián egy girát id est negyvenöt nehezéket.

Ezüst kalánok nr. 8, nyom girát $11\frac{1}{2}$, lot. 3.

Tallér, poltura, elegyes pénz fl. 5. d. 40.

6 pohár különformájú nyom girát 7, lot. 4.

Öt ezüst kanna viselt koszorúval egy keszkenőbe kötve.

17 igen apró ezüst aranyas gombocskák.

Ólomedény, tálak, egy palaczk, sótartó nyom libra nr. $35\frac{1}{2}$ id est $35\frac{1}{2}$.

Egy készületlen veresvégű uj abrosz két darabban.

Egy sáhos uj abrosz.

Egy viselt házivászon abrosz.

Egy viselt szennyes abrosz.

Egy kék fonalas vászonkendőkeszkenő.

Egy viselt reczés lepedő.

Egy négy nyüstös kék fonalas párnahaj.

Egy csikos kendő keszkenő veres fonalas.

Egy veresvégű keszkenő.

Egy veres apróvirágú kamuka szoknya, vállán aranyprémes, ezüst kapsok rajta.

Egy veres viselt szőnyeg, melyet biró uram házában adtuk fl. 3.

Egy vont aranyformájú körülveres tafotás paplan.

Kivül: Inventarium bonorum Stephani Velechini iunoris.

(Eredetije Kassa város titkos levéltárában.)

KEMÉNY LAJOS.

NÉHAY NEMZETES KECZER MENYHART VR. TETTE¹
FELET 1683 DIE 8 MARTIY.

Versus Funebres Persona 1.

1. Szomorú szókafra nyelvem hogy fakadgyon,
Jelen való forfon szívem meg indullyon,
Ki ki legyen tűró ez kis szolasomon
Nem lesz unodalom mostani szolasom.
2. Nemes és Nemzetes Vitézlő fzemélyek
Nemes Varmegyekben tündőklő fő rendek
Minden szzerzetbéli Tekintetes népek
Az mit most beszélek jól észbe vegyétek
3. Tudgyátok hogy meg kel valaha halnotok
Ezen sorsra szükség bizonyjal jutnotok
Halálnak szokását hát meg tanuljátok
Hogy jó készülettal őtet várhasátok.
4. Gyermek voltam midőn ezt jól meg tanultam
Poeták írásit mikoron forgattam,
Töb szép írások közt ez versre találtam
Csak el szomorodtam mikoron olvastam :
5. »Est communis mors, mors nulli parcit honori
Nobilis et civis veniunt ad funera mortis.«
Az halál nem kedvez semmi féle rendnek
Az főméltóságok mind kedveznek ennek
Nemes és nemtelen egyiránt elesnek
Halálnak törébe együvé kerülnek.
6. Ha soha világra Anyánktul nem lennénk
Halál nyilaitul soha nem rettegnék
Valamennyin első Atyánktul eredénk
Halállal az bűnért ottan meg szerződénk.
7. Angyali formában, testünk terhe nélkül
Ha jönnénk világra csont, hus és tag nélkül
Volnánk bizonyára halandóság kevéül
Halál is el veszne emlékezetünkéből.
8. Teremptet állatnak ez tulajdonsága
Hogy az honned vagyon első mozdulása
Oda siet megint, nincs állandósága
Tudgya hogy ott léssen néki maradása.
9. Vizekis tengerbűl az mint ki szakadnak
El terjedet föld szinén mind addiglan folynak
Míglen hazájokhoz el vífza nem jutnak
Előbbi helyekhez bé nem takarodnak.

¹ Teteme.

10. Világban bujdosó embernek is része
Eredet az földből oda is lefz térte
Föld fölöt nem lehet maradando helye
Földből löt és földé kel ismét lenie.
11. Az lelke peniglen Istenhez egyedül
Vágyódik az kinek ő lehelletébül
Férkezet az testbē ő bölcs tetszésébül
Hogy lenne míg élne képe csak egyedül.
12. Pogány volt *Ciceró*, de itt igazmondó,
Tutta hogy az élet csak ideig tartó,
Bérbē meg fzegődöt halálhoz hasonló
Nem penig örökes jófzázhoz igyenlő.
13. Mellybē ugy kel élned, mint holnap meg halnal,
Ha halni nē akarsz elni nem kivantál
Meg találod ez fzep fzokat *Senecanal*
Hogy bizonyosb femmi nincsen az halalnal.
14. Irja *Plutarchus* is Aegyptom orfzagbā
Hogy midōn vendégek vadnak vigasagban
Meg holt fű koponyat fugesztnek hazokbā
Jelentvén hogy ōkis jutnak azon forfban.
15. *Justinus* Csaszaris meg hatta hogy ágyát
Porral meg hintenék gyenge nyofzolyáját
Emlétem azzal teste rothadását
Rövid idő alat porra változását.
16. *Severus* kiralyrul olvasom bizonyal
Hogy fzep fzövetsége volt néki halalal
Élte fogyta elöt vétetet az által
Magához illendő koporsót husanal
17. Mellybē igen gyakran belé fekszik vala
Könyve ki csordulván im ezt mondgya vala
Im kit Orfzag alig birhat vala
Rövid nap fekszik ezen kis hajlékba
18. Juta most eszemben egy bölcs Ember dolga
Az midōn koros életére juta
Kérdezik ha hamar történik halála
Lenne jé¹ az neki fzomorúságára?
19. Monda hogy ez portay (?) megunt ros z hajlékkal
Semmit nē gondolna, inkab igassaggal
Ő meg változtatna élettét halalal
Nyughatatlansagot csendes nyugalommal.
20. Igy ezis Nemzetes Keczer Menyhart Urunk
Kit ez koporsóban halva téve látunk
Nemes f szabadsagban igen régi águnk
Juta, hogy nyeresseg az halal minékünk.

¹ -e.

21. Genealogiája fel mene fokara
Fel vihetnők nevezetes nagy Vrakra
De az halál mind ezt el szakasztotta
Hallyatok mint fenlik kereftényi volta.
22. Kicsinységtől fogvast, elte vegeigle
Alhatatoskepen meg marat az hitbē
Az Attyafiúi buzgó szzeretben
A szegény rendelis élt igen kedgyessen.
23. Mind nagynek kicsinnek, fok helyeken szolgált,
A szegény Arvakat, gyamoítalanokat,
Mindenkor oktata, forgata dolgokat
Nem szanta senkitül jambor szolgalattyat
24. Böcsületes, kegyes, efzes, okos, csendes,
Dolgaibā rendes, igaz tökéletes,
Hazaja szzerető, mindenben Istenes,
Volt lelki dolgokban buzgo s igen szives.
25. De mivel hallatok nincsen valogatás,
Halaltul nincs senkin semminemő szánás,
Hogy ezt el ragata vagyon csak nagy sírás
Társa s gyermekitül keserves ohajtás.
26. Vgy van bűnnek foldgya az halál fulangja (igy !)
Im erős mérgével eztis által járta,
De ha koporsobul mostan fel alhatna
Intene kegyesen mindent halgatasra.
27. Nagy csendessen, szépen s igen keservessen,
Szavát fel elmelné, életineg (!) végen
Fohaszkodnék szibül Istenhez könyvezevén
Vig bucsuvételhez, fogna ilyenkeppen.

Persona 2.

1. Életemnek rézfét jobbára el élvén,
Annak minden napját búval egyelétvén,
Kisdét kortul fogvast vilagon tengődvén,
Kész vagyok bucsuzni, már az halál révén.
2. Igen kedves dolog világtul meg valnom,
Az kibē életem vala mint egy álom,
Fáratság, nagy munka igazán meg vallom,
Egész napjaimbā nē volt nyugodalom.
3. Jártam, keltem, mentem, szűntelen forgottam,
Földi lakosok köfzt, mint hangya bolygottam,
Romlando tagomnak, de nē találhattam
Illendőb hajlokot, mint kiben most hagtam.
4. Ez utolsó forsom nyereségnek tartom
Az kire menendő minden test úgy latom
Nem volna efzesség előtte bujdosnom,
Holot nyilván tudom ez volt az én czéлом.

5. Tettető világnak fényes dicsősége,
Nem gazol meg engem hamis fényessége,
Az jövődő jónak nagyobb ő hitele
Holot nincs lelkeknek semmi rövitsége.
6. Vagy eléb vagy utób reá kelet kelnem
Halalnak fzinétől nem reteget testem,
Ezt hozta magával az én születésem,
Hogy lenne valaha koporsóba tértem.
7. Odais gyomrabã földnek mint Anyamnak,
Cséendes kebelébe jutot minden tagnak,
Ez lefz kamaraja miglen halatoknak,
Angyali trombiták meg nem *fuvalkodnak*.
8. Dobogjon már rajtam lovasok sereghe
Roppant orfzagoknak indullyon meg népe,
Dobnak, Trombitának halassék zengése
De Keczer Menyhartnak nē leszen féelme.
9. Szaladgyon bár az nép kő fallos kastélyban,
Ellensége elót zaródyék várábã,
De Keczer Menyhartnak az ő hajlékábã,
Léfzen maradása csak ez kis ládában.
10. Ne vélt tehát hogy én víffza vonó fzível,
Mennék halalnak sebes követével,
Mínek meg kel lenni, legyen meg izível
Isten hozad világ, leszek majd Istennel.

Conversio ad Deum.

11. Örök mindenható Felséges Vr Isten,
Nagy alázatossan borulok elődben
Ne nézd fok vétkeket, kit tetem éltemben,
Szegény bünös szolgad szavat ved fűledben.
12. Gyarlóságtul eset gonofz bűneimet
Ne nézed Vr Isten cselekedetimet,
Inkáb közelt velem te szent érdemidet,
Lám én éretem is ontotad véredet.
13. Én végső napomon fogadgy be kedvedbē
Es helyheztes engem Abraham keblében
Te job kezad felől legyek itéletben
Hogy dicsérhesselek szentek feregében.
14. Istenemnek várván nagy irgalmasságát,
Fordétom hozzátok már fzívemnek szavat,
Jelen való népséghe nyelvemnek mondását,
Ereszd koporsombúl végző búcsúzását.

(Méltóságos Fejedelemtől búcsúzik.)

15. Leg elsőbő hozzád fordul az én elmém,
Méltósággal fénlő kegelmes fejedelmem
Kinek jó voltabúl bujdosásbá éltem
Bratsagat bőven mindenkoron vettem.
16. Kiért az Vr Isten gazdagon meg algyon
Mindenkor állandó birodalmat adgyon,
Hogy meg romlot házánk általad vigagyon
Boldog emlékezet utánad maradgyon
17. Tovabba fzolgnak ezis kívánsága,
Hazánkat környűl vet elenség soksága
Általad rontasék fene vrasága
Meg térjen orfzágunk régi fزابadsága.

(Hazas Tarsatul bucsuzik.)

18. Fordulok már hozad kedves Hazas Tarsom
Mariaffi Eörsebet kivel edgy test voltam
Szamos efsztendőkik veled egyűtt laktam
Hufzony negy efsztendőt kedvessen mulattam.
19. Ennyi időök alat velem tet fok jókért,
Az fzent házasagbá való hűségédért,
Bujdosó éltemben velem tűrésédért
Éltetbē, holtotbā légy áldásbā azért.
20. Tudom hogy siralmas túled el menésem
Mivel nem lesz többé hozzád meg térésem,
Hogy ha valamibē ellened vétetem,
Most végző óramon meg bocsásad nékem.
21. Had el fírásodat, ne fzagatd magadat,
Tőrűld el orczádról könyv hulatasodat
Ne firasd mod nélkül az én halalomat
Hadgyad az Istenre minden dolgaidat.
22. Él az igazaknak a leg főb Tutora
Minden özvegyeknek és árváknak Attya,
Ki téged fem hagy el, vagyon reád gondgya
Arvaiddal edgyűtt bizál csak ő hozzá.

(Fiaitul és leányitul bucsuzik.)

23. Alyatok már elő tiis csemetéim,
Miklós, Imre, Sandor, fzerelmes Fiaim,
Katicza, Sophia, édes két leányim,
Halyatok utolsó bucsuzu beszédim.
24. Benetek el hadlak, ratok már nem nézek,
Attyaj tisztembűl mai nap ki lépek,
Gondviselésteket az Mennybűl kérjétek
Édes Anyatokat fzépen böcsüllýétek.

(Keczer András Bátyától.)

25. Nemzetes, vitézlő Keczer Andras Battyam,
Az kivel vér szerint egy test és vér voltam,
Attyafiúsagodat bűven fokszor láttam,
Kivalképen mikor nagy igybē forgottam.
26. Hozzam meg mutatod Attyafiúsagodat
Fizessen meg Isten, adgyon minden jókat
Mint öreg Batyoknak izegény arvaimat
Teneket ajánlom gyámoltalanokat.

(Keczer Anna Nénitől.)

27. Nemzetes lipóczi Keczer Anna Néném,
Légyen te hozdad is utolsó beszédem,
Tudom, hogy keserves túled el menesem,
De ezt így akarta kegyelmes Istenem.

(Keczer Klára Nénétől.)

28. Néhaj Nemzetes Szinyey Miklósnak
Keserves özvegye, most Keczer Menyhartnak
Kedves Néném asszony füled egy szavamnak
Legyen nyitva kérlek végh bucsúzásának.
29. Sok jó téteményid vettem életemben,
Hogy mig halalhatnam azt tudtam itélvén,
De nyila keserves halalnak érkezvén
Mit fizetek imár nem tudom holt lévén
30. Ez vilagon még élsz fizessen meg ingyen
Jó akaratodat néked az Vr Isten
Mellyel voltal hozzám ez gyarló etlebē
Légy velem kívánom örök dicsőségbe.

(Keczer, Székely és Szirmay Attyafiaitól.)

31. Nemes és Nemzetes töb Attyámfiak,
Keczer, Székely, Szirmai ágon kik öcséim,
Bátyatok utolsó bucsuzó beszédim,
Ah meg bocsásatok ha voltak vétkeim,
32. Ti vattok az Nemes s Nemzetes két ágnak
Keczer és Szirmay nagy familiának
Szép virágzó és ki terjet agamnak
Gyámolói s legyetek terjesztői annak.

(Rövid szóval mind Rokonitól, jó akaróitól és fozomszéditől bucsuzik.)

33. Végre hozzatok is fzerelmes rokonom,
Fordulok s bucsuzok sok jó akaróim,
Hugaim, Menyeim és kedves Sogorim,
Im már hozzatok minden jó szomszédim.

34. Egy szóval itt jelen levő minden rendek
Kik temetésemre ez helyre gyűltetek
Kerefzténységteket ezzel jelentsétek
Isten fizesse meg jó téteményteket.

Finis.

E búcsuztató a zayugróczy levéltárból került elő, hova hihetően a Petrőczy család irataival jutott. A három Keczer testvér: Ambrus, András és Menyhért neve gyakran fordul elő a XVII. század második felében. Mindhárman részt vettek az akkori nemzeti mozgalomban. A köszvényes Ambrus Thököly Istvánnak volt fáradhatatlan jószágigazgatója, levelezője s mindennemű ügyeinek gondos intézője. Menyhért már 1657-ben járt egy pár küldetésben betegeskedő bátyja helyett, Thököly megbízásából. 1658-ban mindhárom testvért — másokkal együtt ügyvédének vallja Thököly (*Tört. tár 1896. 202—240. 1.*). András 1659-től fogva Sárosmegyének volt országgyűlési követe. Ambrus állandóan Thököly mellett maradt, Menyhért pedig a megyében s az összeesküvők összejövetelein vitte a szót és a bujdosók táborában harczolt.

Pauler Gyula ezt írja róla: »Keczer Menyhért, Ambrusnak öccse, egy bigott, szenvedélyes lutheranus, a felvidéknek leglármásabb, legmocskosabb szájú szónoka, Sárosmegyének úgyszólván ura« (*Wesselényi Ferencz és társainak összeesküvése. I. 99.*). 1671 április 17-ére 45-öd-magával volt a pozsonyi delegatum judicium elé idézve, hol azonban nem jelent meg s mint makacs elmarasztaltatott. A vasvári szerencsétlen csata után Petrőczy seregéhez csatlakozott s vele Sárosnak, Szepesnek húzódott, hol a felkelés érdekében működött (*Századok. 1869. 88, 93.*).

1672 után — úgy látszik — többször járt a portára követségben (*Tört. tár 1899. 443., 1902. 559.*). 1676-ban a bujdosók főtanácsosai közt találjuk nevét (*Tört. tár 1886. 342.*). Jó barátságban élt Thököly egyes diplomatájával, a késmárki Absolon Dániellel, a ki kétszer is mentegeti magát, hogy »Keczerné asszonyom parancsolatjának eleget nem tehetett, de semminémű francziai portékát nem vihetni postán; ehhez képest bizony a szívem fáj ennyi sok szép dolgokat látván s módom nem lévén az elvitelben, mert nem bátorságos, nem is lehet« (*Tört. tár 1899. 442. 446.*).

Keczer Ambrusról tudjuk, hogy Pozsonyba idéztetett s útközben Nagyszombat alatt halt meg, kevéssel utóbb mint Czeglédi István, 1671 jún. 5-én.

András Pozsonyban ki tudta magát menteni (*Pauler, id. m. II. 362.*), később azonban 1687 márcz. 5-én Caraffa őt is kivégeztette Eperjesen.

Menyhért halála ideje talán ma sem volna megállapítható, ha Absolon, a jó barát fel nem jegyezte volna. 1681 okt. 21-én Kővárról írja a franczia követnek Du Vernay-nek: »deflexeram ad invisendum dominum Keczer, qui lecto ab aliquot septimanis affixus intra spem vitae et metum mortis versatur«; — november 5-én pedig szintén Kővárról ugyanannak: »non mirabitur, quod ab aliquibus diebus nihil scripserim.

Recesseram enim ex hoc loco ad recondendum dominum Keczer amicum nostrum, qui 26. octobris vitam et exilium deposuit« (Tört. tár 1887. 333, 335.).

Okának kellett annak lenni, a miért Absolon egyik levelében sem nevezi meg a helyet, a hol barátja betegen feküdt és meghalt. Legalább is egy pár napi járó földre lehetett Kővartól s közel a császáriaktól megszállott területhez, mert különben alig volna értelme ennek a titkolózásnak. Mint a búcsuztató kelte mutatja, a tulajdonképpeni temetés majdnem másfél év múlva történt meg — szintén megnevezetlen helyen. Talán ekkor sem a család rendes temetkezési helyén, mert különben többet tudna róla a leszármazási tábla, melyhez képest Nagy Iván ennyit mond róla: »Menyhért külföldön élt, nejével Máriássy Erzsével együtt.« Pór Antal sem emlékszik róla (Századok. 1890. — Tört. tár 1891.). Gyermekeiről a leszármazási tábla semmit sem tud. Csupán a Pallas Lexiconban mond Latkóczy Mihály annyit, hogy »Menyhértnek fia Sándor a kurucz költő 1697. párbajban elesik«: míg Nagy I. szerint a párbajban elesett Sándor, testvére volt volna Ambrusnak, Andrásnak és Menyhértnek.

E búcsuztató nyomán Menyhért gyermekeinek nevei ismertekké válnak s hihetően fognak még előkerülni rájuk vonatkozó adatok. Magának a bujdosónak életét, működését, fejedelméhez való viszonyát, hazája szabadságáért, vallásáért bebizonyított áldozatkészségét, saját és bujdosó társai törekvését, óhajításait e versek híven rajzolják.

Közli: GRAGGER RÓBERT.

BENKŐ JÓZSEF, GR. SZÉCHENYI FERENCZ, GR. FESTETICH
GYÖRGY, ARANKA GYÖRGY LEVELEJ GRÓF TELEKI
SÁMUELHEZ.

1.

Méltóságos R. Sz. B. Gróf Consiliarius Ur,

Kegyelmes Patronus Uram!

Soha nékem nagyobb szükségem nem volt könyvre, mint Nagyságodnak két manuscriptum Volumenjére, a

1. *Simigianus* Ambrus Históriája, mely is nálam hibáson és talám nem is egészen van leírva.

2. *Szamosközii Pentades*, mellyből nintsen nálam egyéb valami excerptumnál. Ez egybenn ugyan kettős nagy kérés. De hogy nemes jó alkalmatosság leszen az adandó könyveknek elhozására (annyira, hogy nem lehet a' kártól félni) bátorodom hozzá tenni:

3. *Cl. Bod Scriptorum Historiae Hung. Notitiam* in 4to

4. *Relationem Historico-Politicam* von Johann Hieronym im Hof, von Merlach-Schultzbach 1684 in 4to

5. Dissertationum ad Histor. Hungar. (a' minémű 4 Tomus drága Collectiója van Nsgdnak in 4to.) *Tomum Ildum*, melyben leg-elől van *Attila Hunnorum Rex*. Sok ez, és drága.

De Ngos Uram! Minthogy már a *Transilvaniam Specialis Pársának* kézírásban való egész kiszűlése (ki-szűlögeti már a' Typographeum is) után, egészen arra fordítottam elmémet, hogy minden kitelhető szorgalmatossággal, rész szerint ki-kezdjem a' jó Mscriptumoknak jobbait, rész szerint pedig a többekből adnotatiokat tégyek hozzájuk stb., amint Nsgd is ezt méltóztatta volt jóvá hagyni és segedelmre kegyelmes ígérétét tenni: most van a' legszükségesebb idő reá, hogy az a' nem tsak Nsgdnak és Ngs Maradékainak (kiket Nsgtokkal egyetemben az Isten hoszszú 's boldog étellel szeressen!) hanem a' közjönak szerzett drága Bibliotheca számomra megnyíljék. Bizony megbetsűllöm a' könyveket úgy, hogy soha ember inkább nem; nem is sinlődtetem magamnál és kész lések arra fogadandó emberem által ki-küldeni, ha ily bizonyos és jó alkalmatosság nem lenne. Azonban Ngos Uram, Kegyelmes Patronusom! Szégyenemre lenne, 's tsak nem kissebségére annak a' könyvháznak, ha a' mi abban az én tzelomra készen áll, azt a' köz jóra nem fordítanám.

Közelebb, minthogy a' Bethlen Farkas nyomtatás alatt sinlődő, vagy is ottan igen késedelmező *continuatiójának* meg-visgálása, 's jobbitgatása (bizony sok helyen hever sok szókban láthatóképpen az hiba; de nem kell félnünk tőle), sőt egy helyen kipótólása is (de én ezt igen különös titok módjára bátorkodom Nsgodnak alázatosan jelenteni) az én tsekélységemre vagyon bízva: erre nézve is némelyik kért darab könyvre valóban nagy szükségem vagyon. Ha valahogy látnók, hogy Hazánkban fegyveres mozdulatok lennének; úgy is leg-ottan egytől egyig haza küldeni el nem mulatnám.

Ha megnyerhetem azon könyveket; úgy biztam *Tit. Nobilis Kováts László* Uramra, hogy nemtsak az, hogy ládájában hozza el, hanem e' felétt, jó takarókat is végyen, és félthetetlenekké tégye a' romlástól.

Bezzeg, nem érdelek én ezek közül egyet is: mert a' reám Ngdtól bizattott dólgozokban kevésse jártam el. A' mivel ditsekedni akartam, az az *Enyedi István* Msta, 's eddig setétségben hevert Históriaja (melyet igen szükség volt le-íratni; ámbár az eleje felől való dólgoz jó részint Szalárdiban is meg vagynak: mért az hátúlsó felében főként, másutt nem találtató dólgoz vagynak), de ezzel is úgy járék ez órában, hogy két árkos belőle, a' reájok dőlt tentám miatt kárba méne. Mindazáltal így is küldöm, hogy már feltettem tzelül; és a' közben el-maradó két árkust újra íratván, négy nap múlva Nagy-Ajtáról Szebenbe induló Tks Cserei Miklós Úr által el-küldöm. Akkor nevezetes bajaink felől, melyek Religiónkat illetik, feladásunk is léssen Nsgtok eleibe.

A' mely nap' Szebenből haza indúltam volt, azon találtam ama ritka könyvetskére: *Gesta S. Nicetae*, egy Catalogusban, Diaconus *Miser* uram közölvén velem; a' könyv meg-vételét bíztam vala Cancellista Pap. Josef uramra, minthogy akkor kézre nem tudám keríteni: méltóztassék Nsgd ő Kglmének azon könyv aránt parantsolni.

A' más könyvek meg-szerzése rajtam haladott: mert soha tsak Brassóig való menetelre is még időt nem veheték.

Magamat és tehetetlen igyekezeteimet Nsgd kegyelmességébe ajánlván vagyok

Méltóságos Gr. Consiliarius Ur

Nagyságodnak

alázatos szolgája

Benkő József.

Közép-Ajtán, 1783 14. Jan.

2.

Méltóságos R. Sz. B. Gróff Consiliarius Ur,

tselekedettel és valósággal Gratosus Nagy Patronus Uram!

Nagyságod Gratiájának bővségéből vettem igen jól bétsinálva, 's következőleg mindennemű rontsolódás nélkül im ezen könyvbéli Darabokat:

1. Simigianus Ambrus Msta Historiáját in folio.

2. Szamosközi Pentadesseit, fol Ms.

3. P. Bod Notitia Scriptorum Rer. Hung. 4. Ms. nb. kár ezt complete ki nem dolgozni 's adni.

4. Imhoff Relation der hung. Kriegeres 4to.

5. Collectiones Dissert. ad Hist. Hung. inter quas 1a est de Attila.

Mellyeket ki nem fejezhető alázatos háládatossággal azért kívánék feljegyezni, hogy mig haza küldhetem a könyveket, ezen írásom Recognitionalis gyanánt légyen.

Most ujjolag kéntelenítettett engem a Nsgod terhelésére ilyen dolog: Már egynéhány apróság írások kerültek szemem eleibe, melyekben a' szász Irók azt akarják el-hitetni, hogy 1. A' más két Nemzet a szászt megtsalta, 's minekutánna 400 esztendőök alatt a' szász Natio, bóldogúl, tsak magára, különválva, lett volna, reá vétetett volna az Uniora, még pedig 2., 1. János király idejében 1538-ban. 3., a szász Natiót állatják elébb való gradusúnak voltnak lenni, mintsem a székely Natiót, melyre hamissan hívják bizonságúl az Három Natiók Petsétjeinek inscriptióját t. i. hogy a' Magyar Vármegyékéjén e' volna: *Nemes Há a' Szászköken: rom Nemzetből ál — a' székelyekén ló Erdély országa.*

Közelebb az Hammersdorffi Pap Seivert Uram is ezekkel kedveskedett Hazájának, az Ungrisches Magazinnak tavalyi utólsóbb, azaz negyedik Darabjában. Mind ő, mind mások, a' mennyiben láthatom, vették ezeket az ok nélkül való vádakat és egyéb illetlenségeket, e *Johannis Kinder de Fridenberg brevi & diplomatica Historia Nationis in Trañnia Saxoniae* (mellyet, ha nintsen, Nsgodnak örömet leiratok) melynek valami kitsin részét már refutáltam Transsilvániámnak pr. alatt forgó 3dik Tomussában.

De tsak arra nem hagyhatom, hanem minden szelidséggel, mintha ellenünk nem is írtak volna, akarok ellenek egy rövid munkát ki-adni kevés idő alatt, a' *Natiok Uniójáról s Petséteiről*

Meg is készítettem a' Munkának inait és Tsontjait, melyben megmútatam megtzáfolhatatlanúl 1. hogy nem 1538 tájatt lett az Unio, mert Trapoldinus írásai között feltaláljuk az 1459béli Medgyesi Unionis Instrumát az 3. Nemzetnek.

2. hogy a' Petsétek Inscriptióját nem igazán tztítájkák. Mert a' régi Petséteken, melyeket titkon láttam 1779-ben az óv Archivumában a' Fgs Királyi Guberniumnak, úgy találtam, hogy az említett Epigraphéból egy betű is nintsen a' Vármegyék Petsétjén.

A székelyekén van pedig a' kezdete, mert azon ezek olvastatnak: *16 Erdély Országá. Há-* a szászokén pedig: *rom Nemzetből ál-*

De hogy ebbéli munkám tökéletesebb légyen, mind tanátsa, mind segítsége Ngodnak igen szükséges. Ugymint 1. kellene nékem adcuratum exempluma az 1459béli Unionis Instrumentumnak. Annál inkább 2. ha még régibbet is találánk az Unióról.

Ezt pedig, úgy hiszem tudja Ngd; tudni kell erről azoknak a nagy Uraknak is, a' kikkel conversatiója vagyon Nsgodnak. 3. Kellene spanyor viaszba nyomva a' régi Petséteknek formája, melyek is egy ládában állanak a' régi Archivumban. 4. A Magyar Vármegyék és szász (mert a székely Nátioét birom) Natio újabb vagy is mostani Petsétjeinek is képei.

Mindezek in duplo lennének jók; hogy a' mi egyik nyomott képen jól ki nem látszik, tessék meg a' másikon.

5. Szeretném tudni (de a' könyvek meg nem tudnak tanítani: mikor formáltattak vólt, mind a régi, mind az újabb Nationalis Petsétek. Azt is 6. Minémű Instrumentumok vagynak (bizonytal találtatik egy, ha több nem is) erről a' fejevári Káptalanban. Nagyságos Uram, Patronusom! várok ki-telhető segedelmeket. Kissebségére lenne a' Ngod aetássának ha ebben a' Ngd Segedelme engem nem vezetne. Más dologgal is kéntelenitetem terhelni Ngodat, lelkem ismeretének ilyen nyughatatlanságából (mellyet nem mérek egyenesen az egész Fő Mgos Consistorium eleibe terjeszteni, de Ngod, ha jónak itélendi, jóra fordítani bővebben is méltóztatik; hogy Ecclesiastica Visitatiók folynak gyakran, mint mostan is megnyertük Ngtok intercessiójával, de oh mely kevés haszonnal! rész szerént azért, hogy nem bírunk sok dolgokkal, másrésről hogy a melyekkel bíránk, azokon sem iparkodunk; én tsak azt bátorokodom jelenteni, hogy semmiért nagyobb szükség nem vólna a Visitatoria, mint a Papok, Mesterek, Oskolák javítására — Tsekély Projectumom: 1. Meg kellene kívánni 's Visitatióban előkérni hitelesen, minden Innep s' Vasárnapi alkalmatosságokkal miről prédikállottak, sőt miből dolgoztak és miképpen, Munkájokat. Kitsin fáradság erről egy Papnak Catalogust készíteni. 2. Adnák elő könyveknek Catalogussait, hogy mindazoknak számát, mind haszon-vehetőségeket, meg-lehetne itélni, mind pedig azt, ha ujjítják-é — szaporítják-é. E két positio alatt való dolgokat submittálná osztán a Visitatio is a Fő Mgos Consistoriumnak. Ezekre avagy tsak az ifjabb Papokat 15 vagy 20 esztendeig igen hasznos vólna szorítani. 3. Számba kérni az ifjabb Papoktól, Mesterektől, minémű könyvekkel szokták a restséget űzni? 3. Istenfélő jó ifjú Papo-

kat (ha Esperest és Notarius aetassa nem elegendő erre) talán hasznos volna Tractusonként nevezni, kik az Oskolákat néha-néha megvizsgálják: mert a szokott Exameneknek, melyekre, mint valamely színműtatásokra készítettnek a Tanulók, kevesebb hasznok van.

Ezek a Visitatiót illető dolgok. Vajha Ngtok ebben még jobb útát mutatni 's inkább tenni méltóztatná! mert ámbár a mi Tractusunk effélett akar elkövetni, de nintsen auctoritasunk Felső Rendelések nélkül.

Im más színű dolgok is:

A *Mi Atyánkot*, a' menyi Pap, majd annyiképpen, némely hibáson is mondja, mely külömség mindenkor elosztatja a Hallgatónak figyelmezését: ennek jövődjére oh mely könnyű volna az Orvossága ha Ngtok Auctoritássából a' Deáki Seregek, mind egy formán betűről, betűre tanúlnák elmondani az Uri imádságot. Sőt Apostoli Hit formáját és Parantsolatokat is szükség volna egy Stilussal tanúztatni az Ifjúsággal.

A' *Mi Atyánkot* és *Parantsolatokat* talán úgy a' mint a' Sz. Írásban vagynak fordítva.

2. Különös ez is, hogy egy Udvarhelyi vagy más Deák Papnak mégyen és azt is ritkán tudja, hogy köszöntsön bé Ágendához 'sat. és száz közül alig szoktatta egy magát. Ennek a Collegiumban kellene a fundamentum. Az Ecclesiába való introductiót talán nem volna szégyen megtanúlni a Szászoktól.

De én mindezekben való alkalmatlanságomról véghetetlenül könyörgök Ngodnak az engedelemért. Papokról szólottam, magamat is oda értem in infimo gradu. Bizony a Clerusnak kellene az halkal való 's mintegy észre se vehetőképpen való Reformatio. Most ugyan igyekezi a Pápista felsőség a' maga Papjait kötelessége mellé szorítani. Nékünk is Protestans Papokúl most annál inkább kellene igyekeznünk.

Már ismét könyvekről:

Enyedi István vólt felsőbányai Notarius 1660 tájatt, és a' maga idejebeli Historiát írta hitelesen. Láttam én magam az autographumot. Jól irattatott le a' miénk is belőlle. Nem rég írtam Bányára, hogy Enyediről többet tanuljak: ha tanulok Ngoddal közölni el nem múlatom.

Nem emlékezem, hogy láttam volna Ngod Collectioi között ezt:

Extractus Articularum & Diplomatum super Religionis negotio in incl. Regno Hung. Én Barréh Bibliopoliumábann vettem. Azért emlétem, hogy ha nintsen, vétethessen Ngd. Az ember nehezen várakozván, míg ezt írák, igen kelle sietnem. Könyörgök botsánatért és vagyok

Nagyságodnak kegyelmes

Patronus Uramnak

Közép-Ajtán, 1783 14 Mart.

Sok kötelességű alázatos szolgája

Benkő József, m. k.,
K. Ajtai Ref. Pap.

Gróf Széchenyi Ferencz gróf Teleki Sámuelhez.

Méltóságos Gróf Belső Titok Tanács

Fő Ispány és Cancellarius Ur! ¹

Excellentiádnak érdemessen kesergő levele az én szívemet is való-
ságos bánatra gerjesztette.

Mert valljon ki ne venne részt az olyan Atyának keservéből, a'
kinek minden tekéltességgel bíró fia — aggodalminak egyik fő vigasz-
talója — Házának — sótt Hazájának tellyes reménységű Oszlopa — e'
múlандóságból az örökkévalóságra állallépik, 's örökre véget vet min-
den remélhető örömnök ?

Nagy seb ez valóban az egész emberi Nemzet Szívén! Nagy és
tsaknem meggyógyíthatatlan Seb leginkább az édes Atyáknak szívén!
És ha a' főbb Gondviselés az embert úgy nem alkotta vólna, hogy
ennek orvosságát a' környűállóképpen való meggondolásban és üdőben
feltalálhassa — éppen gyógyíthatatlan seb! — Imádja Excellentiád velem
együtt (mert én is atya vagyok) ezen főbb Gondviselést, s gondollja
meg, hogy örömmel jár a' múlandó édes öröm, és hogy a' keserű fáj-
dalom vagy kellemetes örömet szűl gyakran, vagy a' reá következő édes
érzést élessebbé tész. Ezen gyógyító szer azzal egyelítve, hogy a' Mennyei
Atyának titkos Intézeteitűl függ az ember' sorsa, még a' legnagyobb
szívbeli Sebeknek is egyedűl való orvossága. Kivánom szívembűl, hogy
a' Mindenható vigasztallja Excellentiádat 's ezen szomorúságát tellyes
örömmel pótolja, maradván

Excellentiádnak

Czenken 2-dik Novemb. 1798.

alázatos szolgája

G Széchényi Ferencz.

Kivűl: Sopronybűl. Méltóságos Gróf Teleky Sámuel Urnak Felsőes
Urunk Arany Kűltös Hívének, Belső Titok Tanácsossának, Nemes Bihar Vár-
megye Fő Ispányának, Erdély Országnak Cancellariussának Ő Excellentiájának
Bétsben
Vienne.

Gróf Teleki Sámuel gróf Széchenyi Ferenczhez.

Excellentissimo Domino Comiti Francisco Szécsényi.

Excellentissime ac Illustrissime Comes!

Domine mihi Colendissime!

Magni facio propensum Excell^{ae} Vrae erga me animum, eoque
impensius ago Excell^{ae} Vrae gratias, quod desiderium meum explere,
et supellectilem meam librariam luculentis Indicibus instructissimae suae
Bibliothecae hungaricae locupletare voluerit; quod quidem munusculum

¹ Megjegyzés : Gr. J. Domokos halálára (kamarás, táblai ülnök 1773—1798)

chartaceum, velut tesseram amicitiae, et insigne in rem publicam, bonasque litteras amoris Excell^{ae} V^{rae} monumentum, auro contra carum, in numero ornamentorum Bibliotheculae meae repono. Si bene de Civibus et popularibus suis merentur, qui studia ad praesentem rei publicae fortunam tuendam conferunt, optime certe meruisse illi censendi sunt, qui natalium splendore super alios eminentes, auctoritate inter pares pollentes, opibus affluentes, et honoribus florentes, quid virtus et quid sapientia possit, ostendunt, atque dignum imitatione popularibus suis proponunt in vita exemplar, cum non modo ipsi aequum artibus honestis et litteris pro illarum dignitate et utilitate statuunt pretium verum posteris etiam ad eas excolendas muniunt, stimulos addunt, opibusque suis ad comparanda necessaria adminicula, constituendasque publicis usibus Bibliothecas excitanda denique fovenda et confirmanda erectiora Civium ingenia sapienter utuntur. Hi sunt in paucis, qui se, non sibi, sed Patriae, et communi Civitatis bono natos esse, jure, meritoque gloriari possint, transmittentes ad seros posteros, bene factorum memoriam, in animis illorum etiam post fata victuri. Relinquendum est ergo aliquid posteritati, quo testemur nos vixisse; cetera mortis erunt, et omnia oblivione delebit dies.

Vicem quoddammodo relaturus, adjungo huic epistolae Partem secundam Catalogi Librorum meorum, Tertia, scriptores rerum Hungaricarum et Transsylvanicarum Complexa, cum supplementis priorum, et adnotationibus biographicis atque litterariis, intra anni spatium duobus voluminibus prelo subjicienda subsequetur. Caeterum ad quaevis mutuae voluntatis et grati animi officia devinctus singulari cultu persisto

Excellentiae Vestrae

Vienna d. 4 Maj 1802.

obsequentissimus servus
Samuel Comes Teleki.

Gróf Széchenyi Ferencz gróf Teleki Sámuelhez.

Excellentissime ac Illme Dne Comes Cancellarie

Aulice Dne mihi singulariter...

(rongálódás miatt olvashatatlan czímzés).

Desideratam per Excellentiam V^{ram} Effigiem meam ut primum ad Bona mea futuro Vere discedere et eandem perito artificio tradere licuerit, submissurus sum; ne tamen incidenti et eo Stimulatus, ut inter Icones Bibliothecam Excellentiae V^{rae} ornantes, Virorum utpote meritis me multo antecellentium collocari velim, verum ut Justis Excellentiae V^{rae} satisfaciam, et me Benevolentia et amicitia Excellentiae V^{rae} quondam donatum fuisse Posteritati meae probare valeam. Ceterum peculiari Venerationis cultu sum

Excellentiae Vestrae!

Pestini 22 10bris 802.

obsequentissimus servus
Com. Fran. Széchenyi.

Gróf Festetics György gróf Teleki Sámuelhez.

Nagy Méltóságú Gróf Fő Cancellarius Ur!

Kegyelmes Uram!

Hozzám utasított Kegyes Levelében, réám nézve olly érzékeny kifejezésekkel kinyilatkoztatott kívánsága Excellentiádnak, ez is Nagylelkűsége jeléül szolgálván, nem annyira azon ketsegetető okbul, hogy kívánt ábrázolatom azon jelcs személyeknek, kik a' Haza késő maradéka ditső emlékezetére is érdemesek sorában fűgjön, mint azon tiszta indulatból, hogy Excellentiád éránt való szolgálatom készségét, ezzel is megbizonyítani alkalmatosságot nyerek, valóságos öröm érzésemet okozta.

Igérhetem is, hogy Bétsben fel menvén magamat a' kívánt Sinór mérték szerént leiratom, és ábrázolatomat Excellentiádnak Igaz Tisztelettem maradandó Zálogául alázatosan általadandom, ki addig is kegyes Grátiájában ajánlott, mély Tiszteletem jelentésével maradok

Excellentiádnak

Keszthelyen Dec 29dik 1802

alázatos Szolgálója
gróff Festetics György.

Aranka György gróf Teleki Sámuelhez.

Kegyelmes Uram!

Excellentiád Julius 20dikán irt Uri Levelét alázatosan tiszteltem. Csak tegnap előtt estve érkezvén háza, nem lehetett az a' szerencsém hogy elébb vegyem és válaszoló Levelemmel udvarolhassak.

Gróff Mikes János urnak, millyen jó szives Indulattal viseltetik Excellentiádhoz, tudom örömeére fog szolgálni ha a' Rosnyai Dávid K. I. sával szolgálhat.

Első alkalmatossággal kérni fogom, hogy küldje vagy fel egyenesenn; vagy ide legalább, hogy módját találván felküldhessük.

Az Exld könyves Háza jó állapotbann vagyon, és várja mind Exldat, mind a' hozzá illő kincseit a' régiségnek a' Büstekbe. A' Monetariusokbann, nevezetesen Eckelbe kerestem a' minap talált Aranyokk nemeit; a' Lysimakhét, a' Bosporost és Kotont; a' két utólsót nem kaptam meg.

Prof. Borosnyai Uramat is ott találtam. Herbert Uramnak megmondám Exld parantsolatlyát. Tudósítani fogja Exldat. Az Exld háza szomszédja most üres a' Csúrtól, szénától 's a' féle tűz fészektől.

A' Játékszintől nem igen féltem az Erköltstöt, inkább attól tartok, hogy fel nem áll, vagy meg nem marad köztünk.

Kolosvár nem elégséges fenn tartani egy Társaságot, hát mi hogy vólnánk? hanem az ide való Polgári publicum, a' mint mondják: liberalisabb gondolkozású. Éppen most vészem a' Prof. Schedius Ur Zeitschriftjének Illik kötettyit, még meg se nézhettem, tsak nyughatatlan-

ságból tekintek az utolsó Varrás végén az Előfizetők neveire és álmélkodom rajta. Mvásárhelyről van 12. Szebenből, abból a' Publicumból, melly egy Játékszint és Társaságot gazdagonn el-tart és a' hol egy Bibliothekája vagyon az országnak: egyetlenben egy előfizető van; a' mi Édenünk Fejérvárról, a' hol az Országnak esmét egy szép Bibliothekája vagyon; Kolozsvárról, a' hol a' haza fő fő Rendei vagynak; Enyedről egy sincsen. Debreczenből tsak egy vassal kereskedő. A' tudós gazdag Professorok; a' Göttingában járt tudor Urak, Urfiak neveit nem igen láttja az Ember az Előfizetők közt.

Én még Julius elejénn lementem volt a' Gyógyi Feredőre Gr. Özvegy Bethlen Lajosné Ó ngát kísérvén, és ott voltam szinte 3 hétig, kétszer napjába feredtem, ebéd közbe borral Gyergyai vizet ittam. És örömmel írhatom Exldnak, hogy nékem az a' viz többet használt, mint gondoltam volna. Egésszen megújított, erősített. B. Nalázi József ural találkoztán ott, és kérvén, hogy azután menjek hozzája Hátszegre, Nalácra oda is elmentem.

Utamban megnéztem a' kaláni feredőt is, meg is feredtem benne; az is olyan jó mint a' Gyógyi.

Jövendőbe B. Nalázi József ur is akar Bábólnánn egyet építtetni. Éppen az a' vize van ott is.

Ugyan a' Gyógyi feredőnn esmérkedtem meg Feldmarschall Lieut. General Schlamm ural is. Mutatta nékem a' Hunyadi Administrator Fiscalissának Török Pálnak tudósítását a' minap talált kincsekről. Ez is volt egyik czélom az alföldre való menetelben, hogy ennek állapotjáról valamit érthessek, vagy láthassak.

B. Nalázi József úr megtett véllem minden barátságot, a' mit tehetett, elhordozott a' nevezetesebb helyeken, Boldogfalván, Zármisbann, Demsuson és Petényben. Utóljára elvitt a' Hunyadiak kősziklán épült magoss és dicsőséges Várába is. Láttam a' Veres Márvány Oszlopokkal ékesített Palotát is, a' Vas Hámorokat is, de Török Pált, a' fiskálist nem találtam ott, se a' ki a' dologról többet tudott volna.

Hanem az új Administrator közlötte vélem, de csak olvasni, a' hat bányászokkal lévő Hutmanna Tudósítását a' kis oklosi Muncsel nevű Helynek Gredistya nevű völgyéből, a' hol most ők ásnak, dolgoznak és kincset keresnek. Mást, mindenféle embert eltiltván a' közéletéstől, vagy keresgéléstől. Azt írja a' Hutmanna, hogy minden arra mutat eddig, hogy az a' kis vár, mellynek omlásai, fundamentomai s néhol pinczéji még látszanak, egy olyan erősség volt, mellyben pénz vertenek, mert némely ahoz a' munkához tartozó eszközöket is találtanak, de még semmi kincse nem akadtak. Minden Tudósítások felmennek Erdélyből a' Bécsi Felső Kamarához, azt tartom, és Exldnak léssen módja őket helybe megkapni. Azért nem is terhelem sokkal Exldat rólok.

Kétség kívül látott Exld azokból az Aranyokból; mert felvitték őket. Gróff Eszterházi Exjánál is láthat Exld egynéhányot. Én nékem négy félét volt látni szerentsém.

Az Hunyadi Administrator Urat kértem, hogy ha mi vas-réz régi

utensiléket kapnának, gyűjtse egybe az Exld Bibliothekája Cabinétya számára.

Nem jó Világunk kezd lenni. Henter Julist Gr. Lázár a' Vallásért, Próc. Bartókot a' Fogarasi kapitány ok nélkül, a' maga házába elfogák. Ha ezt fels. Ferentz parantsolta volna az unio mellett, mind térdenn állva esedeznék érettek; 's a' Fels. K. Gubernium mindeniket helybe hagyta ő talám parantsolta is.

Szegény Déva Várának le vonák a Válláról a' fedelit is és óldalaiból kivonák a' vasakat

Déva vára Erőssége
 Árnyéka, siránkozik
 Le dőlve omlásainn
 'S a mult hideg kebelébe
 Haraggal bocsátkozik
 A' békesség karjainn
 Szólván Hóra dühösségit
 'S Zeyk János emberkedésit
 'S Ennek Cserfa koszorút
 Ajánlván jobb kezével.

Szegény Fekete Generalis oda vagyon, az Exld Tisztelője; én pedig vagyok Excellentiádnak
 MVásárhely 30 Aug 1803.

igen alázatos szolgája
 Aranka György.

(A mvásárhelyi gr. Teleki könyvtárbeli eredetiekről.)

Közli: GULYÁS KÁROLY.

KISFALUDY SÁNDOR KÉT LEVELE AZ INSURRECTIÓBÓL.

Kisfaludy Sándor, a »Himfy szerelmei«-nek akkor már ünnepelt költője, most száz éve csendes visszavonultságban Sümegen gazdálkodott ősi birtokán.

Itt érte őt az 1809. évi nemesi insurrectio, a mikor Zala vármegye megbízta a felkelő nemesség összeírásával s egyszersmind megválasztotta a lovas insurgens-csapat őrnagyává. Mint ilyen került később József nádor oldalára, a kinek szárnysegéde s egyik legbizalmasabb embere lett.

Az a bizalmas, szinte szeretetteljes viszony, mely a magyar nemesség ünnepelt költőjét a nemesi fölkelés fővezéréhez, a magyarlelkű nádorhoz fűzte, tulajdonképen azzal a két levéllel kezdődött, a melyet alább bemutatunk.¹

¹ A levelek eredetije az Országos Levéltárban.

Ezeket a leveleket Kisfaludy az 1809-dik év elején gróf Beckershez, a nádor főhadsegédéhez (német nyelven) írta, de voltaképp József nádornak szóltak azok.

A két levél magyar fordításban így hangzik:

Méltóságos Gróf,

Ezredes Úr!

Méltóságod figyelmeztetésének engedelmeskedve s a magam hazafiui ösztönzését is követve nemzeti nyelvemem (»in meiner National Sprache«) egy kis írást szerkesztettem, a mely, remélem, nem fogja eltéveszteni hazafias hatását az én meglehetősen elernyedett honfitársaim szívére.

Kissé hosszabb húzódozásomnak oka részint sürgős gazdasági teendőim, részint a nemesi összeírás körül való elfoglaltságom volt, a mivel Zala vármegye megtisztelt, meg az is, hogy a kezdetben rövidre tervezett röpirat egész kis művecskévé növekedett. Bátor vagyok annak tartalmát rövid németnyelvű kivonatban Méltóságodnak megküldeni, melyet lehető gyors letisztázása után maga az egész munka is követni fog.

Rövid előadása ez nemzetem nagyságának, szerencséjének és dicsőségének, a míg ez a nemzet nagy, hősi, harcias és egyetértő (einig) volt uralkodóival és egyetértő egymással. Feltüntetése nemzetem balsorsának, szegényének, mikor tunyaságba, puhaságba és fényűzésbe merült és egymás közt meghasonlott és uralkodói iránt bizalmatlan volt. Hazafias figyelmeztetés a most uralkodó és fenyegető háborus állapotra, mely Európában dühöng. Hazafias felhívás a fölkelő magyar nemességhez, a mely oly sokszor győzött és dicsőséggel fenntartotta magát — mindez nemzetem történetéből merítve — szoros összefüggésben a mi jó királyunkkal és alkotmányunkkal, teljes bizalommal a mi nagyszívű nádorunkhoz hazafias, igaz, szabad, büszke, éles, eleven, buzdító hangon írva, úgy a hogyan a magyar szívet meg kell indítani.

Méltóságod bölcs figyelmeztetése szerint írásomban sehol sincs említés ellenséges szándékról, csakis egy lehetséges háborúról, míg az általános béke nem biztosít bennünket.

Azzal, hogy nemzetemet az eddig viselt háborura, annak pusztítására, Napoleon nagy talentumára, hadi szerencséjére és hódításaira s a francziák vitézségére, — a mely különben is világszerte ismeretes — figyelmeztetem, hogy éppen ezáltal felbuzdítsam őket, azzal, azt hiszem, nem keltek ellenséges szándékot,¹ annyival kevésbbé, mert az ellenségről sohasem szólok becsmérőleg.

Ő cs. kir. Fenségének mindent élesen előre is átlátó bölcsesége meg fogja itélni, hogy az én igazán hazafias buzgalmam s kormányunkhoz való benső ragaszkodásom nem ragadtak-e tovább, mint azt talán az idő és előttem privát ember előtt talán ismeretlen körülmények enged-

¹ »Glaube ich keine feindliche Absicht zu bezielen.«

nék. Ez esetben szolgáljon mentségemül az a lángoló igyekezetem, a melylyel királyomnak és hazámnak szolgálni akarok.

Magamat Méltóságod kegyébe legalázatosabban ajánlva, mély tisztelettel és teljes hódolattal vagyok

Méltóságodnak

Sümege, 1809. Február 11-én.

legalázatosabb szolgálója
Kisfaludy Sándor.

II.

Méltóságos Gróf,

Ezredes Úr!

A Méltóságod figyelmeztetésére szerzett hazafias iratot ezennel tisztelettel megküldöm Méltóságodnak és kérem egyúttal magas kegyét, hogy azt Ő cs. kir. Fenséégének, a Palatinusnak nevemben hódolattal átnyujtani kegyeskedjék.

Biztos vagyok a felől, hogy ez a kicsiség sok jót fog tenni, mert honfitársaimat bizonyosan megfogja, megrázza és felemeli.

Nagy jutalma lenne igyekvésemnek, ha Ő cs. kir. Fensége hazafiúi kötelességemnek ezen gyenge teljesítését legmagasabb tetszésére méltathatná.

És ha a magas cenzura munkámat érdemesnek találná a közzétételre, az esetre már minden intézkedést megtettem a budai Egyetemi nyomdában, hogy a munka az én költségemen mennél gyorsabban kinyomassék.

Ha az idő nem volna oly háborús és sűrű, akkor esedeztem volna azon legmagasabb engedelemért is, hogy hazafias munkáskamat Palatinusunknak, mint a nemesi fölkelés fővezérének valamely szép metszésű képével ékesíthessem.

De e szép kívánságomról le kell mondanom, minthogy egy jó rézmetszet elkészítéséhez az idő már rövidnek látszik és a háborús hírek folytán minden magyar hazafi s az insurrectió már együtt van — és én azt akarom, hogy minden egyes magyart írásom által feltűzelve, harci tűzben és lángban lássak!

Szolgálatkész teljes odaadással és legmélyebb tisztelettel maradok

Méltóságodnak

Sümege, 1809. Február 26.

legalázatosabb szolgálója
Kisfaludy Sándor.

*

Kitűnik e levelekből, hogy Kisfaludy Sándor tulajdonképpen József nádor sugalmazására írta meg a »Hazafiúi szózat a magyar nemességhez« című munkáját, a melynek az első levélben említett rövid német nyelvű kivonatát is beküldötte előre a nádornak.

A buzdító röpirat meg is jelent 1809-ben magyar és német nyelven. Németre »Patriotische Worte an Ungarns Adel« címmel Schedius Lajos fordította.

DR. LAMPÉRTH GÉZA.

A SZEMERE-TÁR BAJZA-LEVELEI.

(Első közlemény.)

A budapesti ref. theologia Ráday-Könyvtárának irodalomtörténeti szempontból kétségtelenül legnagyobb kincse az u. n. Szemere-Tár. Ez egy 16 kötetre osztott s mintegy harmadfélezer levelet tartalmazó gyűjtemény, melyet gyűjtőjükről és ajándékozójukról, Szemere Pálról neveztek így el. Több mint egy emberöltő (1786—1839.) legkiválóbb magyar íróinak (Kazinczy, Kölcsey, Wesselényi, Horvát István, Szemere stb.) leveleit s a hozzájuk intézett leveleket találjuk itt. Nyomatásban eddig körülbelül ötödrészük jelent meg s a kiadatlanokat irodalomtörténetünk alig használta fel. Pedig a kiadatlanok is végtelen sok becses adalékot tartalmaznak. Hogy csak egy-két nevet hozunk fel, máig kiadatlan a Szemere-Tár több Széchenyi, Deák- és Vörösmarty-levele. Irodalomtörténetileg a legérdekesebbek Bártfay levelei, melyek kiadására ezennel felhívjuk az illetékes körök figyelmét.

A magunk részéről most a gyűjtemény Bajza-leveleit tesszük közzé. Ezek nem egészen ismeretlenek, mert Szvorényi Szemere, Vass Horvát István és Vértesy Kölcsey életrajzában már használta őket, de ők csak hőseikre nézve merítették belőlük. Ezért épen nem tartjuk feleslegeseknek a levelek kiadását és Bajza írói pályája szempontjából való feldolgozásukat.

Mielőtt azonban erre áttérnék, kedves kötelességemnek tartom köszönetemet kifejezni nagytiszteletű Hamar István theologiai tanár úrnak, a Ráday-Könyvtár jelenlegi érdemes vezetőjének, a ki szíves szolgáltat-készségével lehetővé tette e közleményem létrejöttét.

I. Bajza levelei Szemere Pálhoz.

Bajza kezdettől fogva nem sokra tartotta Szemerét. Hamarosan rá jött, hogy hírneve nincs arányban érdemeivel és nagyon bosszantották szerkesztői különönségei. Ezt azonban egyelőre csak Toldy s még talán néhány más barátja tudta.

Személyes viszonyba egymással 1826 nyarán léptek. Szemere elküldte neki az Élet és Literatura előfizetési felhívását és felkérte előfizetők gyűjtésére. Az ügyetlen, furcsasággal megszerkesztett felhívást (közölve Kölcsey minden munkái III. kiadás X., 204—5. l.) Pozsonyban nem igen értették meg s végül is Bajzának kellett megfejtienie az »éjféli csodatürelmet« (Bajza munkáinak Badics-féle kiadása VI., 186—8.).

A gyűjtéshez mégis derekasan hozzálátott. Hála fejében aztán Szemere meglehetősen kompromittálta, amennyiben a felhívásban az előfizetőknak tett ígéreteit nem tartotta meg s a példányokat nem küldte meg idejében (Bajza VI., 193, 215.). Bajza mindazonáltal igen udvariasan és előzékenyen felelgetett Szemere leveleire. Toldy volt, a ki egy kissé elhamarkodva közölte Bajza panaszait Szemerével, a mit ez alighanem zokonyzott. Ismeretségük kezdete tehát egy kis fullánkot hagyott mindkettőjüknél hátra.

Bajza sehogysem tudott felmelegedni Szemere iránt. Udvarias szólamai hideg tartózkodást takarnak. Még őszinte sem tudott vele szemben lenni, a mi igen ritka dolog Bajzánál. Tanulságos erre nézve Bajza viselkedése akkor, mikor Szemerének az az ötlete támadt, hogy összeszedi Bajza verseit, bírálatot írat róluk Kölcseyvel s a verseket bírálatokkal együtt kiadja a Muzáronban. A terv Bajzának nem tetszett s Szemerével szemben mégis úgy viselkedett, mintha tetszenék neki. Csak Toldynak fejtette ki, hogy nem a szigorú bírálattól fél, hanem egyrészt nem tartja célirányosnak, hogy egy kezdő költő kialakulatlan lyrájáról valami összefoglaló jellemzést adjanak, másrészt meg nem akarta az Aspasiában megjelent verseit a sajátjainak elismerni, hiszen ezeket Toldy az ő felhatalmazása nélkül adta ki s nem akarta egyéb verseiben sem elismerni Toldy önkényes változtatásait s ha Szemere másként közli a verseket, mint a hogy először megjelentek, világos lesz, hogy tőle kapta őket s a közönség előtt abba a gyanúba keveredik, hogy önmagát recenseáltatja (Bajza VI., 199, 215, 217, 234, 246.). A dolog abba is maradt, a mi megint aligha tetszett Szemerének.

A jelentéktelen ballada-tervről nem szólva, következő érintkezésük a Külföldi Játékszín ügyében volt. Bajza becsülte Szemere nyelvi precizitását, azért felkérte, hogy fordítsa le vállalata számára Kotzebue Epigramm cz. darabját. A lassan és keveset dolgozó Szemere a fordítást sohasem készítette el s Bajza vállalata is megszűnt az első kötettel. E levelekből tudjuk meg, hogy a második kötetbe Szenvey egy Schiller fordítását szánta, a mi megalkuvás volt tőle, hiszen alig egy évvel előbb ugyancsak elvetően nyilatkozott Kazinczynak Szenvey fordításairól (Bajza VI., 364.).

Bajza utolsó levele Szemeréhez 1831 elejéről való. A Pyrker-pör elidegenítette egymástól őket. Szemerén akkoriban valami kedély-betegség vett erőt, bizonyos állandó ideges ingerültség uralkodott rajta. Észrevette, hogy Bajza nem helyez semmi súlyt az ő barátságára és munkásságára, hiszen a Kritikai Lapokhoz meg sem hívja (Szemere művei

Szvorényi-féle kiadása III., 234.). Megszokta, hogy neve a legnagyobbakkal egy sorban ragyogjon és azok a legnagyobbak valóban mindig egyenrangúként bántak vele s most Bajza modorából kiérzi, hogy ez benne csak a tehetséges műkedvelőt látja, a ki országos nevezetességre nem műveivel, hanem irodalmi műveltségével és főleg baráti összeköttetéseiével tett szert. Vérig sértett hiúsága, beteges lelki állapota meg gondolatlanságokba sodorja. A mint Bajza írja Kölcseynek, abban lelte örömet, hogy úton-útfélen ellene izgasson s vele magát mindenképen ellentétbe helyezze. A Muzáron oktan okvetetlenkedésére aztán megjött a kemény válasz, az Auróra-pörben a lesújtó vereség s ráadásul a Kritikai Lapok örökös gúnyolódása.

Lassanként kigyógyult Szemere lelki bajából. El kellett ismernie Bajzáék fölényét s elég filozófiával bírt belátni saját gyöngéit. Megbékült helyzetével és kezet nyújtott a triásznak. Bajza tisztelettel fogadta annak a férfinak barátságát, kit egy Kazinczy s egy Kölcsey benső bizalmára méltatott.

A Bajza leveleire adott válaszok, úgy látszik, Bajzánál elvesztek.

Hogy az olvasót a folytonos megcsillagozással ne zavarjuk, előre bocsátjuk a levelekhez szóló jegyzeteket.

1. Szemere-Tár 9, XV. Megtartom a Szemere-Tár eredeti jelzését, mely a kötetet jelöli arabs és a levelek sorrendjét római számmal. Bajza ez időbeli Toldyhoz intézett levelei tele vannak panasszal Szemere eljárása ellen. Toldy közölte ezeket Szemerével és kérte teljesítse Bajza kéréseit, mert Bajza »egészen desperatus« (Szemere-Tár 9, XIII, XIV.). A levél aláírása az eredetiben is úgy van, mint itt.

2. Szemere-Tár 9, XX. Az utolsó megjegyzés az Iliász-pörre vonatkozik.

3. Szemere-Tár 9, LXIV.

4. Szemere-Tár 10, XXV. A balladából, melyet pedig Toldynak is többször emleget, semmi sem lett.

5. Szemere-Tár 10, CI. Igen sietősen írva, sok javítással. Bajza vállalata megszűnván, Szenvey fordítása kéziratban maradt. Döbrentei bűnlajstromát Szemere sohasem készítette el, bár a Conversations-lexiconi pörben még Kazinczy befolyása alatt annyira-amennyire Bajzáékkal tartott.

6. Szemere-Tár 11, IV. A 31-es Auróra végén Toldy jelenti a közönségnek, hogy az almanachot Bajza szerkeszti tovább.

1.

Kedves drága Tekintetes Úr!

Valamint véletlen szinte olly meglepő nekem az Élet s Literaturának a Tekintetes Úrtól hozzám érkezett jelentése. Igen örvendék a hírnek vételén, melyet belőle érteni szerencsém vala; de még inkább örvendék azon, hogy magamat a Tekintetes Úrnak tartaléktalan bizodalma által látám megtisztelve lenni. Reményilem ezen szép bizodalomnál fogva, hogy a jelentésre válasznak eddigleni elmaradtát nem fogja a Tekintetes Úr tőlem balúl venni. Önkénynt halasztám a dolgot s vár-

tam vele, hogy a könyv kelendősege felől bizonyost közölhessek. Elkövettem mindent a mit jónak s célra-vivőnek ítélték, még pedig színtelen készséggel: hogy törekedésemnek annyi sikere nem leve, mennyit én hittel reménylék s mennyit egy olly helytől, mint jelennen Pozsony — az Ország középpontja — méltán várni lehetett vala, senki nálam inkábbára nem fájlalja. De ismeretes — fájdalom, eléggé jól — miként áll nálunk a könyv-commercium, miként az olvasás szeretete magyarjaink közt mind quantitative mind qualitative.

Ezennel szerencsém nagyon közleni az előfizetők neveiket 23 példánynak árával. Négyen, kik neveiket hasonlólag nálam feljegyezték, még nem fizettek: de bizonyosan fognak s csupán távollétök okozza, hogy eddiglen is halaszták. S így következőleg még nyolcz példány van hátra, melyekre előfizető nem akadt: de igyekeztem nem fog semmit is elmulasztani, hogy ezek is elkeljenek, s a mint pénz kezemhez jöend, azonnal a Tekintetes Úr tőlem venni fogja.

Igen kedves dolog nekem a Tekintetes Úr bizodalmaiban állani s méltóztassék velem akár mikor parancsolni örömeim s színtelen örömeim közé fog tartozni, ha szolgálhatni szerencsém leend.

Tisztelem Tekintetes Kölcsey Urat; s a midőn magamat szíves hajlandóságiba ajánlanám a Tekintetes Úrnak vagyok alázatos szolgálja. Pozsony, September 22-d 1826.

Bajza
(József —)

Mellékelve az előfizetők jegyzéke:

- Széki Gróf Teleki József Cs. Kir. Kamarás,
Perényi Bárá Prényi Zsigmond Ns. Bereg Vgye Első Alispánya,
Csíkszentkirályi és Kraszna-Horkai Gróf Andrássy György Cs. Kir. Kamarás,
Keresztszegi Gróf Csáky Sándor Cs. Kir. Kamarás,
Meggyesi Bárá Mednyánszky Károly,
Szolga-Egyházi Marich István Dávid Cs. Kir. Kamarás Ns. Fejér Vgye Első Alispánya,
Felsőbüki Nagy Pál több Vgyék Táblabírája,
Assa- és Ablancz-Kürthi Ghiczi Ghyczy Ferenc Ns. Komárom Vgye Első Alispánya,
Kevermesi Tököly Péter Ns. Csanád Vgye Első Alispánya,
Pázmándy Dénes több Vgyék Táblabírája,
Poszavec Zsigmond Ns. Szerém Vgye Főjegyzője,
Nyéky Mihály Ns. Csanád Vgye Főjegyzője,
Vasady Gábor Ns. Ugocha Vgye Főadószedője, 2 péld.,
Almási Rudics Dániel Ns. Bács Vgye Főszolgabírája,
Deák Antal több Ns. Vgyék Táblabírája,
Markovich József Ns. Krassó Vgye Aljegyzője,
Moysch Antal Ns. Krassó Vgye Alügyésze,
Sztrilich Ferenc Ns. Bács Vgye Esküdtje,
Uszkai Uszkay György Ns. Bereg Vgye Esküdtje,
Püspöky Mihály Ügyész,

Csepei Zoltán Mihály Ügyész,
 Sipeki Balás István,
 Lengyelfalvi Erős Lajos Tettes Kir. Tábla hites Jegyzője,
 Tasnádi Nagy Károly Ügyész,
 Ilosvai Bornemisza Antal Törvénygyakorló,
 Mossóczi Instítórisz János Törvénygyakorló.

2.

Kedves drága Tekintetes Úr!

Vettem s igen nagy örvendettel becses levelét. Bár tehettem volna annyit a tudva lévő célra, hogy érdemelhetném szívből szóló köszönetét a Tekintetes Úrnak; az lelkemnek nagy megnyugtatására fogna lenni.

A vevőknek neveikkal méltóztassék azt tenni, a mit a Tekintetes Úrnak bölcs belátása jónak találand s a mi a Tekintetes Úr részéről kevésbé leszen alkalmatlan. A kik a könyvet tőlem vették nagy részint meg vannak nyugtatva általam, hogy nem fog előttük nagy különséget tenni, ha a nevek kinyomtatása későbbre halad is. — A nálam lévő könyvek elkelték, csak négy példány van belőlük. Várom ezeknek is megvételöket s legottan küldeni fogom az érték jövő pénzt. Örömmel értettem néhány helyekről, hogy a könyv kedvvel olvastatik, s kedvvel olyak által is, a kiktől alig lehete feltenni, hogy valamit, a mi speculativum, sphaerájokban megszenvedhessenek. Valamint egy részről örvendek e hírnek vételén: úgy másrésztől nem lehet nem csudálnom azt, mert a mi tisztelt magyarjaink, — értem az olvasók többségét, — olvasnak ugyan, de fej nélkül, az az *nem gondolkodva*, s a mi egy kevés reflexiót kíván, azt elhajtják.

Nyugtalan óhajzással várom azon időt, s legszebb örömeimnek számát fogná nevelni, ha minél előbb eljönne, mellyben majd a Tekintetes Urakat személyesen tisztelni szerencsém leszen. Fájdalom, hogy ezen örömtől sokáig kell még megfosztatva lennem, mert az Ország-gyűlés eloszlásához tavaszig nincs reményünk. Bár a nemzet hasznát érezhetné valaha ennyi költségeinek, ennyi törekedéseinek!

Ajánlom magamat a Tekintetes Úrnak becses bizodalmaiba s vagyok tisztelője. Pozsony, Octóber 27-d, 826.

Bajza.

Kazinczy kiadá Minervában Hómér fordított könyveit. Nem kétlem, hogy a Tekintetes Úr látta legyén.

3.

Kedves drága Tekintetes Úr!

Nem mondhatom meg mint örvendek én azon, hogy az Élet s Literaturának II-d kötete is megjelent, s mint fogok örvendeni, ha isticim azt hagyják látnom, hogy a Nemzet már oly ponton áll, ha nem

mondom is culturájában, legalább nyelvének becsülésében, hogy hazája Irójának szorgalmát, fáradozásait kedvesen fogadni képes; s ezen elkezdet nagy becsű kritikai gyűjtemény szakadatlan folyhat a nélkül, hogy elakadásától félnünk lehessen. A jövődöket nem tudhatom s nincsenek alapjaim is mellyekből csalhatatlan következtést vonhassak; én még is várok és reménylek minden jót, mert meggondolása is a szerencsés sikernek édes megnyugvást önt lelkembe. Elképzelem mennyire mehetünk volna csak 1790 óta is, midőn Legislatiónk nyelvéről legelőször kezdett komolyan gondoskodni, ha ennen magunk iránt nem lettünk volna hidegek, nem a legnagyobb mértékben idegenek s mennyire fogunk mehetni rövid idő alatt, ha a nemzet a maga lelkesebb Irójit hallgatni fogja, s képes leszen hosszú szunnyadozásából felserkenni.

Az I. kötetnek csak 2 példánya maradt nálam. Tíznek árát már leküldtem barátomhoz, hogy juttassa a Tekintetes Úrnak kezébe. A II-dik kötet példányait épen tegnap vettem. Egy része már annak is elkelt.

Az én Ferim (Schedel) közlé velem a Tekintetes Uraknak szándékokat, melly szerint óhajtának, hogy Verseim az Élet s Lit. 3-dik kötetébe jönnének kritikái reflexiókkal. A hír által igen meg voltam lepeve s örvendek azon figyelemnek, mellyet a Tekintetes Urak az én gyenge dolgozásaim iránt mutatnak, ha érdemesek, hogy a publicum is rájok figyelmessé tétessék, s a Tekintetes Urak által tétessék, a mi reám nézve igen hízelkedő szerencse, én a dolognak nem leszek ellenére. Ferimnek már írtam, mert kezelnél nincsenek — meg, hogy írja rendbe a darabokat s adja által a Tekintetes Úrnak.

A Diaetának vége leszen a jövő hónapban s így nemsokára szerencsém lehet a Tekintetes Urat személyesen tisztelnem, a mit én nyugtalan óhajtással várok. Addig is magamat szíves emlékezetébe ajánlva vagyok egészen a Tekintetes Úr. Pozsony, Ápril 2-d. 1827.

Bajza.

4.

Szemere Pálnak Bajza szíves tiszteletét.

Az nekem kimondhatatlanul fáj, hogy a Tekintetes Úrnak ígért ballada mind ekkoráig készületlenül hever: de még inkább az, hogy most is minek utána az Élet s Literatura első ívei (mint hallom) nyomtatnak bizonyos időt, mellyben ezen régi tartozást lefizethetném, határozni nem tudok. Ha lehetséges méltóztassék a Tekintetes Úr úgy intézni a dolgot, hogy ezen dolgozás azon kötetre hagyathassék, melly a most készülendő után fog megjelenni s hol a narrativa poezis theoriáját is a Tekintetes Úr adni szándékozik. Házi gondjaim olly annyira elfogták időmet, s annyi akadályt vetettek minden dolgaimba, hogy nem láthatom előre mikor fogok bajaimtól megszabadulhatni. Nyíltan megvallom, hogy ezen dolgozás, melly characteremet egy általam tisztelt s szeretett előtt, millyennek a Tekintetes Urat lenni vallom, néminemű compromissióba hozza, bármilyen szerencsével fogna kivitethetni, nekem soha kedves nem lehet. Hogy pedig ne compromittálódjam, azt önmagam sem

ígérhetem magamnak. Legyen azonban a Tekintetes Úr nyugodt, egyike leszen főgondjaimnak, hogy a mi halad el ne maradjon.

Reményem, hogy még ezen hónapban leszen személyesen szerencsém a Tekintetes Úrhoz s mindnyájokhoz, kiket tisztelek s szívesen szeretek; addig is ajánlom magamat a Tekintetes Úrnak baráti emlékezetébe Oroszi, December 6-d 1828,

(Fáynak és a tiszteletre méltó Bártfay-háznak méltóztassék megvinni szíves tiszteletemet.)

5.

Szemere Pálnak Bajza tiszteletét.

A Tekintetes Úr eléggé szíves vala tájékozni gyűjteményem számára egy vígjáték fordítását ígérni. Bátorodom tehát kérni, méltóztassék Kotzebue Epigramm nevű vígjátékát, melly egyike az ő legjobbainak, vagy talán épen legjobb vígjátéka is, fordítani. A Játékszín 3-d kötetére örömmel s köszönettel veendem: A Tekintetes Úr correct és még is könnyű prosája igen jól fogja e darabot visszaadni. — A második kötetbe vettem volna fel, de Szenvey Stuártja 9—10 nyomtatott ívet fog adni s mellé csak egy rövid franczia vígjátékot adhatok.

Mikor fog kijőni a Muzáron 5-dik kötete? Készül-e a *fesz és pöf* (Döbrentei) bűnlajstroma? Bár minél előbb publicum elébe adathatnék, hadd látnák millyen secretáriusa van az Académianak. Feleletem Dezsöffy-hez kész, mennyire időm engedte, igyekeztem megmutogatni *ki légyen ő?*

Mikor lesz szerencsénk a Tettes Úrhoz Pesten? Óhajtjuk köztünk látni. Toldy jelenti szíves tiszteletét. Ajánlom magamat a Tekintetes Úr szíves emlékezetébe.

Pest, Octóber 1, 1830.

6.

Szemere Pálnak Bajza szíves tiszteletét.

El vagyok borítva dolgaimtól, de még is annyira elborítva nem vagyok, hogy a Tekintetes Úrról meg ne emlékezsem s névnapjára minden szépet és jót ne kívánják s hogy ne kérdjem azt, mint van a Tekintetes Úrnak egészsége s mire vannak gondjai függesztve, hogy Pesten olly rég nem vala szerencsénk. Óhajtom, hogy ezt ne betegség, hanem írói gondok és szorgalmas foglalatosság tették legyen.

Reményem, hogy a Muzáron V-d kötetének kijövetele nem fog sokáig késni. — Az *Epigramma* talán kész is eddig. Ennek fordítása a Tekintetes Úr tollából nekem sok örömet fog szerezni. Most az egész nemzet mozgásban van, s reménylhetni, hogy a magyar nyelv iránt való buzgóság, mellyet az utolsó országgyűlésen hozott törvény ébreszte, többé kialudni nem fog, kivált ha e lobbadozó szikráknak lelkesebb íróink igyeksenek minél több és több élelmet nyújtani.

Óhajtható volna, ha az Auróra, a mint Toldy a publicumnak ígéri kijöhete s ne csak kijőne, hanem becses dolgozásokkal is gazda-

gíthatná a literaturát. Én részemről mindent el fogok követni e czélra, de a mit én tehetek az csekélység, ha részvétel és több segédkezek nem lesznek.

Helmezy és Vörösmarty a Jelenkor privilégiumáért beadták a consiliumhoz kérelem-levelöket.

Kívánom, hogy megnyerjék, az által ügyünk nyerne. — Az én *Kritikai lapjaimnak* I. füzete már nyomtatás alatt van s 3 hét alatt kész leszen. A Dezsőffyana ott jó ki.

Éljen szerencsésen a Tekintetes Úr, kívánom hogy levelem egészségben találja. Pest, Januárus 23-d, 1831.

II. Bajza levelei Kölcseyhez.

Bajza és Kölcsey, ez a két olyan sok tekintetben rokon lélek, csodálatosképen bensőbb barátságot sohasem kötött. Bajza mindig igen sokra becsülte Kölcseyt és hódolatát több ízben is kijelentette úgy a nyilvánosság előtt, mint magán leveleiben, sőt egyenesen kereste is Kölcsey barátságát, de Kölcsey bizonyos kimértséget tanúsított iránta, bár érdemeit elismerte.

Bajza és az írók közti ismeretséget többnyire Toldy ütötte nyélbe. A Kölcseyvel való összebarátkozását is ő segítette elő. Toldy írogatott Kölcseynek Bajzáról, dicsekedett vele mennyire tanulmányozza Bajza Goethét, kinek műveit Kölcsey ajánlotta figyelmébe, majd Bajza nevében Kölcsey véleményét kéri Bajza egy verséről (Szemere-Tár 9, XC, CV.). Bajza meg a maga részéről első munkáiban kétszer is hirdeti Kölcsey nagyságát. Az Epigramma theoriáját Kölcsey egy szép epigrammájával fejezi be, »mely azon ideálházában született, hol az ének Múzsája csendes dicsőségben szövi a magyar dalok legszebb fátyolát«, a Döbrenteinek adott válaszában pedig Kölcseyt a 4 legkiválóbb magyar író között említi. (Berzsenyi, Kisfaludy Károly és Vörösmarty a másik három.).

Ezen előkészületek után Bajza kereste fel először soraival, a mi igen ritka dolog nála, annyira ritka, hogy ezt még Kazinczyval sem tette meg. A Kritikai Lapok munkatársául hívta meg s mindjárt tőle kérte az új folyóirat vezérszavát, ezzel is azt fejezván ki, hogy őt tekinti a magyar kritika atyjának, saját mesterének s az ő égíse alatt akarja megkezdeni új pályáját. Ez az első levél olyan mély hódolattal van megírva, hogy ha nem Bajza írná, hízelkedőnek lehetne minősíteni, a milyennek a Bajzát közelebből nem ismerő Kölcsey vette is (Kölcsey X. 214.).

A nagy tisztelet mellett a feltétlen őszinteség jellemzi Bajza későbbi

leveleit. Nyíltságuk miatt s mert Kölcsey véleményére sokat adott s ezért terveiről és törekvéseiről mindig részletesen nyilatkozik, ezek a levelek sokkal tartalmasabbak, mint a Szemeréhez írottak. A levelek maguk helyett beszélnek, azért csak röviden felsoroljuk mi mindenféléről van bennük szó és pedig úgy, hogy irodalmi ismereteinket jelentékenyen szaporítják: a Kritikai Lapok programja, az Auróra szerkesztésében kitűzött elvek, Kazinczy leveleinek és munkáinak értéke, az Akadémia épen nem rózsás állapota, a Tudománytár körüli küzdelmek, az Aurórapör háttere és Szemere Pál szerepe stb.

Egyik leveléből tudjuk meg azt is, hogy az 1836-os Auróra cím-képül Kölcsey arczképét szánta, de a dolog technikai akadályokon megakadt. Ezzel is és sok mással — pl., hogy minden munkájából tiszteletpéldányt küld neki — folyton figyelmeskedik Kölcsey körül. S Kölcsey a figyelmet nem túlságosan viszonozza. Nem is felel minden levelére (Kölcsey X, 352—360.) s levelei elég rövidek s korántsem olyan nyíltszívűek, mint a Bajzáéi. Pedig Kölcsey tudott írókkal is és ez időben is bizalmas, meleg levelezést folytatni. Szemeréről nem is szólva, ott vannak Bártfayhoz írt levelei.

Mi volt hát a Bajza iránt tanusított hidegségének oka?

Első sorban Szemere Pál személye. Kölcsey ugyanolyan szentimentális barátsággal csüggött Szemerén, mint Bajza Toldyn. A nagy szeretet megvesztegette kritikai érzékét is és Szemerében, az íróban, sokkal többet látott, mint a mit joggal láthatott. S azt tapasztalta, hogy Bajza az ő kedves Paliját csak úgy félvállról veszi, sőt megleckézteti és kigúnyolja. Ez az egyik ok. A másik az, hogy gátat vont közöttük kritikai irányuk különbözősége. Kölcsey inkább magában tűnődő műbölcselő volt, ki magas elvont eszmék világában bírálta az irodalmi jelenségeket. Nagyon kevés érzékkel elvei gyakorlati alkalmazása iránt s — bár van az ellenkezőre is példa — bizonyos rettegéssel és félnék tartózkodással az irodalmi élet hétköznapi harczeitől, vásári zajától. (A politikus Kölcseyre nem óhajtom vonatkoztatni e jellemzést.). Most aztán jön Bajza a maga jóval kevesebb bölcséleti képzettségével, de annál nagyobb gyakorlati készséggel és harci kedvvel. Kölcsey megütődve látta, hogyan támad harci zaj és piaczi lárma mindenütt Bajza nyomán s hogy mennyire nem válogatja meg Bajza ellenségeit. Szinte élvezi ezeknek sokszor épen nem eszthetikai tülekedését és változatlan sújtja, vágja, rontja őket, hol damaszkuszi pengével, hol furkós bottal, ki mit érdemel. Kölcsey látta ugyan Bajza harczainak üdvös hatását, talán észrevette Bajza fenkölt vezéreszméit is, még sem lehetett előtte

rokonszenves a gyakran személyeskedéssé fajuló küzdelem. Azt gyanította, hogy Bajza győzelmeivel nem annyira az igazság ragyog fel új fényben, mint Bajza tekintélye növekszik, személyisége mind jobban érvényesül.

Lassanként rájött Bajza, hogy Kölcsey szeretetét sohasem fogja megnyerni. Nem erőltette tovább a dolgot. Tisztelete nem változott iránta, de a személyes érintkezést nem kultiválta. Az Athenaeum idejében már nem ő levelezett vele szerkesztői ügyekben, hanem Vörösmarty és Toldy, (Szemere-Tár 15., XLI., L., LIV., 16., II. stb.). Kölcsey halála után a triász volt legnagyobb kegyelettel emléke iránt. Megvédelmezték a Szion otromba támadása ellen s megindították a mozgalmat emléke megörökítése iránt. A Fáy elnöklete alatt megalakult emlékbizottságnak jegyzője és igazi lelke Bajza József volt.

És most ismét előre bocsátjuk a jegyzeteket.

1. Szemere-Tár 10., CIII. A kért vezérszó nem készült el idejére s így Kölcseynek a kritikáról szóló tanulmánya csak a Kritikai Lapok második füzetének az élnél jelent meg. Kölcsey helyeselte ugyan Bajza szándékait, de nem igen sietett az új vállalatot támogatni, mert fájt neki, hogy Bajza olyan későn kérte fel a közreműködésre (Kölcsey X., 214.). Horváth Endre Árpádjáról nem írt bírálatot. — 1830 nov. 15-én felelt néhány sorban Bajzának. Köszöni a meghívást, megígéri, hogy majd ír a lapba, de egyelőre a megyei ügyek minden idejét lekötik. »Azonban ismervén téged, s barátaid egy részét, jól érzem, hogy első füzetedből kimaradásom semmi csonkaságot magával nem hozand, én már úgy is az avulók közé tartozom, s legfőbb örömöm a leszen, ha kevés és parányi próbáim minél előbb többek, nagyobbak és jobbak által feledségbe hullanak.« (Kölcsey X., 352.). Bajza megérezte Kölcsey neheztelését, azért Bárfay útján kérte fel újra a Kritikai Lapok és az időközben átvett Auróra segítségére. (Szemere-Tár 10., CXVI.).

2. Szemere-Tár 11., II. Kölcsey, a mint láttuk, tegezte válaszában Bajzát. Ezt köszöni itt meg. A tegezést Bajza, mint Kazinczynak, úgy Kölcseynek sem viszonzta félszegül alkalmazott tiszteletből. S a mint Kazinczy felhagyott a tegezéssel a Pyrker-pör következtében, úgy Kölcsey is a Muzárium bírálatát után. A Kritikai Lapoknak nincs *Ölletek cz.* rovata, hanem e rovat helyett találjuk a *Töredékek, Egyvelgek, Kritikai pályáágak és Literaturai értesítő* nevű rovatokat.

3. Szemere-Tár 11., LXXIX. Kazinczy műveit és leveleit utóbb Bajza és Toldy adták ki az Akadémia megbízásából Vörösmarty művei közül sem recenseált egyet sem Kölcsey, a mi különösen a Csongor és Tündére nézve veszteség. Köztudomású u. i., hogy ezt a maga korában általában véve hidegen fogadták, de Kölcsey felismerte kiválóságát. Kölcseynek itt említett verse a *Honvágy és szereltem*. Tittel Pál, a nagy hírű matematikus és csillagász 1831 aug. 26-án halt meg.

4. Szemere-Tár 12., XV. Bajza 1831-ben lett az Akadémia levelező, 1832-ben rendes tagja. Hogy a Tudománytár ne foglalkozzék bírálattal, azért óhajtották sokan, mert féltek, hogy a bírálatok az Akadémia lapjában jelenvén meg a hivatalos bírálat jellegét öltik magukra és így a francia akadémia

visszaéléseire adnak majd alkalmat. Az Akadémia tespedése felett való panaszkodásban sem áll egyedül Bajza. E túrheterlen állapotok vezettek főleg Döbrentei bukására. Imre János, a jeles bölcseő, 1832 máj. 12-én halt meg.

5. Szemere-Tár 12., XXIV. Kölcsey az 1832-es Auróráról szóló ítéletét előbb Bártfaynak, majd Bajzának is megírta (Kölcsey X., 249, 353.). Vörösmarty Két szomszéd váráról azt mondja, hogy az undok tárgy, nem érdemli meg azt a gyönyörű előadást, Bajza Vándor cz. novellája nincs lélektanilag indokolva és kifejtve, Kovács Pál Álkirály cz. történeti vígjátéka »rút majomsággal követi Kisfaludy Károlyt és teljes alacsony tréfával.« Erre a bírálatra írja Bajza ezt az igen jellemző levelet. Kérelmének, hogy a Kritikai Lapokban minden évben bírálja meg Kölcsey az Aurórákat, Kölcsey egyszer sem tett eleget. — Bajza Bártfaynak a Királyi fény és kegyelmesség cz. novellájára czéloz. Wes-elényinek a Balítéletekről szóló művet nyomtatták ekkoriban. Az Urániát Szeder Fábián, a Nefejejtset Kovacsóczy Mihály szerkesztette.

6. Szemere-Tár 13., XVIII. A Kritikai Lapoknak e levéllel küldött példánya jelenleg a Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdona. Bajza ismerős írásával a következő ajánlást olvashatjuk benne: Kölcseynek (Emlékezetül) Bajza. Kölcsey 1833 ápr. 1-én írt levelében megköszönte a füzetet s elmondja róla véleményét is. »Óhajtottam volna azonban ez ajándékozott füzetben is, mint az elsőben, recenziókat találhatni; de barátom uram jónak látta azt egészen csatapiaczczá tenni.« Bővebben kitér ezután a Pyrker-pörre és Goethevel védi a prózai fordítást. Fejtegetéseiben a legérdekesebb az, hogy leveléből kitűnik, hogy a festészetből vett hasonlatot Kazinczy ő tőle vette. (Kölcsey X., 356.).

7. Szemere-Tár 13., LXVIII. Kölcsey 1833 jún. 8-i Bártfayhoz írt levelében azt írja, hogy ő ugyan lebeszélte Szemerét muzároni támadásáról, de azért nem helyteleníti azt. Azután így folytatja. »Hogy a Kazinczyra mondott emlékbeszéd Muzáronban kijött, az a T. Társaság urainak nem tetszett; s Széchenyivel egy determinátiót küldettek hozzám is. Ha nem tudnám, hogy Kisfaludy Sándor is az emlékbeszéddel egy napon olvasott regéjét külön kiadta, s érte determinátiót nem kapott: talán nem ütközném meg a dolgon. Most úgy látszik, azok hozatták a determinátiót, kik a Muzáronért haragusznak. Én azon urak közül soha sem bántottam senkit; s ők engem most már második ízben bántanak s ha jól számba veszem talán harmadikban is.« (Kölcsey X., 276.). E vádakra felel Bajza. A levélnek volt annyi hatása, hogy 1833 nov. 19-én Kölcsey eléggé engesztelően felelt. — Kazinczyt Bajza ellen főleg Szemere izgatta. Hogy ki volt a másik izgató, biztosan nem tudjuk. Talán Szalay László, a ki akkoriban hú famulusa volt Szemerének. Az Auróra-pört mások is Károlyi kapzsóságának tulajdonították. Bártfay is megírta ezt Kölcseynek egy nemeslangú levélben (Szemere-Tár 13., XXXV.).

8. Szemere-Tár 14., CXV. A hosszú hallgatás oka az, hogy Kölcsey egy Bártfayhoz szóló levelében élesen kikelt Bajza »ostornyeles« kritikája ellen, a melylyel a Kritikai Lapokban folyton üldözi Szemerét (Kölcsey X., 586—8.). Ebben az időben Bajzát következetesen ki is hagyja az üdvözlendő sorából. A kibékülés felé Bajza teszi e levéllel az első lépést. Kölcsey jó későn, 1835 szept. 7-én, de udvariasan köszönte meg a verses kötetet.

9. Szemere-Tár 15., I. E levélre a vétel után azonnal ment a köszönő válasz,

1.

Tekintetes Úr!

Egy társaság, mely a magyar nyelv s literatura virágzásáért buzog, szólítja fel s kéri a Tekintetes Urat általam dolgozó társnak egy kritikai folyóíráshoz. Nálunk a kritikának a Tekintetes Úr ada lételet s hasznát is jobban a Tekintetes Úrnál, úgy hiszem, egyikünk sem fogja érteni: szerénytelenség volna tehát azt itt fejtegetnem s annál fogva törekednem a Tekintetes Urat a társaság részére bírni. Közöttünk a Tekintetes Úr tudománya, ítélete, részrehajlatlan indulatja iránt egyenlő a bizodalom s ez vala indító ok, hogy a Tekintetes Úr dolgozásait minden másokéji előtt igyekezzem a nevezett folyóírás számára kinyerni.

Az idea nem új. Ez előtt mintegy öt évvel szándékozott Toldy Ferencz barátom egy illy kritikai gyűjteményt alapítani: de kiadó akkor nem találkozott. Mert nálunk mingyárt gyűlöletes, ha ki egy-két recenzióban egy-két író felett ítéletét hallatni merete; az pedig, ki egy egész kritikai folyóírás kiadására szánta fel magát, számot tarthat reá, hogy köz üldözés tárgya leend s feláldozza polgári szerencsáját. Én mindezen túl téve magamat eltökélém, hogy e gyűlölt provinciát vállaimra veszem s a dolgozó társak erejével, ha egyebet nem, legalább elevenseget és mozgást hozok ezen lethargiában sínlődő literaturába.

A planum röviden a fő pontokban ez: A folyóírásban semmi egyéb helyt nem fog mint kritika. Megítéltetnek benne mindennemű magyar, vagy Magyarországot érdeklő idegen munkák is, akár mely korban jöttek legyen ki: de főkép mégis a legújabb productumok. Benne a szabad, őszinte, részrehajlatlan ítéletnek kell uralkodnia, néha élesnek és csipősnek is, de soha nem illetlennek, soha nem durvának. A kiadó társai és maga munkáji ellen is felveszen kritikákat, egyedül redactiója ellen nem. A dolgozó társaknak tetszésökre van hagyva magokat munkájik alatt megnevezni vagy nem. Az író nevét, ha kívántatik, a redactornak kötelessége lészen a legszorosb titok alatt tartania. A folyóírás apró, *hat-hét ivnyi* füzetekből fog állni, hogy annál többször és sebezsebben jelenhessék — meg. A füzetek kijövetele nem lesz időhöz kötve, hogy privilegiumot kérni ne legyen szükség. Címe leszen: *Kritikai Lapok*. Az első füzet még 1831 előtt fog kijöni.

Ha a Tekintetes Úr dolgozáisaival szerencsételni hajlandó volna, most előlegesen arra bátorokdnám kérni, méltóztassék egy értekezést írni a kritikáról. Nevezetesen: *mi legyen a kritika? Minemű befolyása és hasznai lehetnek a literaturára általányosan, különösen pedig a magyar literaturára? Hová tévedhet idővel a magyar literatura kritika nélkül?* stb., a mint a Tekintetes Úr jónak ítélandi. Ezen értekezés az első füzetben előszó gyanánt állhatna. A második füzetre bátorokdnám kérni Horvát Endre Árpádiásának (mely most nyomatik Esztergomban) recenzióját. Szabadságában fog állni a Tekintetes Úrnak minden tartalék nélkül, akár mellyik író felett elmondania ítéletét, s ha kívánja, hogy neve ne tudassék, férfitüi szavamat adom, hogy legbiztosabb barátim sem fogják megtudni s munkájit nyomtatásra is önnön kezemmel írom le. —

A recenziók kiterjedése nincs semmi quantitáshoz szabva. Egy recenzió állhat hét nyomtatott ívből is.

Meghívásomat azon reménnyel rekesztem-be, hogy válaszával a Tekintetes Úr minél előbb szerencsételni fog s annál inkább, minthogy az első füzet nyomtatását November végén szeretném kezdeni. Egyéb iránt szíves bizodalmát kikérve vagyok a Tekintetes Úrnak szolgálója

Pest, Octóber 21-d, 1830.

Bajza József,
Ügyvéd.

2.

Kölcsey Ferencznek Bajza szíves tiszteletét.

Kedves volt értenem azon meleg részvételt, mellyel a Tekintete^o Úr kérésemet fogadta: de még inkább kedves volt az a bizodalmas^a baráti szívességgel teljes megszólítás, melly a Nov. 15-d írt levélből felém zeng. Az engem a legnagyobb mértékben buzdít, hogy a »tövises pályára« lépni ne rettegjek; emez a legtisztább derülettel fog emlékezteimben élni. Méltóztassék elfogadni amazért köszönetemet, emezért keblem viszon észreései, mellyek a Tekintetes Úr iránt szeretet- s tisztelettel vannak eltelve.

A Kritikai Lapok még csak ma (Januarius 12-d) adattak censoredhoz s két nap mulva mennek nyomtatás alá, ha akadály nem történik. Felette kár, hogy a Tekintetes Úr értekezése a *Kritikáról* belé nem jöhetett. De annak én vagyok oka. Nem láttam előre az akadályokat, mellyek a nyomtatást szinte mostanig lehetetlenné tették s rövid időt határoztam a munkák elkészítésére. Azonban, ha az említett értekezés szíves lesz a Tekintetes Úr elkészíteni a második füzet számára, melly szinte nemsokára kijöhet, örömmel és köszönettel veendem. Horvát Endrének Árpád című nagy eposát, melly most nyomtattatik, ha kedve volna a Tekintetes Úrnak recenseálni, méltóztassék tudtomra adni, én majd elküldöm, mihelyt kész lesz.

A mi igen tisztelt Bártfay barátunkhoz írt levélből értem, hogy a Tekintetes Úr azt óhajtana, ha a Kritikai Lapok nem csak aesthetikai tendenciájukak volnának. Az én ideám elejétől fogva ez volt s most is az s örvendek, hogy véleményem a Tekintetes Úréval egyez.

Az első füzet foglalatja ez:

Előszó, *iölem. Bírálatok*: 1. Gruber historia linguae hungaricæ. 2. Kazinczy, Sz. hajdan gyöngyei. 3. Praktische Ungrische Sprachlehre von Johann Grafen Mailáth. 4. Gemälde von Ungarn von Csaplovics. 5. Lengyel György meséji. 6. Bökversek és Esmék Honvárytól (Sz. Miklósy). 7. Kazinczy pindarusi ódája (a Tekintetes Úrtól névtelenül lesz adva). 8. Sas nevű magyar folyóírás jelentése. 9. Thewrewk, Balogh János biographiája.

Figyelmeztetések: 1. A Hitel című munka taglalatja, gróf Dezsewffy Józseftől. 2. Toldalék-észrevételek a Hitel című munkához. 3. Észrevételek a Muzáionra Szalay Lászlótól.

Ötletek (Einfälle). Ezen cím alatt minden nemű theoretikus észre-

vételek, egyes gondolatok, rövid elme villanások lesznek adva; részint eredetiek, részint excerpálva hazai s külföldi írókból. Olly gondolatok, mellyeket hasznos, talán szükséges is többször elmondani. Itt lesznek rövid jelentések és tudósítások, mellyekben néha a horatiusi *ridiculum* és a cre szabadon foghatja úzni játékait.

Tóldalékul adatik ezen I. füzet mellé: Észrevételek a *conversations-lexiconi* pörhöz gróf Dezsőffy József ellen.

Mihelyt a nyomtatást elhagyja a könyv, azonnal fogok egy példánnyal szolgálni, hogy a Tekintetes Úr láthassa, milly szellemben van az redigálva. — A nyomtatással sietnem kell, a gróf Dessewffy ellen írt felelet miatt, melly már eddig is igen elkésett. Különben bevártam volna a Tekintetes Úrnak Pestre jövetelét.

Az Auróra példányát, úgy hiszem, vette a Tekintetes Úr; az gyengébb mint egyéb testvérei, de még is nem a leggyengébb közöttök. A mi boldogult Kisfaludynk sokáig volt bizonytalanságban, ha 1831-re kiadja-e almanachját s végtére eltökéllé magát a kiadásra, de igen késő, s a redactio gondjait úgy bírta rám, hogy midőn már nyomtatni kellett volna, még alig volt 3 ívnyi munka készen. Csudálatos, hogy a hirtelen öszveszededetett munkákból csak ennyit is lehet csinálni.

Az Auróra folytatását barátim biztatására én vettem által; de félek, hogy várakozásoknak megfelelni nem leszek képes. A lelkes, sok színű és sok erejű férfiú helyét én pótolhatnám e ki? Ismerem parányi tehetségeimet, ismerem gyenge erőmet; a mit ezekkel tenni képes leszek meg teszem de ezek csak cseppek a tengerben s szükség, hogy az ügy lelkesebb íróink által pártfogoltassék s ennél fogva bátorkodom a Tekintetes Urat dolgozásra megkérni. Ha a Tekintetes Úr s még egy kettő részvételöket meg nem vonják tőlem hiszem és reménylem, hogy szándékom teljesevést érend.

A Bártfayhoz küldött dalok már nem jöhettek ezen esztendei kötetbe, de a jövő kötetnek nagy díszére fognak szolgálni. Méltóztassék értök szíves köszönetemet elfogadni.

Ajánlom magamat a Tekintetes Úr becses emlékezetébe. Pest, Januárius 12-d, 1831.

3.

Tisztelt kedves Barátom Uram!

Melly szerencsétlenség ránk nézve, hogy olly távol van tőlünk s e távolság miatt gondolatink közlését apró és csekély dolgok is képesek hónapokig akadályozni. Mi rég készültem én kedves Barátom Uramhoz írni s imé a száz féle foglalatosság, száz nemű apróság olly csudálatosan összetépdelte időmet, hogy a mit hónapok előtt akartam, csak most teljesíthetem. De az idő nagy úr; kormányoz mindenikünket s magát kormányoztatni egyikünkötől sem hagyja.

A mi Kazinczynk! — — mert nem lehet róla nem szólnom legelőbb is. Melly kár, hogy ezt a magyar literaturára nézve örökre nevezetes férfiút, ki mindég munkásságban, mindég ifjú-erőben volt még

elvesztettük! Melly sokat fogott volna még ő tehetni! — A milly igen fájlalhatni halálát, olly igen örvendetes, kedves Barátom Uramnak, a minap Bártfayhoz írt kinyilatkoztatása, hogy az elhunyt felett parentálni fog s nekem annál örvendetesebb, minthogy első valék körünkben, ki ez óhajtást kinyilatkoztattam. Felette terhes dolog ugyan illetén munka annak, ki falun lakik s távol Pesttől, hol nincsenek források és segítők kéznél: de a Barátom Uram szorgalma s belátása meg fogja győzni az akadályokat s a mit várunk szerencsés sikerrel fog teljesedni. A mi a datumokat illeti, mellyek felől a Bártfayhoz írt levél szól, azok iránt a legjobbnak vélném, ha tisztelt Barátom Uram specifice kiegyezne néhány pontokban, a mik iránt felvilágosítást kívánna; mi majd itt öszvehányónok könyveinket s közlenők a kívántakat. Kazinczy minden munkáinak öszveírását, mellyek az Orpheusban, Kassai s Erdélyi Museumban, Helikon virágokban, Kulcsár újság leveleiben — mert itt 1806-tól mintegy 1810-ig értekezések is vannak tőle — Tud. Gyben stb. találtnak, Stettnerre bíztuk s nem sokára kész lesz.

Leveleit Guzmics akarja egybegyűjtve kiadni. Szempontjai e szándék iránt, mellyeket minap Schedelhez intézet (sic!) levelében kinyilatkoztata, nem a legjobbak. Én azt hiszem, hogy mindent kiadni nem lehet. Tudjuk mindnyájan, hogy Kazinczy egy dolog felől, hét különböző személynek hét féleképen írta ítéleteit s ezt nem néha, hanem igen gyakran. Ha az illy sok féle ítélet — néha egy napról datálva — a publicummal válogatás nélkül fog közölnetni, mi lesz ebből a minden tiszteletet érdemlő emberből egyéb egy tarka quodlibetnél? Én azt óhajtánám, hogy e leveleket olly valaki redigálná, ki Kazinczyban nem csak az írot tisztelte, hanem szerette is személyében a szeretni valót. Benne sok gyengeség volt (mellyikünkben nincs az?), de voltak sok szép oldalak is. Az, ki benne az írot józanon (nem elvakulva) tisztelte, a személyt józanon szerette s ki ezeken felül barátja is a históriai igazságnak s kiben e három tulajdon egymással barátságos küzdelemben leszen, fogja legjobban vinni e becses levelek redactióját. Guzmics őt nem szerette — saját vallomása Guzmicsnak, »hogy csak azért correspondál Kazinczyval, mert tőle igen szép leveleket vesz. Guzmics csak az írot imádtá benne s ezt is vakon. Óhajtom, hogy más adja ki e leveleket, ne Guzmics. Munkáinak kiadását — úgy halljuk — gróf Dezsőffy fogja intézni. Rettegek tőle s borzadok e stilisticai kincseket illy semmi principiumot nem követő, más sajtóságait nem tisztelő s magát mindennek tekintő ember kezeiben látni.

A Kritikai Lapok II-dik füzete Deczember elején megy nyomtatás alá. Nem volna-e kedve tisztelt Barátom Uramnak valamit Vörösmartytól recenseálni az epicumok közül? Vagy a drámákból Csongort?, mellyről, úgy hiszem, még legtöbb kedvezőt lehetne mondani. Vagy nem volna-e kedve Horvát Endre Árpádját? — Tudom, hogy a deputacionale operatumok s általán fogva a vármegye dolgai igen elfoglalják: de sebes dolgozó, mint Barátom Uram, fogna találni magának időt. — A Kritikai Lapoknak nagy publicumok van. Három hónap alatt 600 példány csaknem egészen elkélt.

Ezen példány Aurórával bátorkodom kedveskedni s egyszersmind köszönetet tenni, hogy azt becses dolgozáisaival elősegélni méltóztatott. Reményilem, szíves leszén, kedves Barátom Uram, a jövő esztendeit is segélni. — A »Zöld partján éitem« nekem szerelmem. — Tessék megengedni, hogy az utolszor küldötteknek csak egy részét adhattam-ki. 24 ívnél vastagabb könyvet nem lehetett adnom s erre már nem fértek: de a jövő esztendeiben minden bizonnyal ki fognak adatni. — Legyen szíves, kedves Barátom Uram, e kötet felől őszinte ítéletét megírni; az, ha kedvező nem leszén is, engem nem fog elkedvetleníteni, sőt inkább igyekezetemnek lesz ösztöne s úgy hiszem tanúlságot is ad.

Az Akadémia nagy gyűléséről még semmit sem tudni. Most heti ülések sem tartatnak, mert Teleky nincs itt. Széchenyi egy hét előtt jött meg Czenkről. A mi derék Tittelünket is elvesztettük. Képzelnem sem tudok valakit hazánkban, ki helyét betölthetné.

Levelemet azon reménnyel zárom-be, hogy nem sokára venni fogom reá kedves Barátom Uram becses válaszáat. Ki egyébiránt vagyok,

Pest, Octóber 26, 1831.

tisztelő barátja
Bajza.

4.

Tisztelt kedves barátom uram!

Ámbár igen óhajtottam volna a mult Novemberben írt levelemre válaszáat, de értesítettvén báró Wesselényi által mint van elterhelve a megye dolgaitól, megnyugottam hallgatásában, bizton remélvén, hogy az nem nehezteles következzése.

Feljöttét, kedves barátom uramnak, a Tudós Társaság nagy gyűléseire mindnyájan igen óhajtván vártuk s bár megtörténhetett volna, úgy talán némelly végzések másként fogtak vala kiesni. — A kritika a Tudománytárra nézve — a mit hihetőleg már tud is barátom uram — megállapított, mert a két praeses nagy, sőt mint hallom *erőszakos* védői voltak. A melly tag eddig kivonatokat küldött-be, ha tetszik, visszaveheti kéziratát s írhat helyette bírálatot. Ha felvehető-e a Tud. Tárbá a tagok által ezután készitendő bírálat, azt a heti ülések titkos voksolás által fogják elítélni, s ha az illy voksolás alkalmával a bíráló maga is jelen volna a heti ülésben, akkor, midőn beadott bírálata felől leszén szó, a palotából ki kell mennie. Óhajtom, hogy a dolog practice jól menjen s óhajtom leginkább azt, hogy a recenzióknak a Társaságra nézve kedvetlen következzése ne legyenek —! Ettől méltán félhetni. Hogyan ütöttek legyen ki a tagválasztások, az újságlevelekből alkalmassint tudja, barátom uram. Nem esdekletem rendes, sőt nem még csak *levelező* tagságért sem, azt őszintén mondhatom, mert úgy hittem s még most sem hiszek másként, hogy az Akadémián kívül többet fogok literaturánknak használhatni, mint benne. Abban büszkélkednem lehetne, hogy olly társaságban választattam taggá, hol 26—28 voksoló közt mintegy *háromnak* mindennapi kívánsága az volt, hogy akárki más

csak én ne választassam s ellenére minden cselek s fondorlatoknak s boszújokra nem-barátimnak a választás még is az én részemre ütött ki. A győzedelem méltatlan ellenségeken egy kis örömmel van mindég egybekötve. Egyébiránt a választásom, a mint mondám, nem szerez sok gyönyörűséget, s ha kevélység gyanúja, s a valóban nemes lelkű alapító (gr. Sz.) megbántása nélkül tennem lehetne, akármely pillanatban kész volnék a resignatoria. Jövedelmeim csekélyek, a mim van, fejfel és kézzel szerzem s így az Akadémiától jövőre reménylendő fizetés reám férne: de inkább kívánnék szabad szegénységben élni, mint lélek-korlátozó függésben. — Nagy gyűlések óta benn vagyok minden ülésben s nem látok egyebet lethargiánál s mondhatom minden tekintetben olly idegennyek érzem magamat ezen körben, hogy — nyíltan szólva — óhajtának menekedni. Engedjen-meg, barátom uram, hogy illy kedvetlenítő gyónást teszek: de a dolog rám nézve nincs másképen s bizodalommal szólhatni ahhoz, kit mind szíve mind lelke miatt, melegséggel tisztellek, nagy megnyugtatósomra szolgál.

A boldogult Kazinczy özvegye beküldötte a Társaságnak férje kézirati hagyományának lajstromát, mellyet leírta barátom uram számára segédeszközzül a parentatióhoz szerencsénk van ezennel küldeni. A lajstromot a praeses Schedelre és rám bízta, hogy jegyeznők-ki belőle azon munkákat, mellyek a Társaság által kiadhatók. Mi az instructiún túl mentünk s azt ajánlottuk a Társaságnak, hogy ne csak válogatott, hanem minden munkái egybegyűjtve adassanak ki, mert Kazinczy olly író, kit stylisticai tekintetben ma még írónk nagyobb része is studiumává tehet s neki e szempontból tekintve minden írása becses, még az is, hol valami netalán alap s principiumon kívül állítatik. Az ajánlás legnagyobb örömünkre elfogadtatott s az Igazgató tanács elébe fog terjesztetni. Igen örvendének, ha ott is keresztül mehetne. Belőle kettő a nyereség: a boldogultnak familiája a Társaság által adandó honoráriummal valamennyire segítették, a nemzet pedig tiszteletre olly igen méltó írójának munkáit teljes kiadásban bírhatná. E két ok vezetett bennünket, hogy a mondott javaslatot a Társaság elébe terjesszük.

A Kritikai Lapok második füzete mind eddig nem jelenhetett-meg. A Helmezy Társalkodója, hol minden névtelen cikkely enyém, tömérédek sok időmet ragadja el s ugyan ezért csak Junius végeig fogom folytatni, azon túl nem. Különben sem volt kedvem journalisticához s hogy e rövid időre is a redactiót elvállaltam, csupán Helmezynek előlegesen tett barátságos ígéretem eszközlé. Most miután ujsága megállapítva látszik lenni (előfizetője mintegy 2000) e kedvetlen foglalatosságot abban hagyom. A magyarországi censura mellett politikai tendenciájú ujságot kiadni valódi kín! E szerint a Kritikai Lapok, vagy az Aurórával egyszerre, vagy mindjárt az Auróra után fognak megjeleni. Reménylem és kérem is érte, barátom uramat, ha lehetséges, ne vonja meg tőlük (kivált az Aurórától, melly Junius elején megy nyomtatás alá) segédkezeit.

Szemere, úgy hallom, nyomatja a Muzáron V-d kötetét s benne valamit a Kritikai Lapok ellen. Óhajtom, sőt szeretem; mert a Kritikai

Lapok iránt örömmel hallanék, bár ellenem okos szót; sőt örömmel kemény szót is, csak az mind engem, mind olvasóimat igazsághoz vezessen. A mik eddig mondattak, figyelmet nem igen érdemelnek.

Báró Wesselényi igen megrémíte mindnyájunkat. E hónap 12-d a viadal-iskolában egy Fechtmeisterral vitt gyakorlás végett s a Feichtmeister fegyvere szúrás közben megtörvén, a báró mellében igen mély sebet ejtett. Orvosai azt hitték, hogy tüdeje és gégéje van keresztül szúrva, következőleg, hogy a seb halálos. Más fél napig aggodalmak közt voltunk, hogy nem él-meg: de harmadik napra állapotja megjavult, s hangját is visszanyerte. Gégéje meg van ugyan szúrva, de tüdeje, az orvosok későbbi állítása szerint, sértetlen. Sebe még nem gyógyult-be, de ő kívül van minden veszedelmen s ötöd napra megengedtetett neki, hogy szobáját elhagyja; csupán kocsira nem szabad még ülnie. A báró sokszor van illy veszedelmekben, mert ő, úgy látszik, szereti a veszéllyel öszveköttet multságokat. Felette kár e jeles férfiúnak, kire annyi sok tekintetben van az egész hazának szüksége, egészségét, sőt életét illy könnyelműleg kockáztatni.

Kedvetlenül értettük eleintén szárnyaló hírből, később Bártfayhoz írt leveléből, hogy barátom uram is beteg volt, valamint viszont öröm vala hallanunk, hogy homloksebe meggyógyulván túl van a bajon. Mi mindnyájan jól vagyunk, hála az égnek, s óhajtjuk, hogy barátom uram is hasonlóan legyen. Bártfayék és a többi barátok üdvözlök általam tisztelt kedves barátom uramat, kik velem együtt a legőszintébb indultal viseltetnek barátom uram iránt. Pest, Ápril 20-d, 1832.

Tisztelő barátja
Bajza.

(Dr. Imre régóta igen beteg.)

R.

A MAGYAR ROUSSEAU-IRODALOM.

Az alábbi jegyzéket a genfi »Société Jean-Jacques Rousseau« évkönyvei számára állítottam össze. Jól tudom, hogy hiányos lesz s ezért köszönettel veszem, ha bárki egyes mellőzött adatokra engem figyelmessé tenni s ezzel annak teljesebbé tételéhez hozzájárulni sziveskedik.

I. Fordítások.

A) Töredékek.

1. *A Törvény-Szabásról.* Rousseau-nak »Gouvernement de la Pologne« nevű Irásából, ford *Kazinczy Ferencz.* (Orpheus, 1790. évf. I. kt. 90—99. lap, a II. fej. fordítása.)
2. *Töredékek.* Részletek az *Emil* III. és IV. könyvéből (Kassai Magyar Muzeum, 1790. évf.)

3. *A kettős ujjadal.* Az »Új Heloise« I. kt. 57. leveléből a párbajra vonatkozó részlet fordítása (Sas, XI. köt. 1832. évf. 133—135. l.).
4. Rousseau: *Hitvallomása egy papnak.* Fordította Gerő (Greguss) Ákos. 12. r. 92 l. Szarvas, 1848.

B) *Teljes fordítások.*

1. *A társadalmi szerződés vagy az államjog elvei.*¹ Ford. *Stasik Ferencz.* Nagy-Becskerek, 1875 (X+158 l.).
2. *A társadalmi szerződés vagy az államjog alapelvei.* Ford. *König Ferencz.* Budapest, 1889. (Olcso Könyvtár, 251. sz., 16. r. 212 l.); újabb kiadása ugyanott 1898. (215 l.).
3. *Emil, vagy a nevelésről.* Ford. és magyarázó jegyzetekkel ellátva *Führer Ignác.* Budapest, 1875 (8°, 582 l.). Második kiadása (Für edí J. név alatt) ugyanott, 1895.
4. *Júlia, a második Heloise.* Ford. *Mihálkovics Árpád.* Pécs, 1882—85. fényképekkel, 15 füzetben.
5. *A művészetek és tudományok hatása az erkölcsökre.* Ford. *Vajda József.* Eger, 1901 (47 l.).
6. *Az emberek közötti különbségek.* Ford. *Bogdánfy Ödön.* Budapest, 1905. (Olcso Könyvtár, 1394—97. sz. 201 l.).
7. *Értekezés a beszéd keletkezéséről.* Ford. *Dr. Rédei Dezső* (1—18 l. előszó Drumár Jánostól). Debreczen, 1907 (63—138 l.).
8. *Vallomásaim.* Ford. *Bogdánfy Ödön.* Budapest, 1908. I. II. kt. (8°, 278, 394 l.).
9. *Rousseau J. J. kisebb műveiből.* (I. A tudományok és művészetek hozzájárultak-e az erkölcsök megtisztulásához? II. Négy levél de Malesherbes elnökhöz. III. Az efraimi lévita.) Ford. *Bogdánfy Ödön.* Budapest, 1909. (Olcso Könyvtár, 1516—18. sz. 117 l.).

II. Ismertetések, tanulmányok Rousseaúról.

A) *Önálló tanulmányok.*

1. *Gyürky Ödön,* Rousseau nevelési elvei. Vác, 1882 (156 l.).
2. *Rieger Imre,* Rousseau élete és neveléstana. Kolozsvár, 1884 (102 l.).
3. *Rousseau.* Carriere után *Ferenczy József.* Győr, 1888 (Egyetemes Könyvtár 16. r. 33 l.).
4. *Huszár Vilmos,* Rousseau és iskolája a regényirodalomban. Budapest, 1896 (127 l.).
5. *Becker Fülöp Ágost,* Rousseau J. J. Budapest, 1902 (Olcso Könyvtár, 1251—52. sz. 67 l.).
6. *Rózsa Dezső,* A francia irodalom klasszikusai, különösen Voltaire és Rousseau. Budapest, 1904 (55 l.).

¹ A társadalmi szerződés első magyar fordítása *Kazinczytól* való, a ki 1790 február havában fog annak lefordításához s 1793 október havában már azt írja Csokonaynak, hogy »manuscriptumban készen van«; e fordítás azonban elveszett, vagy a mi valószínűbb, ő azt elfogatása előtt megsemmisítette.

B) *Nagyobb művek Rousseaura vonatkozó részletei:*a) *Irodalmi, történelmi művek.*

1. *Közhasznú Esmeretek Tára* a Conv. Lexicon szerint Magyarországára alkalmazva, X. kötet. Pesten, 1834 (246—248 l.)
2. *Nisard D.*, A francia irodalom története, ford. Szász Károly. IV. köt. Budapest, 1880 (409—466 l.).
3. *Taine H.*, A jelenkori Franciaország alakulása, ford. Toldy L. I. köt. Budapest, 1881 (349—363 és 423—430 l.).
4. *A Pallas Nagy Lexikona*. XIV. köt. Budapest, 1897 (705—707 l. H. V.)
5. *Faguet Emil*, A XVIII. század, ford. Haraszi Gyula. Budapest, 1898 (433—533 l.).
6. *Jánosi Béla*, Az aesthetika története. II. kötet. Budapest, 1900 (460—474 l.).
7. *Egyetemes Irodalomtörténet*. II. köt. Budapest, 1905. A francia irodalom története. Írta *Haraszi Gyula* (372—77 l.).

b) *Jogi, politikai és philosophiai művek.*

1. *Horváth Mihály*, Az országtani teoriák eredete, kifejlése s gyakorlati befolyása az újabb Európában (Heeren után). Kisebb történelmi munkái, I. köt. Budapest, 1868 (463—471 l.; először a Tudománytár XII. kötetében).
2. *Dr. Kovács Ödön*, A vallásbölcsezet kézikönyve. II. köt. Budapest, 1878 (162—65 l.).
3. *Thót Ferencz*, Bölcsészettörténet. II. kiadás. III. köt. Debreczen, 1884 (68—69 l.).
4. *Pulszky Ágost*, A jog- és állambölcsezet alaptanai. Budapest, 1885 (200—04 l.).
5. *Medveczky Frigyes*, Társadalmi elméletek és eszmények. Budapest, 1887 (340—398 l.).
6. *Janet P.*, A politikai tudomány története az erkölcsstanhoz való viszonyában, ford. Angyal Dávid. III. köt. Budapest, 1892 (139—198 l.).
7. *Concha Győző*, Politika. II. kiadás. I. kötet. Budapest, 1907. (51—53, 272—77, 411—13, 478—81 l.).
8. *Magyar Jogi Lexikon*, VI. kötet, Budapest, 1907 (250—01 l. Somló B.-tól).
9. *Dr. Finkey Ferencz*, A tételes jog alapelvei és vezéreszméi. I. köt. Budapest, 1908. (147—151 l.).

c) *Paedagogiai művek.*

1. *Molnár László*, A nevelés történelme. Budapest, 1876 (52—55 l.).
2. *Lubrich Ágost*, A nevelés történelme. II. rész. II. könyv. Budapest, 1876 (8—34 l.).
3. *Szabó Mihály*, A nevelés rövid története. Szeged, 1881 (84—88 l.).

4. Paedagogiai Encyklopaedia. Szerk. *Verédy Károly*. Budapest, 1886 (785—789 l.).
5. *Dr. Kellner Lőrincz*, Képek a nevelés és tanítás történelméből, ford. Nagy Lajos. Győr, 1889 (219—247 l.).
6. *Dr. Kiss Áron*, A nevelés- és oktatástörténet kézikönyve. Budapest, V. kiadás, 1902 (88—96 l.); ugyanaz, átdolgozta Kolumbán Samu, Budapest, 1906 (118—136. l.).
7. *Dr. Baló József*, A nevelés története. Budapest, 1905 (84—94 l.).
8. *Erdődi — Guzsvenits*, Neveléstörténet. V. kiadás, Budapest, 1907 (62—65 l.).
9. *Browning O.*, A nevelés elméletének története, átdolg. Kármán Mór. II. kiadás. Budapest, 1907 (20—217 l.).

C) *Hírlapokban és folyóiratokban megjelent ismertetések, méltatások.*

1. *Társalkodó*, I. 1832, 83—84. sz. Voltaire és Rousseau, vagy milyen befolyása volt e két író munkáinak Franciaországra? Közli Bajza.
2. *Hasznos Mulatságok*, 1838, II. félév, 8, 10. szám. Szopory Béla, Rousseau.
3. *Sárospataki Füzetek*, 1860. Szeberényi Lajos, Rousseau nevelés-tana, Emiljéből kifejtve (385—398, 718—727, 900—917 l.).
4. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1870, 14—16. sz. B. L., Rousseau.
5. *Fővárosi Lapok*, 1877. 37. sz. Rogeard 10-ik előadása (Rousseau).
6. *Fővárosi Lapok*, 1878. 149. sz. Dux Adolf, Ki volt Rousseau magyar barátja?
7. *Vasárnapi Újság*, 1878. 28. sz. Rousseau (arczképpel) — á — r.
8. *Katholikus Szemle*, 1887. j—i: Voltaire és J. J. Rousseau (129—162 l.).
9. *Nemzeti Nőnevelés*, 1890. Nemeckay Irma, Neveléstani tanul-ságok Rousseau gyermekkorából (187—195 l.).
10. *Egyetemes Philol. Közlöny*, 1891. Haraszi Gyula, Psychiatria a kritikában (753—762 l.).
11. *Ugyanaz*, 1894. Kont Ignác, A francia Rousseau-irodalom 1891—93-ban (867—08 l.).
12. *Budapesti Szemle*, 1894. LXXIII. köt. Chuquet Rousseau-életrajzának ismertetése (307—08 l.).
13. *Egyetemes Philol. Közlöny*, 1898. Kont Ignác, Három francia Rousseau-monographia (450—52 l.).
14. *Budapesti Hírlap*, 1907, 205. sz. Junius, Rousseau.
15. *Pesti Hírlap*, 1907, 303. sz. Zuboly, Rousseau magyar barátja.
16. *Vasárnapi Újság*, 1910, 15. sz. Dr. Rác Lajos, Rousseau és magyar barátja.

DR. RÁCZ LAJOS.

KÖNYVISMERTETÉS.

1.

Várdai Béla: *Mikszáth Kálmán*. — König György: *Alfred de Musset*.
Mindkettő Budapest, 1910. Franklin. (A Kisfaludy-Társaság »Költők és Írók«
cízumú életrajzgyűjteményében.)

Mikszáth Kálmán meghalt.

A nehézkes testű, de fürgé szellemű nagy palóc, a kinek írásai-
ban a gráciák minden bája és könnyedsége egyesült, immár megkezdte
örök életét a magyar irodalomtörténet lapjain. Neve itt a legfényeseb-
bek közé fog tartozni. A Jókai mesélő ereje élt benne tovább, de a
reálisabb kornak megfelelően reálisabb köntösben. Lelke minden virágá-
nak a magyar földben, nemzeti külön mivoltunkban van erős gyökere.
Abban az időben élt, mikor az irodalom a hirlapírással forrott náluuk
együvé, s ez a körülmény tette őt a tárcza fejedelmévé. Megítélésében
sohsem szabad elfelejteni, hogy benne a hirlapírás érte el a legmagasabb
irodalmi fokot, hiszen még hosszabb lélekzetű regényei is tárcza-alakban
láttak napvilágot. E magyar föld különösségeinek még nem élt nála
művészibb krónikása. Közvetlensége és humora megtalálják az utat az
olvasó szívéhez, míg a magyarság ki nem hal.

Hirtelen halála a Herodotos irigy istenségét juttatja eszünkbe. Két
hétrel előbb még jubileumán »igazán boldog embernek« mondta magát
és íme . . .

Mintha csak a görög tragédiák iszonyú végzete sujtotta volna le.

Mikor a Kisfaludy-Társaság a nagy író negyven éves jubileumára
Várdai Bélával megíratta ezt a könyvet, nem sejtette, hogy ily hamar
halott lesz az, a kinek kedvéért eltért attól az elvétől, hogy vállalatá-
ban élő író életrajza helyet nem foglalhat. Mégis erről a munkáról szólva
egy ideig el kell felednünk a szomorú gyászt, mert a szerző még élő
íróról írt, tehát nekünk is ebből a szempontból kell bírálnunk.

Várdai Béla neve nem ismeretlen már. Néhány aesthetikai czikkével
komoly és alapos készültségű tudósnak mutatta magát, a kiben van elég
mennyiségű jó ízlés, dicsérendő szorgalom, azonban valami különös mélyen
látás, az egyéniség lelki rugóinak biztos intuitióval történő megismerése,
a számtalan általános vonás mellett az egy különösnek megérezése és a

sok apró adatból összerakott írói léleknek synthetikus egységben való elének állítása, — ez a néhány olyan tulajdonság, a mik nélkül a jó mesterember átlagán alig emelkedhetik fölül valaki, hiányzik belőle. Összes munkáit inkább a professzori lankadatlan, türelmes pepecselés, mint a korlátokat romboló tehetség megnyilatkozása jellemzi.

Ilyen ez a Mikszáthról szóló munkája is. Ez esetben még hozzá számos irányban kötve volt a keze. Mert Mikszáth akármilyen nagy művész, ma még nincs itt az ideje egy olyan objektív életrajznak, a mit legelőkelőbb irodalmi társaságunktól várunk róla. A Várdai munkáját is jobb lett volna, ha csak egy magánczég adja ki a díszes alkalomra, a melynél a nagyobb kelendőségre sz ámitás magától értetődik. A Kisfaludy-Társaság pedig oly művek kiadására vállalkozhatik, a melyek irodalmi értékűek, de kiadóra a nyereszkesedésre alapított vállalatok közt nem találunk.

Az egyik korlátozás tehát az, hogy élő íróról nem mondhatunk el mindent, a mi a szívünkön fekszik, a másik, hogy alkalmi műben az ember könnyen hajlandó a hibát takarni, a jót nagyítani. Várdai dicséretes buzgósággal igyekezett ezt a két korlátot nem láttatni, de mégis érezzük lépten-nyomon. Helyes discrétióval azt az elvet állapította meg magának, hogy az író élete körülményeiről alig mondjon többet, mint a miket az megírt a munkáiban. Ezt Mikszáthnál könnyű volt elérnie a nélkül, hogy könyve üres maradt volna, mert ez az írónk oly sokat beszél magáról és környezetéről, hogy szinte ott érezzük magunkat Szklabonyán, Kékkőn, stb. műveinek olvasása közben. Az ő ismerősei, kikhez nem egyszer visszavisszatér, nekünk is jó ismerőseink. A nagyerejű Mácsik, a ravasz Filcsik, a siket Prakovszky és a többi, mintha itt járnának közöttünk. Talán nincsen másik ilyen írónk, a kit a való élet annyira megihletett.

Aesthetikai értékeléseiben némi túlzást leszámítva ném hizelgő a Várdai könyve. Határozottan rámutat Mikszáth gyöngé alkotásaira, fogya-tékos, sovány meséire, de az újabb művek értékét túlságos magasra emeli. Hiszen Mikszáth kétségtelenül magával ragadja az olvasót. Soha nem lankadó könnyed mesélő előadása, mosolygó, bár néhol maró szatirája, derűs humora elévülhetetlen nyereségei irodalmunknak, de műveinek szétfolyó szerkezetét, sok fővárosi ékes magyartalanságát, kivált újabb munkáiban a sikamlósságok kedvelését szintén nem szabad elfelejteni. A nagy mesemondót az alkalom számtalanszor elragadja és tárgyától túlságos messze szokott kalandozni. A valóság utánzása, a Mikszáth elve, szintén nem állja meg helyét a maga egészében, mert Vojtinától is megtanulható, hogy a ki igazi malacot ríkatott, kuhin maradt. A művésztel szemben más követelményeink vannak, mint a valósággal szemben; a művészet világában nincs benne az egész valóság, hanem valamivel több és valamivel kevesebb.

Várdai adatai nyomán igazán nem tehetett mást, mint leírta Mikszáth műveinek fejlődését, s méltatta őket; megrajzolta egy küzdelmes, nehezen induló, de magasra jutott írói pálya külső történetét. A gyöngé, csaknem semmis milieu-rajz nem számítható könyve erényei közé. Új dolgokat nem mond, ha csak azt annak nem vesszük, hogy az elterjedt közhittel szemben kiigazítja Mikszáth születési dátumát 1849-ről

1847-re. Érdeme, hogy áttekintő képet nyújt a nagy palóc pályájáról és a lehetőségig igyekezett rámutatni azokra a hatásokra, a mik Mikszáth lelki formációjára befolyással lehettek. De az alkotó lélek mélyére nem mert bepillantani.

A mit Várdai Mikszáthtal nem mert megtenni, azt megkísérelte Musset-n König György, de ő meg nem volt rá képes.

Pedig ilyen kezdő fiatal embernek, mint König György, nem is tudnék hirtelenében jobb és szebb tárgyat, mint Alfred de Musset. Magasabb fajta megértés szükségtelen ennek a vonzó egyéniségnek helyes beállítására. Közepes gondolatok, fogékony szív, sok-sok finom művészet, egy kis léhaság, őszinte zokogás — imé az egész költő, a kinek dicsőítésére a komoly hollandus gyémántköszörűs morálját valló Taine talált feledhetetlen szavakat. Musset nem azért vonz, mintha igen nagy költő volna, ezt ma talán kevesen hiszik, hanem szeretjük, mert ember, mert egyéniség volt. Akart és tudott a maga módján élni és énekelni. Ez az, a mi benne örök érték. A míg a vonzó egyéniségeket megbecsülik, addig Musset mindig talál néhány szerető olvasóra.

Kár, hogy König György könyvéből Mussetnek éppen az egyénisége felejtődött ki. Helyette kapunk gyerekes banalításokat, a milyeneket intelligens embernek szánt könyvben intelligens író le sem merészel már írni közhely volta miatt. A »kora bélyegét minden író magán viseli« és hasonló naivságokat ma csak az a fiatal ember írja le újra meg újra, a ki fél, hogy a könyve valahogyan üresebb lesz a tarisznyájánál. Kár a sok köznapi szólam a classicismus és a romanticismusról, mert a Musset erős egyénisége igazán túlnőtt ezeken a kereteken.

Felejtí, hogy az életrajzírás művészete inkább abban nyilvánul meg, a mit a szerző elhallgat, mint az elbeszéltekben. Ezért ereszti bő lére Musset és Sand szerelmének éppen nem élvezetes történetét, holott jobban tette volna, ha itt a fontos lélektani mozzanatok megjelölése mellett egyszerűen utasítja olvasóit Haraszti Gyula cikkére a »Budapesti Szemlé«-ben. Ezért kapunk tőle komoly, megértető elemzés helyett, unalmas és iskolás tartalomelmondásokat. A műveknek illetően egyoldalú figyelembe vétele az összefüggő irodalomtörténetet író tudós feladata vagy a kritikuse, de nem az életrajzíróé. Neki első sorban a lelki egyénnel kell törődnie, s a művek is csak annyiban érdeklík, a mennyiben ama lélek symbolumai.

Hát hol maradt annak az inspiráló párisi életnek, hol a kornak rajza, »melynek gyermeke«, s melyet »megtagadni sohasem tud«?

De nem folytatjuk. Az ilyen könyvről legékesebben szólna úgy is a néma hallgatás.

N.

2.

*Jegyzetek a régi magyar irodalom történetéhez. Irtá Dr. Pintlér Jenő.
Jászberény, 1909. 15. l.*

Pintlér kitűnő irodalomtörténetének megjelenését nyomon követte egy kis füzetkéje, melyben munkájának írása közben fölmerült néhány adatát vagy vitás pontot próbál tisztázni. Ezek egyike a legrégibb magyar

találós mese: a Döbrentei-codex néhány sora. (1508-ból.) E tréfás meséről (*Mese: Soha tavol töle | benne vagion neki lelke: | egyes ketten. es harmas | . es nincsen benne valasztas | Raia kívül ü nezese | lankad. mikent ester | vigyaz felven mikent iudit | Mongya kedven kedvet: | mert meg' tüzött: mikent lövs | Idvössegnek hivattatik | (velönk) egybe lakozik elmenkben | es zivöknök allattyaban*) kimutatja, hogy vers és a Döbrentei-codex többi költeményéhez mérten nem is rossz vers. Ez alkalomból megemlíti, hogy Balassának is van egy aenigmája, továbbá, hogy az 1624-iki Uj propheta cz: egyleveles nyomtatványban s az 1629-iki lőcsei Meséskönyvbbe is vannak találós mesék. Érdekes az az adaléka is, amelyel Cserei kéziratossal följegyzéseiből kiegészíti ismereteinket a Vitéz Franciscoról s összeveti ezt az 1709-iki változatot a Ráskai-féle feldolgozással.

Utoljára hagyjuk közbülső cikkét, a mely Michaël de Ungariáról szól: *Sági István közlését (Magyar bejegyzések egy ősnomtatvány-colligatumban. Magy. Könyvszemle. 1906. 345. l.)* próbálja vele helyreigazítani, a kinek főforrása (úgy látom) Eggerer *Fragmen panis*-a volt — esetleg közvetve. Pintér megállapítja, hogy Sági tévedett, mert Michaël de Ungaria két ember. Ez utóbbi föltevés már Békesi Emil dolgozataiban megvolt (Kath. Szemle, 1899. ill. 1902.), a ki Magyar. Mihályt, ill. Magyarországi Mihályt különböztet meg; Nagy Lajos, illetve Hunyadi Mátyás korában. Horváth Cyrill nem csatlakozott-e föltevéshez s a közepek egyik legjobb ismerője, a kinek cikkére (PALL-LEX. pótk.) talán Sági is (mint leginkább megbízható forrásra) méltán támaszkodott, Katona Lajos sem különböztet meg két Michaelt. Pintérnek tehát nem szabad Sági dolgozatánál felületességről beszélnie. Jőmagunk a Horváth Cyrill szerkesztésében megjelent Sárospataki Füzetek-ben (1905. IV. f.) kifejtettük, hogy a látszólag két Michael alakja és szereplése jogosan egybeolvasható, annál inkább, mert 1. semmi adatunk nincs arra, hogy az első Michael domokosrendű volt, 2. sehosem áll az, hogy a második Michael 1444-ben halt meg, sőt valószínűbb, hogy a *Fragmen Panis*-ban a fejezet élén álló ez évszám Michaelnek híres vitatkozására vonatkozik s akkor épen az tűnik ki, hogy ekkor még fiatal ember, s ugyanegy avval a Michaellel, a kinek munkái 1482-től kezdve látnak napvilágot. Nem bizonykodunk föltételekkel igazságunk mellett. De csak a valóban meglevő adatokat fogadjuk el adatoknak s ezért a különben lelkiismeretes Pintért épen mi nevezhetnők ezuttal felületesnek, ha Michaelnek 1444-ben Párisban bekövetkezett haláláról beszél, de a Könyvszemle cikkének szerzőjét nem mernők e hibával vádolni.

DR. GÁLOS REZSÓ.

3.

Lauvrière, É. *Alfred de Vigny. Sa vie et son oeuvre.* Paris, Armand Colin, 1909. 8-r, 378 l. Ára 4 fr.

Vigny költői végrendeletében (*L'Esprit pur*, 1863. márcz. 10. *Poésies* 267 l.) beéri azzal, ha évtizedenként egyszer fordul feléje az utókor figyelme. Óhaja beteljesedett; halála óta folyóiratok közlemé-

nyekben folyton foglalkoztak egyéniségével, de összefoglaló méltatások nagyobb időközökben jelentek meg (Sainte-Beuve, Faguet, Dupuy E.). Az érdeklődés századunkban nem csökkent, sőt fokozódott. A francia Akadémia 1906-ban jutalmazta Masson M. jellemrajzát;¹ 1909-ben jelent meg Lauvrière idézett könyve és 1910-ben Dupuy egy újabb kötetében kiadatlan levelek és töredékek alapján kiegészíti régebbi kutatásait. De ép úgy, mint művei végleges kiadását, várjuk a mélyreható és összefoglaló méltatást, mely a »tisztá szellem« költőjét beállítsa a múlt század francia irodalmának keretébe.

L. könyvének nem ez a célja. Egy angol Chatterton-kiadás (Oxford, Clarendon Press) adott alkalmat, hogy Vignyvel behatóbban foglalkozzék (176. 1. 2. j.). Kutatásainak töredékeit foglalja egybe és kiegészíti mások dolgozatainak eredményeivel, nevezetesen Dupuy és Estève kutatásait vette számba. A szerzőnek az angol irodalomban való jártassága sokszor támogatta a forrás vagy mintakép kimutatásában. A lélektani probléma azonban ennél jobban érdekli. Byron behatása alatt érzelmi irányba terelődik Vigny költészete, de erkölcsi kérdések folyton foglalkoztatják. Az angol költő skepticismusa és pessimismusa inkább értelmére, mint érzelmi világára hat (74., 75. l.). De ezzel élét is veszti, mert a költő hisz a jó, a szép, a becsület eszméiben, pessimista ugyan életfelfogásában, de műveiben idealismust vagy helyesebben optimismust hirdet, mely a haladás, a tökéletesedés gondolatában gyökereszik (376., 207. l.). A szerző utal erre az ellenmondásra, de meg nem fejt, belőle a következtetést le nem vonja. A költő pessimismusának fejlődését végigkíséri és forrását az agyvelő beteges gyengeségében (*infirmité mentale* 313. l.) találja. A költői alkotás láza kéjes érzést keltett benne, de a kimerültség, a testi vagy lelki zavar elnémitotta; ebből érthető terméketlensége (320., 322. l.).

Ez a felfogás egyoldalú, sőt téves. Vignyhez hasonló mélyen járó költői lélek fejlődését és hanyatlását egy jelszó alá nem sorozhatjuk. Hogy lelki vagy testi gyengeségének behatását méltathassuk, a normális alkotó költő képét kell meghatároznunk. Terméketlensége csak akkor tűnik fel, ha műveinek az átlagosnál mélyebb tartalmát nem vesszük számba. Sok kész vagy befejezetlen munkáját Vigny maga semmisítette meg, naplójába számos vázlatot jegyzett. Holta után is jelentek meg kiadatlan versek, ha nem is oly sűrűn, mint Victor Hugo-tól, a ki 1885 után néhány évig csaknem épp oly termékeny volt, mint életében. A költő pessimismusát saját művei czáfolják. A pessimismus túlzásában önmagát dönti meg, a mit Hartmann Ede példája bizonyít. De Vigny műveiben nem ragaszkodik ehhez az elvhez és mint gondolkodó Lucretius, Marcus Aurelius vagy Pascal közé volna-e sorolható, nagyon kétséges (192., 376. l.). Leghívebb jellemrajzát ma is Masson és Dupuy könyveiben találjuk.

A szerző négy részre és tizenkét fejezetre osztotta munkáját. Az első rész címe »VIRRADÁS«, a második »KIFEJLÉS«, a harmadik »ÉRETT

¹ Ism. l. »Budapesti Szemle«, 1910. ápr.

kor és sorvadás«, a negyediké »Dicső hanyatlás«. A festői címek mellett szívesen látnók az egyes korokat elhatároló évszámokat. A szerző azonban nem ragaszkodik az időrendhez, hanem az elsőben neveltetését és katonakorát, a harmadikban belső és külső életét jellemzi; a második és negyedik részt pedig műveinek szenteli. Az utóbbiakban több fogymutatkozás tűnik fel. A szerző rövid előszavában mentegeti, hogy a Calmann-Lévy-féle kiadást használta, mert Delagrave véglegesnek mondott kiadása 1903—1908-ban jelent meg. Az 1909-ben befejezett könyv utalásait nem lehetett volna a legutolsó kiadásra vonatkoztatni? Masson »La Muse française« I. kötetét 1907-ben, II. kötetét 1909-ben tette hozzáférhetővé, de a szerző csak az eredeti kiadást ismeri (87. l. 1. j.).

Az egyes művek megítélésében elfogulatlan bíráló. Elismeri, hogy *Moïse* remekmű, hangsúlyozza a költő fenségét, a mit kortársai félreismertek (82., 85. l. 1. j.), de nem hűny szemet *Eloa*, *Cinq-Mars* vagy *Chatterton* gyöngéi előtt sem (89., 125., 191. l.). Elavult az, a mit Chénierhez való viszonyáról mond. Estève *Hélène*-kiadása kétségtelenné tette, hogy nem 1816—1820-ban szerezte, hanem 1821-ben, a mikor a görög szabadságharcz felkeltette a közfigyelmet. A szerző ezt elfogadja (69. l. 1. j., 71. l. téves 1824—1828.). De ép úgy görög tárgyú kisebb költeményei is csak 1819-ben, vagyis Chénier költeményeinek kinyomatása után keletkezettek, a mit Sainte-Beuve sejtett és Masson bebizonyított (*Revue d'Histoire littéraire*, XVI. k., 1909., 1—48. l.). A szerző azonban még Dupuy álláspontján van és védi Vigny-t Sainte-Beuve-vel szemben, a ki azzal gyanúsította, hogy egyes költeményeit korábbi évekről keltezte (72. l. 1. j.). Erre vallanak azonban egyes hasonlatok, gondolat- és szóismétlések, melyek csak Chénier-től, sőt egy ízben csak a kinyomtatott és Latouche által javított szövegből származhattak (99. l. 2. j., 102. l. 1. j.). Dupuy újabb adatokkal tudja megvédeni érvelését, arra utolsó könyve adja meg a választ.

Habár a részletek kifogásolhatók, a költő általános jellemzése találó: »Felszabadítva az én romantikus zsarnoksága alól, közvetett lirismusa, a mely egyesíteni tudta a gondolatot és a költészetet, nemcsak az önálló idealismus nemes példaképét adta hazájának; az egész világra oly művet hagyott, mely inkább fenséges mint terjedelmes, inkább nemes mint gazdag, inkább sugalló mint szemképrázta, s szükségével felejthetetlenül bájos érzetet kelt« (376. l.). E vonások értetik meg hatását vetélytársaira, Lamartinera, Hugora, Mussetre és utódaira, a kik közé sorolhatók Leconte de Lisle, Baudelaire, Coppée, Sully-Prudhomme. 1863 szeptember 17-én hűnyta le szemét *Les Destinées* költője és 1866-ban jelent meg *Poèmes et Stances* kötete, melyben Sully-Prudhomme örökségkép átveszi a költészetet a filozófiával egyesítő műzsát.

A nagy gonddal megírt könyv több téves adatára kell utalnunk; a 21. l. szerint Vigny anyja fiának besorozása és távozása alkalmával 1814. márczius 6-án (helyesen július) adott át egy »erkölcsi breviáriumot«, a mit azonban csak 1815. február 23-án tett meg, a mikor

másodszor távozott. A 67. l. 1. j. szerint a *Poèmes* című gyűjtemény 1822-iki kiadásában szerepel: *le Bain d'une Dame romaine*; helyébe *le Bain (fragment d'un poème de Suzanne)* címűt kell tennünk. A 269. l. 1. j. *Journal* mellől a lapszám hiányzik. A sajtóhibák elég gyakoriak, különösen a jegyzetek számozása téves: 7. l. 1752 h. 1572, 1750 h. 1570, 68. l. 1. j. h. 2., 86. l. 4. j. h. 1., 91. l. 1. j. h. 2., 100. l. 2. j. h. 1., 133. l. un bouche: h. une b., 182. l. 2. j. 1839 h. 1830, 301. l. Vigny: h. Vigny., 304. l. 2. j. h. 1., 307. l. 1. j. 1827 h. 1897, 308. l. 3. j. h. 1., 331. l. 1. j. Lemaistre: Lemaitre, 336. l. héréditairc: héréditaire, 360. l. 1853 h. 1858, 367. l. 1. j. hiányzik. A szerző nyelve néhol nehézkes, főképp a latinos szavak halmozása folytán: »La débilité native d'un être chétif, dont la volonté peu stable oscille sans cesse au gré d'une sensibilité trop délicate« (109. l.), vagy: »l'acreté du virus byronien ne saurait longtemps contracter en rictus diabolique l'expression naturellement »séraphique« de son pâle visage de rêveur« (92. l. 1. j.).

Az utolsó sorban kiemelt fogyatkozásokat egy gondosan átdolgozott második kiadás elkerülheti. Ha a felfogása nem is eredeti, a szerző könyve mint a Vigny-re vonatkozó 1909 előtti kutatások eredményeinek összefoglalása hasznos tájékoztató lehet. Vigny két képmása díszíti: az egyik Gigoux rajza nyomán a fiatal költőt, a másik egy fénykép után a tekintélyes akademikust mutatja. Egy Barbierhez intézett levél hasonmásán a költő kézírását látjuk, a mivel a szerző a graphiológiát hívja segítségül a költő idegállapota kimerült voltának bizonyítására.

KARL LAJOS.

REPERTORIUM.

- Berczik Árpád.* Nyári feleség. 1910. Ism. R—a F. Pest. Journ. 47. sz.
Bodor Aladár. Zátonyon. 1910. — Ism. Határszéli Ujs. 8. sz.
Bolgár Gyula. Az első magyar ujságíró. Pesti Hirl. 31. sz.
Borbély István. A Heltai-féle biblia. Nyelvőr 208—213. l.
Cholnoky Viktor. Tammúz. Ism. F. P. Uj Idők 5. sz.
Dengi János ifj. Kemény és Balzac. Budap. Szemle 142. köt. 72—97.
 243—265. l.
E—i. Szélgjegyzetek Gárdonyi Gézáról. Heti Szemle (Szatmár) 8. sz.
Eötvös Károly. Thaly Kálmán mint költő. Egyetértés 73. sz.
Erdős Renée. Arany veder. 1910. Ism. L. R. Egyh. Közl. 19. sz. — Türi
 Béla, Alkotmány 115. sz.
Ferenczi Zoltán. Petőfi és a nő. Kolozsv. Hirl. 72. sz.
Gyöngyössy István. Márssal társalkodó murányi Vénus. Kiadta Badics F.
 Ism. Junius. Magy. Hirl. 106. sz.
Halmi Bódog. Ady Endre. Máramaros 11—18. sz.
Hartmann János. Egy fejezet Petőfi költészetéről. Budap. Szemle 142.
 köt. 35—50. l.
Hatvany, Ludwig. Das alte und das junge Ungarn. Ein Bericht. Die
 neue Rundschau. III. Hft. 383—400. l.
Ignotus. Feljegyzések. 1910. Ism. R—a F. Pest. Journ. 47. sz.
Jászai Mari. A tükröm. 1909. Ism. R—a F. Pester Journ. 47. sz.
Jókai Mór és Gyulai Pál barátsága. Az Ujság 73. sz.
Junius. Veráncsics Antal. Az Ujság 75. sz.
Kafka Margit. Csendes válságok. 1910. Ism. Vasár. Ujs. 6. sz. R—a F.
 Pest. Journ. 47. sz.
Kálnoki Bedő. Idegen világból. 1910. Ism. R. Pester Lloyd 55. sz.
 — Az arany pók. 1910. Ism. R. u. o. 55. sz.
Kalona István. Versek. Pápa, 1910. Ism. Takács Gedeon. Pápa és
 vid. 9. sz.
Kőrösi Csoma Sándor Emléke Indiában. Vasár. Ujs. 7. sz.
Kőrösi Csoma Sándor a világirodalomban. Budap. Hirl. 29. sz.
Köszegi László. Az igazság Ady körül. Élet 4. sz.
Kún József. Vajda János utolsó szerelme. (A költő kiadatlan leveleivel.)
 Uj Idők 8. sz.
Lengyel Géza. Lepel nélkül, 1910. Ism. Biró Lajos. Az Ujság 62. sz. —
 Vasár. Ujs. 14. sz. — Lőrinczy Gyula. Magy. Hirl. 84. sz. — Fs. Pl. Uj
 Idők 12. sz.
Lenkei Henrik. Az én hőseim. 1910. Ism. Uj Idők 8. sz. — Vasár.
 Ujs. 6. sz.
Mikszáth. Mikszáth Kálmán. Szeged és az irodalom. Délmagyar.
 Közl. 8. sz.
Dóczy, Ludwig. Mikszáth. N. Pest. Journ. 115. sz.
Dulka Ákos. Mikszáth Kálmán. Nagyvárad 47. sz.
Farkas Zoltán. Mikszáth humora. Az Ujság 115. sz.
Halmi Bódog. Mikszáth Kálmán. Máramaros 37. sz.

- Mikszáth, Koloman.* Wie ich zum Schriftsteller ward. N. Pest. Journ. 115. sz.
- Négyesy László.* Mikszáth. Budapest. Szemle 142. köt. 219—242. l.
- Palágyi Lajos.* Mikszáth Kálmán. Magy. Nemzet 111. sz.
- Rádl Ödön.* Mikszáth Kálmán. Nagyvárad 71. sz.
- Tihanyi Gál dr.* Mikszáth Kálmán. Dunántúli Hírl. 13. sz.
- Timár Szaniszló.* Mikszáth Kálmán. Egyetértés 115. sz.
- Tömörkény István.* Mikszáth a Szegedi Naplónál. Uj Idők 10. sz.
- Ujlaki Géza.* Mikszáth Kálmán humoráról. (Részlet.) Dunántúli Hírl. 14. sz.
- Muresanu Szabin.* Berzsenyi mint nyelvújító. Nyelvőr 201—207. l.
- Nadányi Zoltán.* Ilonka. 1910. Ism. Nagyvárad 71. sz.
- Nagy Lajos.* Széjegyzetek dr. Mérei Kálmánnak »A legújabb magyar irodalomból c. a. szabadlyceumi fölolvásásához. Soproni Napló 65. 68. 69. 71—73. sz.
- Palágyi Lajos.* Petőfi mint elbeszélő. Magy. Nemzet 49—50. sz.
- Petőfi, Alexander.* Werke. Übers. v. Ign. Schnitzer 1910. — Ism. Nordau M. Neue Freie Presse 16327. sz. — Herczeg Ferencz. Pest. Lloyd 38. sz.
- Pintér Jenő dr.* A magyar irodalom története. 1909. — Ism. Harsányi Kálmán. Élet 9. sz. — r—s. Protest. Szemle 137—140. l.
- Pusch Ödön.* Szt. Bonaventura »Meditationes vitae Christi«-jének hatása kódexeinkben. Kalazantinum XV. 7—8. sz.
- Rejöd Alpár.* Antik kották. Magyarország 115. sz. (Szászrégeni Napló 1680—1757.)
- Schindler Gyula.* Egy hontvármegyei pasquillista a XVIII. század elején. Selmezbányai Híradó 32. sz.
- Sik Sándor.* Újabb vallásos költészetünk. Kalazantinum XV. évf. 6. sz.
- Széchenyi.** *Angyal Dávid.* Gróf Széchenyi István emlékezete. Budapest. Szemle 142. köt. 200—218. l.
- Apponyi beszéde* Széchenyiről. Budapest. Hírl. 84. sz.
- B. G. dr.* Széchenyi öngyilkossága. Alkotmány 83. sz. — Gróf Széchenyi halálsejtelmei. Magyarország 83. sz.
- Bellaagh Aladár.* Széchenyi és Kossuth. Egyetértés 83. sz.
- Benes István dr.* Széchenyi István gróf. Kis Magyar Alföld 15. sz.
- Berzeviczy Albert.* Megemlékezés gr. Széchenyi Istvánról. Budapest. Szemle 142. köt. 161—172. l.
- D.* Széchenyi István gróf. Fejérmegye. Napló 41. sz.
- Jászai Mari.* Az országos Széchenyi-ünnepek alkalmából. Buziásfürdői Közl. 16. sz.
- Kiss Albin dr.* Széchenyi emlékezete. Zircz és vid. 15. sz.
- Kis Ernő.* Gróf Széchenyi István emlékünnepe. Dunántúli Prot. Lap 15. sz.
- Kiss Szerafin.* Széchenyi emlékezete. Komáromi Ujs. 15. sz.
- K—ny, Julius.* Graf Stefan Széchenyi. Budapest. Tagblatt 83. sz.
- Kövári Andor.* Gróf Széchenyi István emlékezete. Aranyosvidék 16. sz.
- Márki Sándor dr.* Széchenyi halálának ötvenedik évfordulóján. Kolozsv. Hírl. 80. sz.
- Marschall Ferencz.* Széchenyi emlékezete. Felvidéki Híradó 15. sz.
- Nadányi Emil.* Széchenyi politikája. Kolozsv. Hírl. 72. sz.
- P—r J.* Die Döblinger Katastrophe. Neues Pest. Journ. 82. sz.
- Rácz Kálmán.* Ima gróf Széchenyi István halálának ötvenedik évfordulóján. Dunántúli Prot. Lap 15. sz.
- r—s.* Széchenyi utolsó éve. Pesti Hírl. 83. sz.
- Tárczy Károly dr.* Széchenyi politikája. Munkács 16. sz.
- (Ib.)* Széchenyi politikája. Alkotmány 83. sz.
- Viszola Gyula.* Gróf Széchenyi István és muzsája. Vasár. Ujs. 15. sz.
- Szigligeti emlékezete.* Nagyvárad 72. sz.
- Szini Gyula.* Egy sápadt asszony. 1910. Ism. G. E. Pest. Lloyd 55. sz.
- Vasár. Ujs. 11. sz.
- Szőcs Géza dr.* Petőfi a harcztéren. Kolozsv. Hírl. 32. sz.

- Szomory Dezső.* Az isteni kert. Ism. F. P. Uj Idők 5. sz. — R—a F. Neues Pest. Journ. 47. sz.
- Tihanyi Gál dr.* Az apácák középkori irodalmunkban. Dunántúli Hirl. 30. sz.
- Timár Kálmán.* Laskai Ozsvát erkölcsi példatára. Religio 10. sz.
- Tömörkény István.* Homokos világ. 1910. Ism. D. L. Budap. Hirl. 91. sz.
- Vadász Norbert.* Dukai Takách Judit. Ism. Gereblye. Uj Idők 1. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugot. I. 264—266. l.
- Váradi Antal.* Hogy írt Jókai? Egyetértés 65. sz.
- Váradi Antal.* Az öreg takács levelei. (Katona József életéből.) Az Ujság 83. sz.
- Váradi Antal.* Sopron régi színészetéről. Egyetértés 84. sz.
- Vértesy Jenő.* Vörösmarty drámáiról. Budap. Szemle 140 köt. 397—419. l.
- Viszola Gyula.* A »Tudománytár« története Akad. Értes. 121—136. l.
- Zempléni Árpád.* Turáni dalok. — Ism. Vasár. Ujs. 15. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Ábel Jenő dr.** A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.
- Analecta nova** ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.
- Analecta recentiora** ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.
- Békefi Remig.** A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.
- Bogisich Mihály.** Cationale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbéli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill. Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év; Ára 1 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arczképével. Ára 6 kor.
- Emlékkönyv,** Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.
- Hegedüs István.** Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.
- Heinrich Gusztáv.** Kudrun. A monda és az eposz. Ára 80 fill.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Irodalomtörténeti emlékek.** I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknói Vilmos* és *Ábel Jenő*. Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbéli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsájtja *Ábel Jenő*. Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Mártius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.
- Irodalomtörténeti közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III. évfolyamtól *Szilády Áron*. Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 19 évfolyam 1891—1909.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Jakab Elek.** Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Telekí-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandria Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XIX. kötet. 1763—1826-ig. Minden kötet ára 10 kor.

Költők tára, Régi magyar —. Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tóke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor.

Komjáthy B. *Epistolae Pauli lingua hungarica donatae.* Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (*Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis*) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly: Ára 3 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.

Majláth Béla. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Ára 20 fill.

Molnár Albert (Szénczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor. *Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete.* — *Wy Testamentum* magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romanae Regiae Maiestatis ad quinquennium. 1536. Korhú kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-codexek szövege szerint. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor. Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.

Szász Károly. A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill. — A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill. — id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlékezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Egy arcképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötve, 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapest, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1910. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.